

*Kézirat gyanánt*

\*

SOMLÓ BÓDOG

JOGBÖLCSELETI

ELŐADÁSAI

ELSŐ FÜZET

KOLOZSVÁR

1906



## I.

# BEVEZETÉS.

### *I.. Tudomány és bölcselet.*

A tudomány rendszerben egységesített ismeret. Éles elválasztó határvonal tudomány és közönséges ismeret között nem vonható. Az előbbi az utóbbinak továbbfejlődése.

Tudomány és bölcselet ugyanabban a viszonyban vannak, mint ismeret és tudomány. Megkülönböztetünk tehát három lépcsőfokot: minden egység nélkül való ismeretet – részben egységesített ismeretet – teljes egységbe illesztett ismeretet: azaz a közönséges tudást – a tudományt – és a bölcseletet. Az ismeretek egysége, pedig akkor jó létre, ha oly fogalmakig, tényezőikig, okokig megyünk vissza, a melyek a megfigyelendő jelenségekben közösek. A filozófia a legmélyebben fekvő okokig megy vissza és a legáltalánosabb fogalmakig emelkedik fel és ez által a világjelenségeinek emberileg még megismerhető legtávolabbi összefüggéseit állapítja meg. A filozófia a nagy összefüggések, a tág perspektívák tudománya. A filozófia így csakhamar eljut arra a megyére, amely az ismert az ismeretlentől elválasztja. Az ismereteinket körülölelő ismeretlenség sötét birodalmába hipotézisek útján igyekszik némi világosságot vetíteni, úgy, hogy a filozófiai rendszerek a tudománynak gyakran amolyan

tapogatózó csápjai, amelyek segítségével az emberiség az ismeretlen jelenségek sötétjében előre igyekszik.

Amint a közönséges ismerettől a tudományhoz vezető úton nincsen élesen elválasztó határvonal, úgy a tudománytól a bölcséletig sem találunk ilyent. A tudományokban felhalmozott ismeretek egységesítése előbb elvezet a speciális bölcseltekhez és ezeken keresztül az általános bölcselthez, amely az egész Kozmos egységes szemléletére igyekszik. Ily értelemben beszélhetünk az általános bölcsélet mellett, moral-, vallás-, természet-, történet- vagy jogbölcsletről, – vagy még inkább korlátozva az egységesítés területét: a büntető-jog vagy magánjog bölcsletéről.

## *2. Tiszta és alkalmazott tudományok.*

A tudományokat a legkülönbözőbb alapokon szokás osztályozni. Az osztályozás egyik módja, az u. n. tiszta és alkalmazott tudományok megkülönböztetése. A tiszta tudományok csak összefüggéseket kutatnak. P. o. azt, hogy miként fejlődnek a növények, minő kémiai folyamatok mennek végig bennük, vagy hogy mi vezetett az emberek közti támadásokra és mi vezetett azokra a represszáliákra, amelyeket büntetésnek nevezünk. Az alkalmazott tudományokba azonban már belejátszik a cél fogalma, vagyis egy valaminő eredményre irányuló akarat és itt a tudomány, a tünemények rendszeres ismerete, amely az u. n. tiszta tudományokban még mint öncél jelentkezik, már csak mint eszköz lép fel. Minő elemeket kell a földbe vegyíteni, hogy a növény tenyésztés terén ilyen vagy olyan eredményt érjünk el, hogyan kell a gépet megkonstruálnunk, hogy a villanyos erő ilyen vagy amolyan munkát végezzen el, minő magaviseletet kell tanúsítanunk, hogy az emberek együttélésében ilyen vagy olyan eredmények álljanak elő, hogyan kell

az államot berendeznünk, hogy bizonyos eredmények bekövetkezzenek? mindezek már az alkalmazott tudomány kérdései. Látjuk már e példákból azt is, hogy a tiszta és az alkalmazott tudományok felosztása egyaránt alkalmazható a természettudományokra, mint azokra, amelyeknek tárgya az emberek társas együttléte, vagyis a társadalomtudományokra.

Vannak tiszta és alkalmazott természettudományok és vannak tiszta és alkalmazott társadalomtudományok. Az alkalmazott tudományok mindig bizonyos előírásokat tartalmaznak, mert mindig azt mondják meg, hogy minő eljárást kell tanúsítanunk bizonyos célok elérése szempontjából. Úgy, hogy az alkalmazóit tudományokat ezért *normatív* tudományoknak is nevezhetjük.

Minden tudomány végső célja, hogy emberi érdekek szolgálatába álljon. A tudomány az embernek egy működése, egy funkciója és minden emberi működés – akár öntudatosan, akár öntudatlanul – nem hiábavaló működése ennek a szervezetnek, hanem a szervezet céljait szolgálja. így az ismeretek gyűjtése és rendszerezése is. A tudomány célja nagyon világos is: ismereteinek segítségével gyakorolja az ember a természet feletti uralmat, ez adja neki azt a hatalmat, amelyet élő és [élettelen dolgok felett más lényeknél sokkal nagyobb mértékben gyakorol. Noha tehát nincs olyan tudomány, amelynek nem volna gyakorlati célja, – mégis csak az alkalmazott tudományok töreksenek erre a gyakorlati célra közvetlenül. A tiszta tudományok ellenben éppen akkor szolgálják gyakorlati rendeltetésüket a legtökéletesebben, ha semmi közvetlen érdeket nem tekintve, tisztán csak a jelenségek összefüggéseit keresd és csak így közvetve ezen összefüggések kiderítése révén szolgáltatnak azután eszközöket az alkalmazott tudományok közvetlenebb céljaira.

### *3. A jogbölcselet.*

Alkalmazzuk már most mindazt, amit az ismereteknek a tudományokhoz és utóbbiaknak a bölcselethez való viszonyáról mondtunk, a jogi ismeretekre, a jogtudományokra és a jogbölcseletre. A jogról is vannak mindenekelőtt egészen laikus ismeretienk. Ezeknek vagy ezek egy részének rendszeres egészbe foglalásai: a jogtudományok. A jogra vonatkozó ismereteink azonban még így is csak elszigetelt, kiszakított darabjai összes ismereteinknek; még nincsen bennük semmi filozofikus elem, amely, miként láttuk, csak akkor áll elő, ha mindennemű ismereteink egy rendszeres egységére törekszünk. Ha a jogra vonatkozó ismereteinket beillesztjük a világ összes tüneményeiről szóló ismereteink egységes rendszerébe, akkor, eljutunk a jogbölcselethez.

A jogbölcselet tehát az a tudomány, amely a jogra vonatkozó ismereteinkéi egész tudásunk egységes rendszerébe foglalja.

Nézzük közelebbről, hogy miként hozza létre a jogbölcselet ezt a rendszeres egységet?

Már a definícióból is kiténik, hogy a jogbölcselet tudományát úgy valósíthatjuk meg legjobban, ha a jogról szóló tudományt más tudományokkal hozzuk kapcsolatba. A tudományok bölcseleti egységét nem valósíthatjuk meg, ha egy tudománykör falai mögé zárkózunk el, hanem csak úgy, ha oly magaslatokra helyezkedünk, ahonnan betekintheünk az egységbe hozandó tudományok mindegyikébe. Lehetséges, sőt elkerülhetetlen, hogy az egyes részek ebből a magasságból kevésbé pontosan lesznek megfigyelhetők, de az egyes tudományágak közti nagy összefüggések csakis ebből a magasságból szemlélhetők, a nagy perspektívák csak a tudományok határhegyeiről nyílnak, nem pedig az egyes szaktudo-

mányok körülzárt völgyeiből. (Ebből a szempontból is érthetnők Luther mondásait: „Az olyan jogász, aki nem több, mint *éppen csak* jogász, bizony szegény legény.”) Innen a tudományos „gränzlerek” nagy filozofikus jelentősége. Lombroso az orvos szemével nézi a büntetőjogot és új büntetőjogi iskolát kezd. Virchow a sejtelmélet határhegyéről nézi az orvostudományt és új pathológiát teremt meg. Spencer az universalis természettudós szemével nézi a társadalmat és annak minden pontján újat lát. Miként a fajok életében, úgy a tudományban is a tiszta endogámia végre kimerülésre vezet, míg a tudományok kereszteződése termékeny változatokat, új értékeket teremt. (De a tudományban is áll, hogy az egészen idegen fajok nem tudják egymást megtermékenyíteni.)

A jogfilozófia tehát a jog legmélyebb okait, más tünetekkel való legtávolabbi összefüggéseit, azokra való hatását kutatja, beállítja a jogot összes ismereteink egységébe és ebből az egységes szempontból világítja azt meg. Csakis akkor érthetjük meg teljesen a jogi jelenségeket, ha azokat ebben az egységben is tudjuk szemlélni. Csakis azáltal találjuk meg a jog helyét a világrendben.

#### 4. *A jogbölcselet feladatai.*

Minden tudományra nézve igen fontos kérdés feladatainak helyes megállapítása. És éppen a jogbölcseletre különösen alkalmazhatjuk Kant mondását, hogy a belátásnak fontos bizonyítéka, ha tudjuk, hogy józanul mit kérdezhetünk. Mert jogbölcseletnek eredendő hibája volt már a kérdéseknek helytelen föltevése.

E részben meg kell különböztetnünk a jogbölcseletet, mint tiszta tudományt a jogbölcselettől, mint alkalmazott, azaz *normatív* tudománytól.

A jogbölcseletnek mint tiszta tudománynak *első* főkérdése, hogy *miként jó létre a jog?* Vagyis, hogy mily tényezők hatnak közre a jog létrejövetelénél és hogy minő viszonyban vannak egymással ezek a tényezők.

A *második* főprobléma: *miben nyilvánul a jog hatása?* Ha a jogi tüneményeket ismereteink egységes rendszerébe igyekszünk beilleszteni, akkor nem elégedhetünk meg a jogalakulás törvényszerűségeinek, tehát a jog *okainak* a kutatásával, hanem keresnünk kell a jog *következményeit* is.

A *harmadik* főkérdés a *jog eddigi fejlődésének szabályszerűségeire* vonatkozik. Vagyis annak a kutatása, mutatkoznak-e a jogalakulás tényezői hatásának eredményeképpen a jogfejlődésnek bizonyos „tendenciái”, azaz állandó irányai és ha igen, melyek azok?

A tiszta jogbölcseletnek *negyedik* főkérdése, hogy *mi lesz a jövődő joga?* E kérdésnél csak arra a *legközelebbi* jövődőre szorítkozhatunk, amelyre vonatkozólag ez az előremondás még némi valószínűséggel lehetséges. Ezt az utolsó feladatot bizonyára sokan egészen kiküszöbölendőnek fogják vélni a tudományos feladatok közül, azt tartva, hogy a jóslás nem tartozhatik a tudomány feladatai közé. jól esik e részben *W. Ostwald*-nak, a hírneves lipcsei kémikusnak tekintélyére hivatkozhatni, aki éppen abban látja a tudomány célját, hogy előttünk a jövőt feltárja és aki annál tökéletesebbnek tekinti a tudományt, minél határozottabb és minél távolabbi jövődőt mutat nekünk. (*Biologie und Chemie* c. dolgozatában, az *Annalen der Naturphilosophie* III. köt. 295–297. lapjain, ahol a következőket mondja:

„Távolról sem oly lehetetlen a jövőbe nézni, mint rendszerint hisszük. Ha a dolog mélyére hatolunk, éppen ellenkezőleg, egész kultúránk azon alapszik, hogy a jövőbe nézünk és hogy ezt tehetjük is és tesszük is; sőt mondhatjuk, hogy egy adott kultúra magasságát közvetlenül a szerint mérhetjük, hogy mennyire értik



hivatásukat e kultúra prófétái és mennyire tudnak jövedőlni. Az evésen, iváson, alváson és szeretkezésen kívül kevés dolgot cselekszünk közvetlenül saját magáért; azt a számos egyéb dolgot, amellyel életünket eltöltjük, csak ama következményekért tesszük, amelyeket azoktól várunk.

A biztosság foka, természetesen, amellyel jövedőlni lehet, igen különböző. Hogy holnap meg holnapután, meg azután is minden 24 órában a nap fel fog kelni és le fog menni, meg hogy az évszakok váltakozása minden 365 napban ismétlődni fog, azt mindnyájan oly biztosra vesszük, hogy habozás nélkül egész életünket erre az alapra helyezzük. Ezzel szemben, Európában legalább, egy kirándulást nem tudunk két napnál hosszabb időre egész biztossággal elhatározni, mert nem tudjuk megjósolni, nem fog-e esni. Hogy államaink pénzügyi kötelezettségeiknek évtizedeken, sőt alkalmasint évszázadokon keresztül meg fognak felelni, annyira biztosra vesszük, hogy nem habozunk egész anyagi egzisztenciánkat erre a feltételre támasztani. Hogy azonban minő árfolyamuk lesz 8 nap múlva az acéltrösztök részvényeinek, azt talán egy különösen tehetséges börzselátogató némi valószínűséggel meg tudja mondani, az emberek többsége erre egészen képtelen.

A jövedőről való képzeiteink tehát egy szörnyen bonyolult és változatos szövevényből állanak a legnagyobb biztosságtól kezdve a leghatározatlanabb lehetőségig és minden ilyen előrelátásra vonatkozólag meg kell különböztetnünk annak tartalmát és valószínűségének fokát. Csakhamar belátjuk, hogy az az ember lesz a legügyesebb” a létért való küzdelemben, aki valamely téren embertársainál pontosabban tud felelni e kérdésekre: mi fog történni, és a biztosságnak mely foka áll fenn arra nézve, hogy meg fog történni? innen ered a tiszteletnek az a magas foka és az a szolgáló félelem, amellyel alacsony fejlettségű népek prófétáik és javas embereik iránt viseltetnek. Ha a római köztársaság háborúba fogott, megkérdezte az augurokat, hogy mi fog ebben a háborúban történni és amidőn Bismarck 1870-ben Németország és Franciaország összeütözését kikerülhetetlenül küszöbön állónak látta, Moltkéhez egészen ugyanezt a kérdést intézte. Az augurok az áldozati állatok beleiből jövedőitek, Moltke a két állam katonai viszonyainak tudományos vizsgálata alapján jósolt. íme a különbség a régi meg az új kultúra között: a döntő szó a *tudomány*.

Csakugyan ez az, ami a tudományt jellemzi: célja a jövőbe

tekintést lehetségessé tenni és annál tökéletesebb, minél távolabbra és minél biztosabban enged bennünket nézni.”

Eddig csak a jogbölcséletnek, mint tiszta tudománynak feladatait kutattuk. A jogbölcsélet azonban részben alkalmazott tudomány is és ebben a minőségében megfelel arra a kérdésre is, hogy *mi a helyes jog?* Hogy a jogot helyesnek vagy helytelennek mondhassuk, már bizonyos mértékre van szükségünk, ez pedig nem egyéb, mint az a végső cél, amelyre a jog szolgál. A jogbölcsélet is csak akkor válik alkalmazott tudománnyá, ha azt keresi, hogy *miként kell eljár-nunk* bizonyos célokra való tekintettel. Ha ezek a célok csak egészen relatív célok, akkor a jog helyessége is csak egészen viszonylagos lesz. Minél abszolútabb emberi célokat sikerül ellenben megállapítanunk, annál abszolútabb lesz az azok elérésére szolgáló jog helyessége is. A helyes jog elveiről szóló részben tehát majd mindenekelőtt a megállapítható emberi célokat kell keresnünk és azzal a kérdéssel foglalkoznunk, hogy e tekintetben melyek a tudomány határai.

Mielőtt azonban a helyes jog kérdését felvetnők, azt a kérdést kell feltennünk, hogy egyáltalában *legyen-e jog?* és nem helyesebb-e a jognélküliség állapota? Ez az anarchizmus problémája. Csak ha az anarchizmussal ellenkező eredményre jutottunk, vagyis arra az elvi alapra helyezkedünk az alkalmazott jogbölcsélet kiindulópontjául, hogy a jogi szabályozás kívánatos, térhetünk rá arra a kérdésre, hogy mik a helyes jog elvei.

### 5. *Jogbölcsélet és jurisprudentia.*

A jurisprudentia, (jogászat, tételes jogtudomány) jogszabályok rendszerbe foglalása, tehát olyan tudomány, amely kizárólag a jogi ismeretek körében marad és nem hozza azokat összefüggésbe egyéb ismeretekkel. Célja a valahol érvényben

levő jogtételek, illetőleg azok egyrészének rendszeres összefoglalása, részben azok könnyebb megtanulása, de főként alkalmaztatásuk megkönnyítése végett. A jurisprudentia főleg a jogalkalmazás céljait szolgálja, A jogforrások anyagai 'Tőlég a fejlettebb jogrendszerekben nagyon bajos volna áttekinteni a jurisprudentiának rendszerező közreműködése nélkül. (*Pikler* Bevezető a jogbölcseletbe, 1892. 10-11. 1.)

Nyilvánvaló, hogy a jurisprudentia és a jogbölcselet egészen eltérő utakon járnak és nyilvánvaló, hogy a jurisprudentia módszerével sohasem juthatunk el valaminő jogbölcselethez.

Ezt azért kell különösen kiemelnünk, mert van olyan felfogás is, amely a jurisprudentia fogalmainak tovább mélyítése vagy általánosítása révén akar bölcseleti igazságokat megállapítani, ismeretes ugyanis, hogy a jurisprudentia a maga rendszerbe foglaló tevékenysége közben ki szokta emelni azokat a tételeket, amelyek a tárgyalta jogszabályok mindegyikében közösek és ezeket mint „általános részt” a rendszer élére szokta állítani. Ilyképen keletkeznek a különböző büntetőjogi, magán-, köz-, perjogi stb. „általános részek”.

Bergbohm állította fel már most azt a tant, hogy a különböző általános tanokból ismét *egy legáltalánosabb jogtant* kellene konstruálni ugyanolyan [módon, mint ahogy a konkrét jogtételekből u. n. általános részeket szokott a jurisprudentia absztrahálni. Ez a legáltalánosabb része a jurisprudentiának volna azután a jog bölcselete, mint a jog legmagasabb fogalmainak gyűjtőhelye. (*K. Bergbohm, Rechtsphilosophie und Jurisprudenz*, 90–102. II.)

A jogbölcselet fentebb adott meghatározása szerint Bergbohm legáltalánosabb része nem tekinthető jogbölcseletnek. Ezek a legáltalánosabb fogalmak még mindig kizárólag a jurisprudentia fogalmai maradnak, amelyeknek csak annyiban van értelmük és jelentőségük, amennyiben mint valamely

tételes jogrendszer általános fogalmai, mint érvényben levő, vagy érvényben volt jogszabályokból levont fogalmak jelentkeznek. Ezekről a jogszabályoktól elvontan nincsen érvényük. Csakis e szabályok megismerésének, áttekintésének, összeegyeztetésének, *alkalmazásának* céljára szolgálnak. (V. ö. *Pikler* idézett munkáját.)

A jogbölcsélet ellenben csak akkor kezdődik, amidőn a jogi ismereteket egyéb ismereteinkkel hozzuk rendszeres egységbe. *Itt* a jogalkalmazás szükségleteiről már szó sincsen.

Világos, hogy a jurisprudentia kiinduló pontjából sohasem juthatunk el a jog bölcséletéhez.

#### 6. *Jogbölcsélet és szociológia.*

A szociológia az a tudomány, amely a társadalom tüneményeit összes ismereteink rendszeres egységébe foglalva szemléli. Tehát azt a helyet foglalja el az egész társadalomra nézve, mint aminőt a jogbölcsélet foglal el a jogra nézve. A szociológia nem egyéb mint társadalom bölcsélet. Így a jogbölcsélet, mint a szociológiának része jelentkezik. A jog modern bölcselete és a jog szociológiája egy és ugyanaz.. A jogbölcsélet része lévén a szociológiának, szükséges az utóbbira nézve egyet-mást megjegyeznünk, minthogy az a jogbölcséletre is világosságot fog vetni.

A midőn a szociológiát a társadalom bölcséletének mondjuk, ehhez hozzátehetjük még azt is, hogy a szociológia a társadalomnak természettudományos, monisztikus alapon álló bölcselete. Vagyis szembehelyezkedik a társadalomnak minden olyan bölcséletével, amely az ember szellemi életére és így a társadalomra nézve is nem ismeri el a természet-törvények uralmát, hanem a tünemények ez utóbbi rendjére nézve valaminő egészen másfajta törvényszerűséget feltételez. A szociológia szembehelyezkedik a társadalom tüneményeinek

metafizikai, természetfölötti, tisztán spekulatív magyarázatával és a társadalomban is természeti jelenséget lát, amelynek megmagyarázásánál ugyanazokat a tudományos módszereket ell alkalmaznunk, mint a világ egyéb tünetjeinek a megmagyarázásánál és amely felhasználja mindazokat az eredményeket is, amelyeket más tudományok értek el és hordtak össze a társadalomra, vagy annak valaminő részjelenségére vonatkozólag.

1. Minthogy a társadalom emberi életnyilvánulások tömegéből áll, a szociológiának fel kell használnia azokat az eredményeket, amelyekre az étellel foglalkozó tudomány eljutott. Sőt vannak írók, akik a társadalomban egyebet sem látnak, mint az élet egy új formáját, egy új élőlényt, egy új organizmust. Ezek azután a biológia által az organizmusokra nézve megállapított törvényeket egyszerűen a társadalomra igyekszenek alkalmazni és e részben legfeljebb némi eltérésekre vannak figyelemmel, amelyeket a társadalmi organizmusok és a többi organizmus közt ők is koncedálnak. Ez az organikus iskola. Ez iskolának van egy nyersebb ága, a durva hasonlatokban, nyers analógiákban dolgozik és amelynek csillaga már teljesen lejár. Az ebbe a kategóriába tartozó írók a társadalom idegzetéről, vérkeringéséről, a társadalom különböző orgánumairól, védőszövetéről, táplálkozásáról, a társadalom szaporodásáról beszélnek, az élő lények hasonló funkciójának analógiáját tartva szem előtt. Ez az irány teljesen hitelét veszttette. Az organikus iskolának van azonban egy későbbi tisztultabb formája is, amely abból indul ki, hogy az emberi társadalom ugyanolyan módon van élőlényekből összerakva mint a növényeik és az állatok, amelyek tudva-tevéleg sejtekből vannak összetéve. Az emberek közti kölcsönhatások a társadalomban pedig hasonló módon mennek végbe, mint a sejtek közti kölcsönhatások az állati vagy emberi organizmusban. Ennek az iránynak kiváló tehetségű kép-

viselője Méray-Horváth Károly, aki azt „Die Physiologie unserer Kultur” c. munkájában fejtette ki és alkalmazta az európai történelemre.

Az organikus iskola ebben a tisztultabb és tudományos formájában sem termékeny az emberi társadalom megismerésére. Mert ha el is fogadhatjuk azt az alaptételt, hogy a társadalom egész olyanformán van összetéve emberekből, mint a növények és az állatok sejtekből, a sejtek kölcsönhatása és az emberek kölcsönhatása közt akkora az eltérés, hogy az előbbiektől törvényeiből nagyon keveset tudunk meg az utóbbiakat illetőleg. Minthogy sejt és az ember olyannyira eltérő egységek, természetes, hogy az előbbiekből álló. organizmus *toto coelo* eltérő élettörvényeket mutat, mint az utóbbiakból álló organizmus: a társadalom.

2. A szociológiának egy másik iránya *a lélektanból* indul ki. Ezen irány szerint a társadalomban emberi cselekedetekről lévén szó, a társadalmi jelenségeket akkor fogjuk megismerni, ha az emberi cselekedetek indokaival jövünk tisztába, ha megismerjük azt a belső folyamatot, mely az embereket cselekedeteiknél vezeti.

Kétségtelen is, hogy a társadalomra vonatkozó ismereteinknek részét képezi azon indokok ismerete, melyek az idegrendszeren belül lejátszódnak, az emberek akaratára hatnak és e révén a társadalomtudomány által megvizsgálható cselekedeteiknél, így p. o. a jogalkotásnál is figyelembe veendő.

E motívumok ismerete azonban csak egy részét képezheti a társadalombölcseletnek és a jogbölcseletnek. A lelki élet törvényei állandók. Ha az emberek büntetőjogot csinálnak, ugyanazon lelki törvények hatnak, mintha államot alkotnak; a lelki élet törvényeinek engedelmeskedik az ember akkor is, ha hűbériséget alkot az egyik korban, és akkor is, ha szocializmust csinál egy másik korban. Ha tehát a lelki élet törvényeit ismerjük és alkalmazzuk a társadalmi élet

jelenségeire, akkor mindig és mindenre ugyanazon indokokat fogjuk találni.

A minthogy azon írók, a kik ezen iskola hívei, minden kérdésben ugyanazon megoldásra jutnak.

De ez a pszichológiai iskola még nem ismertet meg azon tényezőkkel, melyek a jogrendszerek különféleségeit hozzák létre. A pszichológiai indokok ismerete tehát egy részét képezheti a társadalomtudománynak, de nem teszik ki mindazokat a tényezőket, amelyekből az emberi társadalmakat megérthetjük.

Ezért a lélektani szociológiai és jogbölcseleti fejtegetések helyükön vannak, mint a szociológiai és jogbölcseleti rendszerek fejezetei, de helytelenek, ha az egész szociológiát vagy jogbölcseletet akarják kitenni.

3. Egy harmadik út, a melyen a szociológia az emberi társadalom ismeretéhez eljutni igyekszik, közvetlenül maguknak a különböző emberi társadalmaknak vizsgálata. Ez pedig mindenekelőtt a történelemre támaszkodik, amely megismerteti az összes letűnt társadalmakat. Történelmi ismereteinket ki kell egészítenünk azokkal, amelyeket a néprajz szolgáltat a, legprimitívebb emberi társadalmakra vonatkozólag. A néprajz megismertet oly kezdetleges társadalmakkal a jelenben, a minők a múltban is léteztek és kiinduló pontját képezték a mai fejlett társadalmaknak, de a melyekről a múltban nem sokat tudunk, mert a történelem előtti idők homálya borul rájuk. Néprajzi ismereteink segítségével ilyképpen egy bizonyos fokig rekonstruálhatjuk és kiegészíthetjük a társadalmi fejlődés kezdetleges szakaira vonatkozólag hiányos történelmi ismereteinket.

Végül anyagot szolgáltat a szociológiának mindaz a tudomány, amelyek a haladottabb jelen társadalmakat, azok egyes intézményeit leírja.

Maguknak az emberi társadalmaknak megfigyelése és

összehasonlító tanulmányozása a szociológia legeredményesebb módszere. Ez az igazi természettudományi módszer, amely nem akárminő természettudományi igazságok alkalmazását, hanem ugyanannak a kutatómódnak az alkalmazását jelenti, amelyeket a természettudományok oly eredményesen követnek. Ez pedig mindenekelőtt maguknak a kutatás objektumainak megfigyelése.

Mindaz, amit a szociológiáról mondtunk, áll annak részére a jogfilozófiára is. Alkalmaznunk kell az élet törvényeit, mert hiszen életjelenségekről van szó; alkalmaznunk kell a lélektan törvényeit, mert emberi cselekedetekről van szó, amelyek indokai az idegrendszerben játszódnak le.

Legfőképp pedig ismernünk kell az emberi társadalmakat, a jogrendszereket, melyek a múltban fennállottak, ismerni kell a kölcsönhatásokat, melyek jogrendszerek és egyéb társadalmi tünetmények között fennállottak és állanak és ezekből kell levonni a következtetéseinket és megállapítani a jogi jelenségek törvényszerűségeit.

### *7. A jogbölcselet segédtudományai.*

A fentebbiekben egyszersmind meg is ismerkedtünk a jogfilozófia segédtudományaival. Ezek: a biológia, lélektan és mindenekfelett a történelem. Ennek különösen az a része, mely a joggal foglalkozik, tehát a jogtörténelem; de nem csak ez a része, hanem a többi társadalmi életjelenség történelme, a joggal kapcsolatos erkölcsi, vallási, művészeti, gazdasági jelenségek történelme is. A jogfilozófia segédtudománya a néprajz és ennek nevezetesen az a része, a mely a kezdetleges népek jogáról szól, egy ma már fejlett tudomány: a néprajzi jogtudomány. Segédtudománya az összehasonlító jogtudomány, amely a különböző jogrendszerek egyes intézményeit egymással összehasonlítja. Továbbá a statisztika,



minológiai, szociálpolitikai munkák tárgyalják az egyes kérdéseket.

A jogbölcselet nevétől azonban félnek. Azt a régi jogbölcselet oly erősen kompromittálta, hogy utódai most inkább álneveken bujkálnak. Azután meg a természet- és észjog ellen támadt üdvös ellenhatás sokhelyt elsöpörte a jogbölcseleti kathedrákat, míg *az új jogbölcseletnek* még nem sikerült az egyetemi polgárjogot újból megszereznie. így áll a dolog főként Németországban. Míg Angliában a morálfilozófia házában keres a jogbölcselet azilumot, addig Franciaországban és Amerikában azzal a térrel kénytelen megelégedni, amelyet neki a nagyon is sokféle elfoglalt szociológia juttathat. Olaszországban és nálunk maradtak fenn a régi jogbölcseleti kerektek, amelyek azonban egészen új tartalommal teltek meg.

Ez a jogbölcselet mai helyzete.

Amily kétségtelen, hogy ez a széttördeltség egyfelől igen termékenyítőleg hatott, amennyiben élénk és sokoldalú összeköttetést teremtett a jog bölcseleti szemlélete és a legkülönbözőbb tudományok között, épp oly kétségtelen, hogy az egységbe illesztésnek, a különböző kiinduló pontokból elért eredmények összehasonlításának, a rendszerbe illesztésnek ideje már nagyon is elérkezett.

Semmi értelme továbbra is mintegy titkolni, hogy *egy* gazdag és fejlett jogbölcseletünk tényleg meg van.

### *9. A jogbölcselet haszna és szükségessége.*

A jogbölcselet fentvázolt feladatait egyéb jogtudományok csak nagyon hiányosan és nagyon alkalmoszerűleg vállalhatják magukra. Úgy, hogy rendszeres jogbölcseleti ismeretek

híján a jogász nélkülözni fogja azoknak a tényezőknek ismeretét, amelyekről a jog függ, csak keveset fog tudni a jog fejlődéséről és teljesen nélkülözni fog egy olyan tudományosan felülvizsgált mértéket, amellyel a jogszabályok helyességét vagy helytelenségét megbírálnak. Nem lesz vezérelve a jogalkotás munkájánál. Mindezen ismeretek még a pozitív jog helyes megítélése szempontjából is nélkülözhetetlenek, de még nagyobb a jelentőségük, ha *de lege ferenda* van szó. Vegyük például az új büntetőjog-bölcseletet. Azt tartjuk, hogy a jó bírónak, a jó ügyvédnek is ismernie kell az újabb kriminálantropológiai és kriminálszociológiai eredményeket és merész vállalkozás volna a büntetőjog reformkérdéseire nyúlni azok ismerete nélkül. De még a tisztán praktikus szempontoktól el is tekintve, a jogász műveltségének kiegészítő részét teszi a jogbölcselet. Az a jogász, aki épen csak jogász, aki csak a paragrafus alkalmazását tanulja meg, de keveset tud a társadalmi erők működéséről, az még csak jó mesterember sem lehet.

A minden áron csak praktikusok gyakorlatiassága nagyon impraktus. A távolabb fekvő okok rendszerint sokkal fontosabbak a közelfekvőknél. A praktikusság fanatikusai pedig rendszerint a távoli okok kutatásának megvetésével szoktak büszkélkedni. A természettudományban ez már triviális igazság; a társadalmi tudományokban azonban még nem tudott elismerést szerezni.

Aki úgy akar betegséget gyógyítani, hogy közvetlenül csak a betegséget kutatja, azt manapság már tudatlan kuruzslónak mondják. Aki egy lépéssel tovább megy és kiragadja az okok láncolatából a legközelebb állót és a legszembeszökőbbet, az félművelt empirikus. Aki az okok láncolatán végighalad a mai tudás határáig és a legmélyebben fekvő ok eltávolításával akarja megszüntetni a betegséget, az a mai tudomány színvonalán álló orvos. Aki pedig még

ennél is tovább megy s dolgozószobájának négy fala között kísérletezve az élettan rejtelseibe akar behatolni, vagy a bacillusok életét kutatja, az tudós, esetleg az emberiség jóltevője.

Ellenben aki a társadalom kelevényeit, daganatait csak akkor kezdi gyógyítani, a mikor már nagyon mérgesek s akkor is csak egyszerűen fel akarja őket vágni, az az aktualitás iránt érzékkel bíró számbavehető ember, a kivel lehet beszélni politikáról. Aki egy lépéssel tovább megy és kiragadja az okok láncolatából a legközelebb állót és a legszembeszökőbbet, annak doctrinaire a neve és bár némi bizalmatlansággal vannak is vele szemben, de még mindig meghallgatják. Aki végighalad az okok láncolatán és a legmélyebben fekvő okok megszüntetésével akarja eltávolítani a társadalom betegségeit, az – hála az olaszoknak, talán az egy büntetőjog kivételével – bosszantó teoretikus, a kit minden szolgabíró lemosolyog. Aki pedig dolgozó szobájának négy fala közé vonulva az őseemberek közintézményeit kutatja, avagy alapvető lélektani igazságokat igyekszik a társas élet tünetényeire alkalmazni és azt állítja, hogy ebből a közélet kérdéseire fontos következmények folynak, az meghibbant velejű futóbolond. (Lásd bővebben szerzőnek *A jogi oktatás reformja* c. dolgozatát a *Huszdik Század* I. évf/[1900.] 1. számában és *A jogbölcselet tanítása*, a *Jogállam* I. évf. [1902.] 1. számában.)

Hogy a jogbölcselet mily gyakorlati szükségletet elégít ki, annak legjobb bizonyítéka, hogy maga az élet produkál jogbölcseleti elméleteket. Mindnyájan rendelkezünk ilyenekkel. Hallgassuk meg a faluban a malom alatt politizáló parasztokat vagy a kávéház politikusait, határozott nézeteket fogunk találni arra nézve, hogy mik az állam feladatai, minőnek kellene lenniök az osztályok viszonyainak, minő a jó adórendszer, büntetés, stb. Sőt igen primitív időkben, amelyeket

a jogbölcselet történelme még nem reklamál a maga számára, már találkozunk ilyen laikus nézetekkel. Nyilvánvaló, hogy ezek a spontán és kritikátlan elméletek, amelyek egy-egy szempont egyoldalú kidomborításai vagy egy-egy érdek egyoldalú kifejezői szoktak lenni, nem alkalmasak arra, hogy a jogászt is kielégítsék, hanem annak felülbírált tényeken alapuló gondos kritikával készült elméletekre van szüksége, aminőket csakis a szakszerű és rendszeres tudományos vizsgálat képes leszűrni.

Az e tárgyra irányuló tudományos vizsgálódás pedig már jogbölcselet.

### *10. A társadalom.*

A társadalom fogalmát különböző értelemben szokták használni.

1. leglegtágabb értelemben: összeműködő embereknek mindennemű együttélését értik alatta.

Ebben az értelemben véve nem társadalom az emberek pusztá együttléte. Egy étterem összeverődő közönsége, egy előadó hallgatósága, egy nagy város utcáin járó-kelők tömege nem társadalom, mert az illetők között nem találunk semilyen együttműködést. Mihelyt ez az utóbbi megvan, társadalomról szólnak.

2. A szó második értelmében társadalomnak szokták nevezni embereknek mindama együttműködéseit, melyek az állami szervezettől függetlenek. Ennél a szóhasználatnál tehát az az irányadó kritérium, hogy az összeműködés mögött ott áll-e az államilag szervezett kényszerhatalom, vagy sem.

3. A szónak egy harmadik és a következőkben használandó értelmében társadalomnak nevezzük az emberek mindenkori legmagasabb rendű szervezeteit. E szóhasználat

szerint az az irányadó kritérium, hogy a szóban forgó emberi összműködés a legmagasabb rendű-e az illető korban és területen, vagy sem. Ha igen, akkor társadalomnak nevezzük, ellenkező esetben más szóval jelöljük. Ebben az értelemben társadalmak a Tűzföldnek néhány tagból álló csoportjai, az indián-törzsek, a régi görög városok, a középkori hűbér uradalmak, a római világbirodalom, vagy a mai államok. Ebben az értelemben az állam is társadalom. A társadalom a tágáMrkörű és az állam a szűkebb körű fogalom. Ellenben nem társadalom ebben az értelemben egy középkori céh, egy mai család, egy mai község, bank vagy szövetség, mert ezek az illető helyen és korban nem a legmagasabb rendű társas alakulatok.

Mindezek társadalmi alakulatok ugyan, minthogy az általunk társadalomnak nevezett legmagasabb rendű együttműködéssel valamelyes összefüggésben állanak, annak részét képezik, de egymaguk nem társadalmak.

Az emberi társadalmak vizgálatánál nem szabad szem elől téveszteni, hogy az ember csak az utolsó láncszem a szerves életnek e földön való fejlődésében. Az ember legrégebb őse az egyszerű sejt és ősei mindazok a lények, amelyek a sejtből fel az emberig kifejlődtek. Ez a körülmény itt azért érdekel bennünket, mert az általunk megvizsgálható jelenség, a társadalom nem csak az embernél fordul elő, hanem mért a szerves élet különböző fokozatain is találkozunk vele. Az állatok között is találunk társadalmi életet, kezdve a sejtek egyszerű tömörülésén fel a hangyák és méhek csodálatosan szervezett társadalmáig.

Sőt ha ezeket a társadalmi alakulásokat ebben, az egész szerves életre kiterjedő egyetemességükben szemléljük, azt fogjuk találni, hogy nem is az ember a „par excellence” társas állat, hogy nem ember az a *Zoon*, a melyet a többitől

való megkülönböztetésül *politikon*-nak nevezhetnénk, miként Arisztotelész tette.

Vannak állatok, a melyek sokkalta inkább társas lények, sokkal szociálisabbak mini az ember, a kik a társas -élet követelményeihez egész szervezetükkel annyira hozzá vannak alkalmazkodva, hogy azok ellen nem is tudnak cselekedni, Ezek még sokkal inkább társas lények, mint az ember.

Ebből a körülményből kiviláglik, hogy a társas élet fejlettsége vagy fejletlensége a szerves világban nem függhet egyedül az értelmi képesség fejlettségétől, mert találunk az értelmi fejlettség aránylag magas fokán álló állatokat, a kiknek társas együttműködése sokkal fejletlenebb, mint az értelmiségnek, tehát az idegek fejlettségének alantosabb fokán állók társas élete. így a gerinceseknél sohasem találunk olyan fejlett életet, mint egyes rovaroknál, főleg a méheknél és hangyáknál és viszont a gerincesek közt sem épen a legfejlettebb idegzetűek azok, a melyek társas élete a legfejlettebb, így magának az embernek, a ki pedig a legfejlettebb idegrendszerrel bír, társas élete rendkívül kezdetleges alakulásokból indul ki.

Hogy az emberi társas élet kezdeteit kellőképen megérthessük, figyelemmel kell lennünk arra, hogy a magasabb gerincesek társas élete két típusra vezethető vissza. Ez a két típus a család és a horda, a szerint, a mint az együttélőket nemi és vérségi kapocs fűzi egymáshoz, vagy pedig erre a vérségi kapcsolatra való minden tekintet nélkül verődnek csoportokba. Oly fajoknál, a melyeknél az utódok születésük után nagyon tehetetlenek és az anyára szorulnak, de a melyektáplálkozása olyan, hogy arra nézve a nagyobb csoportokban való együttélés nem kedvező, s melyeknél ezt az együttélést egy közös ellenség elleni védelem nem kívánja meg: azoknál az együttélés családi típusát találjuk meg. Az oly fajoknál ellenben, amelyek táplálkozásmódja nem gátolja a tömegek

összeverődését, amelyeknél ellenben az ellenség elleni védelem kívánatossá teszi a nagyobb csoportokban való tartózkodást: a horda típusát találjuk meg.

Így pl. a nagy ragadozók, úgy az emlősök, mint a madarak közt leggyakrabban solitaris állapotban élnek, mert ha pl. a sasfélék, vagy a macskafélék nagy tömegekben fordulnának valahol elő, nem tudnák táplálkozásukat megszerezni. Ellenben a békés hajlamú növényevők között, amelyek nagy tömegekben is bőven találnak táplálékot kiterjedt leelőlkön s amelyek nagyobb csoportokba verődve jobban tudnak védekezni a ragadozók támadásaival szemben, a horda típus igen gyakori. Ezt látjuk a madarak vándorlásánál és ellenség elleni szövetkezésénél. A csoportokban élőknel a társas ösztönnek minden esetre sokkal erősebben kell kifejőldnie, mint az egyedül élő fajoknál.

Az emberi társadalomnak az eredete nem a hordára hanem a családi típusra vezet vissza. A kezdetleges emberre nézve már a táplálkozásnak módja lehetetlenné teszi a nagyobb csoportokban való összeverődést. A kezdetleges ember még absolute nem produkál semmit, hanem tisztán a természetes nyers termékeire van utalva. Apróbb állatokból, fergekből csigákból, ehető növényekből, gyümölcsből, bogyóból é: gyökerekből, végül pedig könnyebben elejthető nagyobb vadakból táplálkozik. Ennek az eleségnek megszerzésére bizony igen nagy területre van szükség, mert ilyen életmód mellett a természet csak nagyon gyér elosztás mellett tudja az embereket táplálni; másrésről az emberi újszülött a legtehetetlenebb és gyámoltalanabb mindennemű állat között. A legnagyobb mértékben és leghosszabb ideig van ráutalva az anya támogatására, ez viszont az anyát a szülés utáni időben nagy mértékben ráutalja az apa támogatására úgy az élelem megszerzése, mint az ellenség elleni védelem tekintetében és ebben a vérrokonságon és nemi ösztönön alapuló, hosszabb-rövidebb

együttélésben kell felismernünk az emberi társadalmak legősibb csiráit. Ez az állapot hasonló ahhoz, a melyet a magasabb majom fajoknál feltalálunk; ez a körülmény is megerősíti annak valószínűségét, hogy az emberi társadalmak kezdetét itt kell keresnünk.

Innen van, hogy a primitív emberben nagyon kevés szociális érzés van. A szociális tulajdonságok mind későbbi szerzemények, amiből azok tökéletlensége is megérthető. Az emóer kezdetben oly antiszociális lény, hogy a saját fajbelije sincsen tőle biztonságban, amiben a legtöbb állattól különbözik. Az ember még táplálékul is használja az embert. Mihelyt az ember csak valamennyire is halad technikai tekintetben és ennek folyományaképp tökéletesebben is gazdálkodik, aminél fogva ismét több ember együttélése válik lehetővé ugyanazon a területen: ez a nagyobb csoportokban való együttélés annak óriási előnyeinel fogva azonnal be is következik. A nagyobb csoportokban való együttélés pedig fejlesztőleg hat az ember szociális tulajdonságaira. Csak a társadalomban élés hatása alatt keletkezik benne a szociális érzés, főképpen a természetes kiválasztás folytán. A szociális életre legkevésbé alkalmasok, a legantiszociálisabb egyének ugyanis kiküszöböltetnek a társadalomból, a melyre nézve állandóan zavaró elemet képeznek. A legantiszociálisabb egyének tehát ezt a tulajdonságukat nem örökíthették tovább, minek következtében a későbbi generációk egyre szociálisabb természetűekké váltak. Dajnyin is erre vezet vissza a társas ösztön keletkezését. (*Darwin, Die Abstammung des Menschen*, 21. fejj.)

### 11. Az állam.

Azokat a társadalmakat, amelyek már igen kifejlett szervezettel bírnak, államoknak nevezzük. Hogy hol kezdődik a fejlettség azon foka, amely mellett már államról szólhatunk, szigorúan elhatárolni lehetetlen. Valamelyes szervezete minden



társadalomnak van. A legprimitívebb családnak is a férfi hatalmi túlsúlya bizonyos szervezetet ad, amelyben az állam legősibb csiráját felismerhetjük. Később, amidőn a család kitágul vagy több generáció együtt marad, kifejlődik a főnökség, amellyel előbb ideiglenesen (vadászat, harc, legelőkeresés alkalmával), majd állandóan a vezetés és parancsolás van egybekötve. Az állam keletkezésének problémáját úgy oldhatjuk meg, ha azokat az okokat vizsgáljuk, amelyek erre a főnöki hatalomra vezetnek és azt öregbítik, ilyen mindenelőtt a kor. A legprimitívebb társadalmakban minden ismeret és tudás a személyes tapasztalaton alapszik. Ezekben a társadalmakban tehát azoknak volt több ismeretük, akik többet tapasztalhattak: az öregeknek. Részben innen az ő nagy tekintélyük és vezető szerepük. Amit ők mondanak, az a cselekvés normája. Dk emlékszenek vissza arra is, hogy mit csináltak őseik, bennük testesül meg a hagyomány is.

Egy további tényező a nagyobb ügyesség, bátorság, ravaszság, gyorsabb elhatározás. Akinek követése Vadászatnál vagy a harcban nagyobb sikerekre vezet, az tekintélyre tesz szert, annak szavát követik, az vezetővé, főnökké válik. Ha mindezekhez a tulajdonságokhoz még a kor is járul, adva van a patriarcha, aki a törzs tagjai közül kiemelkedik.

Ezt a főnöki hatalmat továbbfejleszti a primitív törzsek szellemhite. A kezdetleges embernek nincsen fogalma természet törvényről. Az ember árnyékát a kezdetleges értelem külön dolognak kénytelen tekinteni. Az árnyék növekvése és fogyása egybevetve az önállóan is megjelenő árnyékkal, mint pl. a felhők mozgó árnyai a hegyoldalon, csak újabb megerősítései a dolgok kettős voltának és a visszhang a primitív embernek természetesen egy láthatatlan lény hangja.

Hasonló eredményre vezet az álom jelensége. Az álomból felébredő primitív ember azt hiszi, hogy másutt volt.

Tanúk azt mondják, hogy mindig helyben maradt. Következés, hogy két egyénisége van. De az álmodó mindama tüne-ményeknek is realitást tulajdonít, a melyekkel álmában talál-kozott.

A halált a vad-ember csakis ama sokféle állapotok egyikének tartja, amelyek érzéketlenséggel járnak. Innen van, hogy életre kelteni igyekezzenek a holttestet. Étellel, itallal látják el, stb.

A megholtak szellemei tehát kezdetben egy folyvást szaporodó és az élőket környező népességnek képzeltetnek el. Rendszerint láthatatlanok, de olykor fel is ismerhetők. Ettől a láthatatlanul jelenlevő népességtől ered mind az a természetfeletti behatás, a mely a vadak életében oly jelen-tékeny szerepét játszik. A szellemek, a kiknek hatalma határ-talan, mindenütt jelen vannak. Az ő behatásuk megmagyaráz minden váratlan változást és e változások viszont az ő léte-zésük újabb bizonyítékai.

E szellemeiktől való félelem állandó rettegésben tartja a primitív embert. Aki már életében különösen hatalmas volt, annak szelleme is különös tiszteletben részesül, főszellem lesz, emléke jobban fenmarad; utódai is nyernek tekintély-ben és hatalomban, minthogy vele összeköttetésben állóknak, reá. befolyással bírónak tekintetnek. Ha ezek valamelyikében még az említett egyéni tulajdonságok is megvannak, ami az átöröklés törvényénél fogva gyakrabban megeshetik, a főnöki hatalom egy nagyobb fokával állunk szemben, amelyet már egy földöntúli hatalom is támogat, itt a monarchikus elv csirája. Innen érthető a főnökség szuggesztív hatása, a főnök-nek olykor tulajdonított emberfölötti képesség.

Az eddigi tényezőkhöz járul azután a nagyobb vagyon, a mely minden társadalomban tekintélyt és hatalmat ad, míg a más úton szerzett hatalom egyszersmind vagyoni előnyöket és ezen a réven ismét újabb és újabb hatalmat szerez.

Fontos tényező az állami hatalom kifejlesztésében a *háború*. Mihelyt a legyőzötteket el nem pusztítják, hanem rabszolgává teszik, adva van a győzők és legyőzöttek osztálya és ezzel a szervezetnek egy további kiterjedése.

Hozzájárul végül az állami szervezet kialakulásához a természetes kiválasztás hatása. Azok a társadalmak, amelyeknél fejlettebb szervezet alakul ki, ez által előnyben vannak a rosszabbul szervezettek felett, a társadalmak egymással folytatott harcaiban és ennek folytán a rosszabbul szervezettek állandóan kipusztulnak a folytonos hadakozásban.

*Jegyzet.* A társadalom és állam keletkezésének kérdésénél világhítható meg legjobban a természetjog és a pozitív jogbölcselet közötti különbség. Míg az utóbbi történelmi és néprajzi adatok alapján igyekszik magának képet alkotni arról, hogy miként ment végbe tényleg az állam kialakulása, addig a természet- és ész-jogászok tisztán spekulatív, okoskodás útján akarták eldönteni, hogy miképpen mehetett végbe ez a folyamat.

Abból indultak ki, hogy volt egy állam- vagy pláne társadalom-előtti idő. Hogy az milyen lehetett, természetesen épp oly önkényes spekuláció, mint magának az államelőttiségnek tana. *Rousseau* szerint aranykor volt, *Hobbes* szerint bellum omnium contra omnes. Ebből az állapotból egy közös elhatározás: szerződés, vezetett el az állami állapothoz. *Rousseau* a népszuverenitás elvét, *Hobbes* a fejedelmi abszolútizmus tanát dedukálja ebből a képzelt és minden történelmi tudásunknak ellent mondó társadalmi szerződés tanából.

## 12. A jog.

„A jogászok még mindig keresik a jogról szóló fogalmuknak meghatározását” mondja gúnyosan Kant 1787-ben

(Kritik der Reinen Vernunft 2. kiadás. Riga, 759. lap.) Ez az állapot a Kant mondását követő száz év alatt nem javult. Még 1892-ben is azt írja Bergbohm (Jurisprudenz und Rechtsphilosophie 77. 1.) „A jogra vonatkozó felfogások még csak megközelítő egyenlőségéről sajnos szó sem lehet a jogászok között. Ellenkezőleg a jog fogalma ma jobban inog, mint valaha. A bizonytalanság, ha lehetséges, még fokozódik”. „Ha nem kérlek tőlem, akkor tudom” felelte Szent Ágost arra a kérdésre, hogy mi az idő? Igen találó kifogás volna – mondja Bergbohm (i. m. 75. lap) – a jogászok számára, akiket azzal a kérdéssel szorongatnak, hogy a mi a jog”. Fia valaki össze akarná gyűjteni, hogy a különböző írók milyen különböző definíciókat adtak a jogról, akkor igen könnyű szerrel egy egész kötetet lehetne összehozni. Mi Jog alatt azokat a szabályokat fogjuk érteni, amelyeket valamely társadalomnak legmagasabb rendű hatalma állít fel. A jog fogalma tehát feltételezi a társadalmi, emberek együttélését és hogy ezt az együtt élés egy hatalom valamilyen cselekvési szabályokkal szervezze rendezze. Mihelyt létre jön a társadalom és annak valamilyen szervezete, azonnal előáll a jog is. Minthogy pedig a társas alakulatok messze visszanyúlnak a történelem előtti idők homályába, odáig nyúlik vissza a jog őskora is.

A joggal foglalkozó filozófiai írók arra töreksenek, hogy a jog fentebbi, pusztán formális meghatározásán kívül egyéb, a jog tartalmára és lényegére többet mondó vonásokat vegyenek fel a jog definíciójába és a jogra vonatkozó felfogásuk, rendszerük tömör kivonatát igyekeznek adni a jog meghatározásában. Így p. o. Ihering (Der Zweck im Recht I. kötet 250. 1.) szerint „a jog az egyének kényszerítése abból a célból, hogy megóvjuk őket a rájuk nézve káros túlkapasoktól”. Más írók ellenben csak olyan szabályokat értenek jog alatt, amelyek a kényszerítő érdekében állanak.

Világos pedig, hogy mind a két eset előfordulhat és

azért senkinek sem jut eszébe az illető szabály jogi mivoltát tagadni. Ebből kitűnik, hogy azt az igen komplikált kérdést, hogy minő érdekek érvényesülnek a jogban, nem kell a jog meghatározásába belevenni. Épp oly kevésbé lehetséges a jog céljának hasonlóan bonyolult kérdését egy meghatározás néhány szavában kielégítően megoldani. Ha valamely dolog célja egészen kétségen kívüli, mint p. o. hogy a szék olyan bútordarab, mely az ülés céljára szolgál, akkor a célt egészen jól értékesíthetjük az illető dolog definíciójában. Ha azonban valamely dolog célja épenséggel nem világos, hanem nagyon problematikus, akkor az illető dolgot nem definiálhatjuk annak céljával. Egy meghatározás: körülírása egy kérdéses fogalomnak nem kérdéses fogalmak által, vagyis meghatározása az ismeretlennek az ismertből. Világos tehát, hogy a jog fogalmát nem határozhatjuk meg annak célja által. Minden ilyen törekvésnek okvetlenül csütörtököt kell mondania. A jog tartalma, célja, lényege, összefüggése egyéb jelenségekkel annyira bonyolult, hogy e kérdések valamelyikének a jog meghatározásába való beleszorítása feltétlenül egyoldalúságra vezet.

A jog meghatározásába igen gyakran azt is fel szokták venni, hogy a jog kikényszeríthető szabály, szemben az erkölcsivel, mely ki nem kényszeríthető. Ennek a kelléknek a jog meghatározásába való felvétele nemcsak felesleges, hanem hibás is. Tisztán az a kérdés, hogy a legmagasabb rendű hatalomtól ered-e az illető szabály. Ha ez a hatalom olyas valamit rendel, amit nem tud kikényszeríteni, a szabály egyáltalában nem szűnik meg jogi szabály lenni. Viszont, ha más fórum ki is kényszerű valamely szabályt, az ez által még nem válik jogivá. Egyébként nem is áll, hogy a nem jogi szabályok nélkülöznek a kikényszeríthetőséget. Így az erkölcsi szabályokra nézve is áll a kikényszerítés szankciója. Ez a szankció első sorban a vallás, amennyiben az istenség

az uralkodó vallások szerint büntetéssel sújtja az erkölcstelen magatartást; másod sorban pedig a közvéleménynek elismerő, illetőleg sújtó ítélete. Az erkölcs szabályai is kikényszerítettnek tehát, csakhogy ez a kényszer nincs formálisan szabályozva miként a jogi és hogy ennek következtében *rendszerint* enyhébb is a joginál. (Menger: Neue Staatslehre 71-72. 1. Schallmayer: Vererbung und Auslese 221. 1.) De csak rendszerint. Igen könnyű példákat halmozni annak bizonyítására, hogy gyakran nem az erkölcsös meggyőződés, hanem a közvélemény kényszerítő ereje sokkal hatékonyabban működik a formálisan szervezett jogi kényszernél. (A nem perelhető kártya-adósságokat gyakran sokkal pontosabban fizetik, mint a perrendtartás hatalmas gépezetével garantált kötelmeket.)

Ragaszkodnunk kell tehát ahhoz a meghatározáshoz, hogy a jog oly szabály, amely valamely társadalomban létező legmagasabb rendű hatalomtól ered. Hogy azok a szabályok, amelyek kötelező ereje nem közvetlenül, hanem közvetve vezetetik vissza ahhoz a legmagasabb rendű hatalomhoz, szintén jogszabályok, az csak természetes. Ha p. o. a modern államban nézünk szét, azt látjuk, hogy jogot alkot a község is. Nyilvánvaló azonban, hogy a község, valamint a modern államban jogot alkotó egyéb hatóságok nem egyebek, mint a magasabb rendű hatalomnak, az államnak szervei.

A jogról adott definícióink nagyon hasznosan értékesíthető annak a kérdésnek eldöntésénél is, hogy valamely társadalom legmagasabb rendű hatalmának összeomlásával, mi lesz az általa statuált joggal? Stammler<sup>1</sup> azt állítja, hogy az érvényben levő jog mindaddig érvényben is marad, míg valaminő új jog nem helyezi hatályon kívül. Jogot szerinte csak jog tud megszüntetni. Ha valamely jog minden tényleges

<sup>1</sup> Stammler, Wirtschaft und Recht, 509.

hatalmát elveszteni, anélkül, hogy új jog lépne a helyébe, ha pusztán zabolátlanság és anarchia állna be, akkor Stamm-ler szerint, a régi jog érvénye nem volna kétségbe vonható. Ezzel szemben az áll, hogy mihelyt a jog mögül a legmagasabb rendű hatalom ledől, vele együtt semmisül meg a jog is. Ez történhetik vagy az által, hogy az eddigi legmagasabb rendű hatalom helyébe egy másik lép, amely mást rendel, mint elődje, vagy pedig történhetik az által is, hogy az eddigi hatalom felbomlik anélkül, hogy más lépne helyébe. Ha valahol teljes anarchia támad, ha legmagasabb, rendű hatalom tényleg nincsen többé, sem régi, sem új, akkor-vele együtt felbomlott a jog is és pusztán formalisztikus okoskodás azt állítani, hogy a régi jog most már az idők végeig érvényes marad, amíg csak új jog nem lép a helyébe annak rendje és módja szerint.

### *13. A jog és a cselekvés egyéb szabályai,*

A társadalmi élet primitív stádiumaiban az emberi magatartást előíró szabályokat teljes differenciátlanságban találjuk fel. Egy homogén kódex foglalja magában mindazokat az előírásokat, amelyeket az embernek meg kell tartania. S ez a kódex épen úgy nevezhető vallásinak, mint joginak, vagy erkölcsinek. Gondoljunk pl. az ó-testamentumra, vagy Manu törvényeire. Ezek a primitív szabályok idővel differenciálódnak és különböző ágakra válnak szét. Külön válik mindaz, ami egy földöntúli, emberfeletti hatalomnak az akaratára vezethető vissza s amit vallásnak nevezünk. Egy másik ágát képezi mindaz a szabály, amely a legmagasabb rendű földi hatalomtól származik és amit *jognak* nevezünk. Egy harmadik csoportba szakadnak viszont azok a szabályok, amelyek követését az uralkodó társadalmi felfogás megköveteli ugyan, de amelyek nem nyerték el a legmagasabb rendű

társadalmi hatalomnak szankcióját. Ez az utóbbi csoport az, amit gyűjtőnéven erkölcsnek nevezhetünk és amely a szorosan vett erkölcsi szabályokon kívül magában foglalja a konvencionális életszabályok, a mindennemű és rangú társadalmi szokások, ceremóniák és etikett szabályok tömegét.

A jog és erkölcs közti főkülönbséget tehát a szabályt felállító fórum különbözőségében látják. Az első esetben a jogot illetően a társadalom legfelsőbb szervezete az, amely a szabályokat kibocsátja, vagy legalább is magáévá teszi. A másik esetben ez a legmagasabb szervezet indifferens marad a szabály betartásával, vagy be nem tartásával szemben. Ezzel együtt jár az a második különbség, amelyet már fentebb említettünk és amely e szabályokban elrendelt magatartás kikényszerítésének különböző módjaiban rejlik. Az állammá szervezett társadalom minden egyes esetben a külső kényszernek minden rendelkezésére álló eszközeivel igyekszik az előírt magatartást kikényszeríteni. Úgy, hogy a jogi előírás rendszerint külsőleg ki is kényszeríthető. A szervezetlen társadalom is kényszerít. Az erkölcsi parancsok követését sem bízta ez a társadalom az egyének tetszésére, vagy nem tetszésére, de ez a kényszerítés épen a kényszer szervezetlenségénél fogva sokkal enyhébb és bizonytalanabb. A jog tehát *rendszerint* mindig kikényszeríthető külső kényszer-eszközökkel, míg a társadalom erkölcsi pressziójának eredménye igen bizonytalan. Ez azonban nem zárja ki, hogy akárhányszor a szervezett társadalom is képtelen a jogi szabály kikényszerítésére és nem zárja ki viszont más esetekben azt sem, hogy ez az erkölcsi presszió sokkal biztosabban és hatásosabban működik, mint a szervezett jogi kényszer. Már Darwin rámutatott a Fajok eredetéről írt munkájában, arra a mély szégyenérzetre, amely a kultúrembert áthatja, ha valamely etikett szabály megsértésére még hosszabb idő eltelte után is visszagondol. Spencer is felemlíti azt a sajátságos tény, hogy



olyan emberek, akik azt az előírást, amely a bizonyos alkalomkor viselendő nyakkendő színét előírja, nem merik megsérteni, a csempészéstől p. o. nem rettennek vissza.

További különbség a jog és erkölcs között az, hogy a jog megelégszik a külső magatartás helyességével, míg az erkölcs a meggyőződésnek, a belső intenciók helyességét is megkívánja. Ha cselekedeteimet összhangba hozom a fog előírásával, akkor a jognak is eleget tettem, akármilyen helytelen szempontok is vezéreltek legyen eljárásomban. Ha azonban az erkölcs parancsait épen csak betartom, ellenben hiányzik belőlem az erkölcsös meggyőződés, vagy pláne még helytelen intenciók is vezéreltek cselekedetemben, akkor az erkölcs követelményeinek még távolról sem feleltem meg. Az erkölcsnek végső célja, csakúgy mint a jogé, a társadalom jóléte. De a jog csak azt nézi, mennyiben valósul meg ez a cél a cselekvő eljárása által. Az erkölcs azonban tovább megy a társadalom érdekeinek biztosításában. És igazán erkölcsösnek csak azt mondja, akinek nemcsak cselekedetei, hanem intenciói is helyesek. Nyilvánvaló, hogy az olyan ember, aki *helyes* intencióból cselekszik helyesen, nagyobb garancia a társadalomra az olyannál, aki *helytelen* intencióból cselekszik helyesen. Mert ez utóbbinál az intenció megbízhatatlan lévén, könnyen lehetséges, hogy legközelebb már helytelenül fog cselekedni is. Ezért más erkölcsi értékelés alá esik p. o. egy jótékony adomány, ha az adakozó a névtelenség homályába burkolózik és ismét más alá, ha az adomány után néhány héttel azt olvassuk, hogy az adakozó a báróságot vagy a Ferenc József-rend lovagkeresztjét kapta. (V. ö. Vámbéry, A büntetőjog és a tízparancsolat 20. 1.) Miért? Mert az első esetben olyan egyénnel állunk szemben, aki jót tett, mert jót akart tenni, ez tehát olyan egyén, akinek érzületeitől a társadalom mindig jó tettet remélhet. A másik esetben azonban olyan egyénnel

állunk szemben, aki jót tett, mert neki ez valaminő előnyt nyújtott. Erről tehát nem biztos, hogy másszor is jót fog-e tenni.

Az erkölcs tehát többet igényel a társadalom érdekében, mint a jog. Az intenciók fontosságát különben újabban a jog is kezdi figyelembe venni. A pozitivista büntetőjogi iskola egyes hívei az intenciót, nem a külső cselekedetet kívánják a büntetés alapjául venni. Az egyén érületbeli veszedelmességét kívánják alapul venni a büntetés kiszabásánál. (V. ö. a német jogi közmondással: „Wegen denken tut man keinen henken.”) És főleg ez a meggyőződés, ez az intenció az, ami az erkölcsös cselekvésnél ki nem kényszeríthető. Magái, a külső magatartást, mint láttuk, az erkölcs épen úgy kényszeríti, mint a jogit. Csak a magatartás helyes indokait, amiket pedig az erkölcs szintén megkíván, nem képes kényszeríteni. (L. Vámbéry Rusztem, i. m.)

Igen sűrűn szokták felvetni azt a kérdést, hogy minő viszonyban vannak egymással jog és erkölcs. Nevezetesen melyik az erősebb szabály a kettő közül? És ha valahol összeütközésbe kerülnek, melyik az, amelyiknek engedni kell? Mielőtt ennek a kérdésnek fejtegetéseibe bele mennénk, egy előzetes megkülönböztetést kell tennünk: épen úgy, amint valamely helyen és időben érvényben levő tételes (positív) joggal szembe állíthatjuk az illető hely és időre nézve *helyesnek* felismert jogszabályt, úgy megkülönböztethetjük a valahol érvényben levő tételes, vagy pozitív erkölcsöt az illető történelmi időpontban helyes erkölcsőtől. Az erkölcs ugyanis épp oly relatív, mint a jog. A különböző népéssel és korokkal együtt változik. Masutt és más időben más az erkölcsös. Némely afrikai népeknél a monogámia szégyen, a gyilkosság erény, a hazugság nem bűn.

A jog helyességének, meg az erkölcs helyességének mértéke pedig egy és ugyanaz. S ez a mérték nem egyéb,

mint ama célok, amelyekről a fentiekben (v. ö. 101.) volt szó. Mindkétféle szabály helyességét tehát úgy mérjük, hogy azt nézzük, vajjon helyes eszközök-e a helyeseknek felismert célok elérésére. Eként nézve a dolgot, világos, hogy a helyes jog meg a helyes erkölcs között összeütközés nem is képzelhető. Az összeütközés rendszerint onnan származik, hogy a helyesnek felismert erkölcsi követelményt szembe állítjuk a valahol érvényben levő tételes joggal. Ez esetben tehát egyszerűen arról van szó, hogy a jogszabály meg nem felelő. De éppen így beszélhetnénk a helyesnek felismert és a tételes erkölcs összeütközéséről, ha a valahol érvényben lévő tételes erkölcsi szabályt a fentebb megállapított mértékkel mérve megfelelőtlennek találjuk.

Ha pedig valamely társadalom tételes joga és tételes erkölce állanak összeütközésben egymással, ez annak a jele, hogy különböző időkből származnak, különböző életfelfogások, különböző szociális világnézetek eredményei. Az ilyen társadalomban mélyreható discordantia van. A társadalmi normák egyik része elavult, másik része pedig már újabb felfogásoknak hódol. Minthogy úgy a jog, mint az erkölcs feltétlen engedelmességet igényelnek a maguk részére, fel sem vethetjük azt a kérdést, hogy melyik tartozik respektálni a másikat. Ilyenkor egy átmeneti állapot zavaraival állunk szemben. Amit jogbölcseleti szempontból mondhatunk, csak annyi, hogy a helyes társadalmi szabályozás a társadalmat szabályozó különböző normák harmóniáját kívánja meg, mert különben a normák egyik csoportja lerontja vagy legalább is gyengíti a normák másik csoportját.

## II.

# A JOG ÖSSZEFÜGGÉSEI EGYÉB JELEN- SÉGEKKEL

### A) A jog alakulásának tényezői.

#### *14. A jog hatalmi viszonyok eredménye.*

A jogról elmélkedő írók egészen a legújabb időkig túlnyomóan a társadalom összes tagjainak egyetértéséből származtatták a jogot. Ha el is fogadták, hogy a jog a társadalom legmagasabb rendű hatalmának előírása, ezt a legmagasabb rendű hatalmat úgy fogták fel, mint amely összhangba foglalja a társadalom összes erőit. Legvilágosabb dokumentumai e felfogásnak a legnagyobb jelentőségre emelkedett két iskolának, a jogtörténelminek és a természetjoginak tanításai.

A jogtörténelmi iskola szerint a jog és az állam a népszellem terméke. Minden nemzetnek sajátos nemzeti gondolkodása és érzülete van; amelyből az illető nemzet joga olyanformán nő ki, mint p. o. a nemzeti nyelv. A történelmi iskola – mondja *Giercke*, (*Naturrecht und Deutsches Recht*, 1883. 7. 1.) minden jog eredetét az egységes köztudatba akarta helyezni a nemzedékeken át folyton működő nemzeti össz-szellembe, mely valamennyi egyes szellemeket, mint múltó momentumokat magában foglal. Tehát a *nemzeti*

*össz-szellem* volna az, ami a történeti iskola szerint a jogot létrehozta.

A természetjogi iskola felfogása szerint az állam az összes államtagok szerződésén nyugszik, a jog pedig részben e szerződés útján létrehozott állam akaratára viendő vissza, részben pedig velünk születik. Így tehát mindenképpen az összes állampolgárok közös akarataképpen fogandó fel.

A társadalomnak ez a szemlélete, amely mindenütt csak a harmóniát, az összes érdekek valóságos szimfóniáját látja benne, főleg Marx, Engels és Lassalle fellépésével véget ért és az írók jobban felismerték a valóság rideg képét. Marx és Engels tisztán az osztályharcok eredményének látják a jogot

*Menger* szerint úgy a jogtörténelmi, mint a természetjogi teória annyira ellenkezik a tényekkel, hogy keletkezésüket nem is tudja másként magyarázni, mint azzal, hogy maguk e teóriák is az uralkodó osztályok érdekeit kívánták szolgálni. E teóriákkal szemben arra mutat rá, hogy az államok határait, az uralkodók hatalmi körét, a föld felosztását háborúk, forradalmak, államcsínyek és az ennek folytán előállott hatalmi viszonyok eszközölték. (*Neue Staatslehre*, 41–42.)

Szerinte: „Az összes eddigi jogrendszerek végső elemükben hatalmi viszonyokból származtak és ezért mindig az volt a céljuk, hogy a széles néptömegek rovására a kevés számú hatalmasok hasznára szolgáljanak. Az ókor jogrendszerei, a görög és a római jog ezt a viszonyt nyíltan kifejezésre is juttatták, amennyiben a népesség túlnyomó nagy részét a rabszolgaság intézménye révén tetszés szerinti kihasználásra kiszolgáltatták az uraknak.

A hűbéri társadalmi rend, amely a középkorban és mélyen belenyúlva a 18. és 19. századba érvényben volt, az

jobbágyságban oly intézményt ismert, amelynek hasonló célja és eredménye volt.

Még a nagy francia forradalom is, amelynek utóhatásai alatt állunk még ma is, csak elfödte ezt a helytelen arányt, de nem szüntette meg. A francia forradalom és a vele összefüggő mozgalmak ugyan megszüntették a néptömegeknek bizonyos személyektől való személyes függőségét és a szerződés szabadságának rendszerére alapították a gazdasági rendet; a szerződés szabadsága azonban csak látszólagos, a fontosabb szerződéseknél gazdagok és szegények, hatalmasok és tehetetlenek állanak egymással szemben, úgy, hogy a vagyontalanok a személyes függőségi viszony megszűnte dacára mint néposztály továbbra is alávetve maradtak a gazdagoknak.” (*Neue Staatslehre*, 3, 4. 1.)

De a korábbi, túlságosan szimfonikus elméletek reakciójaképpen Marx és Engels, valamint követőik az ellenkező túlzásba csapnak, amidőn a jogban semmi egyebet nem akarnak látni, mint egy a hatalmasok rendelkezésére álló kizsákmányoló gépezetet. A jog ugyan hatalmi viszonyok eredője, még pedig mindenkor kevesek hatalmának eredménye, amely a tömeggel szemben áll. De azért egyfelől a tömeg sem egészen hatalom nélküli. Hatalma, amely a különböző időkben és helyeken eltérő nagyságú tényező, teljesen elhanyagolható mennyiségnek sohasem tekinthető, másfelől a hatalmasabb osztályok érdeke több ponton találkozik is a tömegek érdekével, úgy, hogy a jogot nem tekinthetjük pusztán kizsákmányoló szervezetnek, aminthogy a szemben álló osztályokat sem tekinthetjük egyszerűen kizsákmányolóknak és kizsákmányoltaknak. Még a legigazságtalanabb jogrendszer is jobb még az általa elnyomottakra is, mint semmiféle jogrendszer. Még ha nem is tekintjük azt a hatását, amelyet a békének biztosítása révén nyújt a primitív törzsközi bellum omnium contra omnes ellenében, hacsak az államtagok egymáshoz

való viszonyaira vagyunk is tekintettel, még akkor is azt mondanunk, hogy a kizsákmányoló jog még mindig áldás a jog teljes hiányához képest. (V. ö. Jászi Oszkár: A történelmi materializmus állambölcselete, 56. l.) Mindennemű jogrendszernek vannak kiterjedt részei, amelyek az összes népesség érdekeinek szolgálnak. (Az élet védelmét ma már senkisé, tekintheti kizsákmányoló jogszabálynak.)

A régi elméletekkel szemben tehát megállapíthatjuk, hogy *a jog nem az összes népesség akarát megegyezésének, hanem a népesség különböző csoportjai között kialakuló hatalmi viszonyok eredménye. Ehhez képest a jog nyújtotta előnyök nem is oszlanak meg egyformán a társadalom különböző rétegei között, hanem ez a megoszlás óriási különbségeket mutat a hatalomnak az egyes csoportok között való megoszlása szerint. A jog egy része mindazonáltal még az általa elnyomottak érdekét is szolgálja.*

### *15. A hatalmat biztosító tényezők.*

Ha már most azt látjuk, hogy a jogot szülő hatalom oly különbözőképpen oszlik meg a társadalmak egyes csoportjai között és hogy a jog szoros összefüggésben áll ezzel a hatalome loszlással, akkor a jog megértésére elsősorú kérdés annak vizsgálata, hogy mi szerint igazodik a hatalomnak ez az eloszlása.

A társadalomban a népesség széles rétegeiből kiemelő hatalmat biztosító tényezők igen különfélék. A fejlődés kezdetén társadalmi hatalomnak kell tekintenünk az egyéni nyers erőt. Jórészt erre kell visszavinnünk a férfi kiemelkedését a primitív családból. Ő belőle lesz a családfő, mert ő erősebb a gyermekeknél és a nőknél, akiket vele szemben fiziológiai funkciók is gyengítenék. A nagyobb fizikai erő hatalmat biztosít még a későbbi törzs-szerkezetben is. Az egyéni nyers

erő úgy az akkori táplálék szerzésnél, mint a szomszédos törzsekkel való folytonos küzdelemben vezető szerepet biztosító fontos tényező. Emlékezzünk a törzs-szervezet korabeli hősmondákra, amelyekben a hős rendszerint óriás vagy különösen erős fizikumú ember. A fizikai erő azonban a kultúra haladásával egyre hátrább szorul egyéb egyéni tulajdonságok mellett, amelyekkel a fizikai erő pótolható. A nagyobb értelmi képesség, a ravaszság, a találékonyság, gyors döntés már igen korai időkben úgy a törzsi élet belső ügyeiben, mint a törzsközi csatározásokban a fizikai erő mellett erősen számba jövő tulajdonság. Az ügyesebb, okosabb, ravaszabb férfi, akinek vezetése alatt jobban sikerül a vadászat vagy a harc, tekintélyre, befolyásra, hatalomra tesz szert. Mihelyt pedig a többenél hatalmasabb lesz, egyszersmind nagyobb mértékben érvényesül a szabályok alkotásánál; az ő akaratára többet adnak.

Ha a háborúk egyszer rabszolgatartást eredményeznek, akkor meg éppen adva van a társadalomnak egy hatalmas csoportja, amelynek érdekét a jog csaknem kizárólag szolgálja és egy teljesen leigázott, amelynek a jog előnyeiből alig jut valami. Ez már egy roppantul fontos körülmény a társadalmi hatalmi viszonyok megoszlása szempontjából.

A hatalmat biztosító tényezők egyik legjelentékenyebbje a vagyon. Innen van, hogy azok az okok, amelyek a vagyoneloszlás különböző módjaihoz vezetnek, igen fontosak a szociális hatalom eloszlása és ennek révén a különböző jogrendszerek megértése szempontjából. Mindazok az okok, tényezők, intézmények, amelyek végeredményben valamely társadalom vagyonának ilyen vagy olyan eloszlásához vezetnek, együttevén az illető társadalom gazdálkodását teszik ki. Úgy hogy a társadalmi gazdálkodás különböző rendszereivel szükségképpen a társadalmi hatalom különböző eloszlása és ennek révén ismét egészen különböző jogrendszerek állanak össze-



függésben. Ezért valamely társadalomnak jogát az illető társadalomnak gazdálkodása nélkül megérteni teljes lehetetlenség. Amiből viszont az a módszertani következmény folyik, hogy a jogrendszerek keletkezésének, fejlődésének és hatásának kutatásánál mindenekelőtt keressük azok összefüggését a gazdasági rendszerekkel. Ez a tétel minden pozitív alapokra helyezkedő jogfilozófiának egy fundamentális sarktétele, amelynek szem elől tévesztésével egyetlen helyes lépést sem tudunk tenni.

A társadalmi hatalom eloszlásának és ezzel a jogalkulásnak egy további tényezője az ismeretek. Wissen ist Macht, ismeretei segítségével gyakorol uralmat az ember a természet felett és a szociális hatalomnak is jelentékeny tényezői ugyancsak az ismeretek.

Az ismeretek legegyszerűbb formája az egyéni tapasztalat. Kezdetben kinek-kinek csak annyi ismerete van, amennyit életében saját maga szerez. Részben innen az öreg kornak nagy előnye és hatalmi túlsúlya a fiatalabbakkal szemben. Egyéni tapasztalatokban tényleg ők a gazdagabbak. E részben ők a hatalmasabbak.

Utóbb az ismereteknek mintegy közraktárai keletkeznek. Az ismeret függetlenül az egyéni tapasztalattól, amely csak az ismeretek továbbfejlesztésénél őrzi meg fontosságát. Az egyéni ismeretek felhalmozódnak, összegyűlnek és ezek a közforrások azután mindenkinek rendelkezésére állanak.

Az ismereteknek legkezdetlegesebb illetén felraktározása a hagyomány, amely szájról-szájra, öregről-ifjúra száll. Csakhamar azonban külön mesterséggé válik az ismeretek elsajátítása és továbbszolgáltatása. Ezt a mesterséget a javas emberek, varázslók, kuruzslók gyakorolják. A primitív ismeretben ugyanis a tudás rengeteg misztikus elemmel keverten, mint mágia jelentkezik. Tapasztalat, tudomány, vallás, babona, részben ámitás részben pusztá ceremónia vegyesen fordul

elő az ismeretek ezen konglomerátumában, amely kasztszerű elzárkózottságban adódik tovább elődről utódra. (Bővebbet *Hubert és Mauss: Theorie generale de la Magie* c. dolgozatában, amely a *Durkheim* szerkesztette *L'année Sociologique* 7. évfolyamában [Paris, 1904.] jelent meg.)

Idővel mint minden egyéb, az ismeretek is megteszik az utat az egyneműségtől a különeműség felé. Megkülönböztetjük a rendszertelen köznapi ismereteket, a mindinkább fakuló hagyományt, az erősen kikezdett, de sajnos még mindig életerős babonát, a tudományt és filozófiát, kocszméket, hiedelmeket, politikai programokat és a vallást. A vallás is ismeretek rendszerbe foglalása, de már érzelmi elemekkel keverten.

Mindezek az ismeretek hatalmi tényezők. Ez világosan kitűnik kezdve a mágiát monopolizáló javas emberen, a középkor papjain keresztül fel a mai tudomány hatalmaig.

A társadalmi hatalmi viszonyok kialakulása szempontjából egyáltalában nem mindegy, hogy mit hisznek és mit tudnak, mit hogyan tudnak az emberek. Ezért a hit meg tudás rendszerei egyúttal hatalmi tényezők is. Ennek egy ismert példája, hogy a nép felvilágosítását a nép szabadságának érdekében követelik, hogy a zsarnokság, akár egyes embereké, akár osztályoké, a nép felvilágosítását ellenzi. A rabszolgák tanítását súlyosan büntették. A felvilágosodott rabszolga már csak félig rabszolga. Látnivaló tehát, hogy bizonyos jogrendszerek csak az ismeretek bizonyos megosztásával egyeztethetők, össze. A fatalizmus, a megváltoztathatlanban való hit jobban kedvez a néptömegek kizsákmányolásának, mint egy racionalisztikus világnézet, a földi élet alárendelt jelentőségéről és a túlvilágról szóló tan jobban, mint az, mely szerint boldogságunkat itt e földön kell elérnünk. Az ismeret is fontos tényezője tehát a szociális hatalmi viszonyok kialakulásának, minthogy pedig a jog e hatalmi

viszonyok eredője, a jog alakulásának is fontos tényezőit kell az ismeretekben látnunk.

Az ismeretek azonban nemcsak a hatalmi viszonyok alakulására gyakorolt befolyásuk révén bírnak kihatással a jogra, hanem közvetlenül is. Adott hatalmi viszonyok mellett is, a jogalkotók ismereteitől is függ a jog. Ugyanazok az osztályok, ugyanazon érdekek kielégítésére más ismeretek mellett más jogot alkotnak. (L. e tényező nyomatékos és mélyreható kifejtését Pikler Gyula: A jog keletkezéséről és fejlődéséről c. munkájában.)<sup>1</sup>

### 16. A történelmi materializmus jogbölcselete.

A gazdaságnak és az ismereteknek a jog keletkezése és fejlődése körüli szerepéről újabban igen kiterjedt irodalom

<sup>1</sup> Az ismeretekkel kapcsolatosan említendők az érzelmi tényezők. Ezt a kettőt nehéz elkülönítve figyelembe venni. A pszichológusok között két iskolát különböztethetünk meg az érzelmek lényegét illetően. Az egyik iskola szerint az érzelmek a megismerésnek csak másodlagos, származékos jelenségei, tulajdonságai, formái vagy működései; csak a megismerés hozza azokat létre, úgyszólván csak „homályos értelem”-nek tekinthetők. Ez az *intellektuális* felfogás. A másik iskola szerint az érzelmek eredeti jelenségek, amelyek saját törvényeik szerint igazodnak és nem vezethetők vissza az értelemre, minthogy attól függetlenül is létezhetnek és egészen más az eredetük. Ezt a felfogást *Ribot fziologikus*-nak nevezi. Az utóbbi iskola közvetlenül a vegetatív életből, a szükségletekből és ösztönökből származtatja az érzelmeket (Th. Ribot, *Psychologie der Gefühle*, 2–3. 1.)

Az első iskola követése esetén az érzelmek nem jönnek tekintetbe cselekvésünk és így jogalkotásunk külön tényezőiképpen. Ha tagadhatatlanul vannak is „jogérzelmek”, ezek csak értelmi funkcióink járulékai, ez utóbbiakban bírják keletkezésük okát, ezért a jogfilozófia által nem akceptálандók mint a jogfejlődés független tényezői.

A második iskola szerint sok tekintettel kell lenni ezekre az érzelmekre. *Ribot azt* tartja, hogy spekulatív ideák fejlődése, minden kísérő érzelem nélkül gyakorlati téren hatástalan. (*Psychologie der Gefühle*, 369.)

támadt. Ez az irodalom a *történelmi materializmus* néven ismeretes irány körül keletkezett, amely a gazdasági tényezők szociális szerepének és e tényezőknek az értelmi tényezőkhez való viszonyát az egész társadalombölcselet alapkérdésévé tette. Ezért a gazdaságnak és az ismereteknek szerepét legcélszerűbben úgy vizsgálhatjuk, ha a történelmi materializmus jog- és állambölcseletével megismerkedünk és azután e tan kritikájával foglalkozunk. Ilyenformán egyúttal némi irodalmi tájékozódást is szerzünk kérdésünkre vonatkozólag.

A történelmi materializmusnak nevezett társadalombölcseleti iskola megalapítója *Marx* Károly. Vannak írók, akik e tan nyomait már *Marx* előtt is kimutatták. Némelyek *Proudhon*-nál, mások *Louis Blanc*-nál vélik e tanokat felfedezhetni. Újabban *Menger* állítja, hogy *Saint-Simon* és *Fourier* tanítványainál találunk olyan nyilatkozatokat, amelyek

Szerinte egy eszme, amely csak eszme, a megismerés egyszerű ténye,; semmit sem hoz létre és nem is hozhat létre, hanem csak akkor hat, ha át is érezzük. (*U. o.* 27–28. 1.) *Spencer* Herbert is nagy szerepet tulajdonít az érzelmeknek; ő még egy tudományos rendszer genezisére nézve is hatalmas tényezőnek tartja az író érzelmi természetét; ez talán éppen olyan jelentékeny, mint az értelmi természet, – írja önéletrajza előszavában gazdag életének egyik tanúságaképpen. (*An Autobiography*, I. köt. VII. 1.) Mennyivel inkább kell számba vennünk e tényezőt cselekedeteink valamely rendszerében!

Azt azonban viszont *Ribot*, aki az érzelem fiziologikus felfogásának vezetője, sem tagadja, hogy az érzelmi élet fejlődésének legfontosabb alapvető oka az értelmi fejlődés. (*Psychologie der Gefühle*, 245. 1.)

Mint ahogy intellektuális folyamatok és érzelmek közt ilyen komplikált, sokszoros és még nem is egészen tisztázott kapcsolat van, amelyre nézve még a pszichológusok között sincsen megegyezés, nem hatolhatunk mélyebbre ezekben a lélektani finomságokba, hanem a jogbölcselet céljaira megelégszünk annak konstatálásával, hogy azok az értelmi tényezők, – eszmék, hiedelmek, elméletek – amelyek a jog alakulása szempontjából különösen figyelembe jönnek, érzelmileg is színezve vannak és hogy; azok az érzelmek, amelyekre jogi téren hivatkozni szokás, a jogérzelmek éppen olyanok, amelyekre nézve kétségtelen az intellektuális eredet.

Marxnak a történelmi materializmusra vonatkozó tanításaival csaknem szószerint megegyeznek. Példaképpen *Bresbane: Social destiny of man* (1840) c. könyvét említi. De melyik nagy gondolatnak ne volnának előfutárai? Annyi kétségtelen, hogy a szóban forgó tan csak Marx-ban találta meg teljesen öntudatos és nyomatékos kifejtőjét és csak az ő révén emelkedik a tudomány történelmében nagy jelentőségre. (V. ö. *Jászi: A történelmi materializmus állambölcselete*, 6. old.) Marx maga azonban sohasem adta rendszeres kifejtését az ő társadalombölcseletének, hanem csak egyéb irányú vizsgálódásai közben elszórtan nyilatkozik különböző irataiban ezekről a kérdésekről. Ebből a szempontból leginkább számba jövő iratai a következők: *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (1859); *Misere de la philosophic Réponse a la philosophic de la misere de M. Proudhon.* (1847.) Főmunkájában a *Kapital*-ban legkevésbé találunk erre a kérdésre vonatkozó fejtegetéseket. Marxon kívül *Engels* Frigyes tett legtöbbet ennek az új társadalombölcseletnek kifejtése körül. E részben fontosabb munkái: *Das kommunistische Manifest* (1848), amelyet Marx-szal közösen írtak; *Der Ursprung der Familie, des Privateigentumes und des Staates* (1884); *Die Entwckelung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft* (1882); *Über historischen Materialismus a Neue Zeit* c. folyóirat XI. kötetében. Magyar nyelven *Jászt Oszkár: A történelmi materializmus állambölcselete* (1903) nyújtja a legjobb tájékoztatást.

A „történelmi materializmus” kifejezés igen szerencsétlen. Eltekintve a „materializmus” szóhoz fűződő sok félreértéstől, ez az elnevezés éppen úgy ráillenék más pozitivistá rendszerekre is. Ezért a Marx-féle irányt sokkal helyesebben lívezzfietnök *történelmi ökonomizmus*-nak, miként *Loria* felveti.

A történelmi materializmus tanítása szerint ugyanis minden jogrendszer kizárólag az illető társadalom gazdaságá-

tól függ. A gazdálkodás módja az elsődleges jelenség minden társadalomban. A jog – éppen úgy, miként az erkölcs, a vallás, a művészet és egyáltalában minden *eszmei* (ideologikus) jelenség csak másodlagos valami. A társadalmak gazdálkodása folytonos fejlődésben van. Ezt a fejlődést követi a jog fejlődése. Ha ugyanis a gazdálkodás módjában lényeges változások mennek végbe, akkor a jogszabályokban is megfelelő változásnak kell végbemennie. A jog változásait kizárólag ezen az alapon érthetjük meg. A jelenben végbemenő gazdasági átalakulásokból következtethetünk a jövőendő jogára.

Vallásos, erkölcsi, jogi eszméink, egyes intézmények helyességéről vagy igazságosságáról való felfogásaink nem igazi okai a társadalmi fejlődésnek, hanem azok maguk is csak visszaverődései, reflexei az illető kor gazdálkodásának. Minden népnek egész szellemi élete nem egyéb, mint a társadalmi gazdálkodás által létrehozott tünemények visszfénye. Minden kor összes eszméi csak „felső építménye” (*Überbau*) az illető kor termelés módjának. A gazdasági alap változásával az egész óriási felső építmény lassabban vagy gyorsabban átalakul. Az ilyen átalakulások szemléleténél mindig meg kell különböztetni az anyagi, természettudományi hűséggel megállapítható változást a gazdasági termelési viszonyokban a jogi, politikai, vallási, művészeti vagy bölcséleti, egyszerűen ideológiai formáktól, amelyekben az emberek azt kiküzdik. Az eszméi tüneményeknek ez a függése a gazdaságiaktól a történelmi materializmus szerint egyaránt áll erkölcsre és vallásra, művészetre és tudományra nézve, valamint azokra a felfogásokra és törekvésekre, amelyek a jog fentartására vagy megváltoztatására irányulnak.

Egy nomád pásztornép, amely csak a legelők között használatát ismeri, egészen más fogalmakat táplál a jóról meg rosszról, mint a földművelő, akinek körülhatárolt magántulajdona van; s megint más a nagykereskedőnek, a polgári

kisiparosnak vagy a fosztogató rablólovagnak erkölcsi fel-fogása. Egy vadász- és halásznép vallási nézetei szükségkép-pen különböznek azoktól, amelyek egy haladottabb társada-lomban uralkodnak, ahol árutermelés, szabad ipar és forgalom van. S csak a gazdasági viszonyok magasabb fejlettsége mellett léphetnek fei tudomány és művészet, amelyek a gaz-dasági viszonyok emelkedésével és sülyedésével párhuzamos fejlődést mutatnak.

így állítják oda Marx és Engels a gazdaság szerepét és az eszmei tényezőkhöz való viszonyát. Ezt a tant ezek az írók azonban inkább csak alapigazságképpen felállítják, de el-mulasztották azt részletes pozitív adatokkal be is bizonyítani. Folyton hangoztatják, hogy a társadalmi gazdaság az emberi társadalom anatómiája, de tanításuk igazolásául egyszerűen csak a történelemre utalnak.

A vezérek által keresztül nem vitt történelmi indukciót azután mások kísérlettek meg. Hogy csak a legnevezetesebb eredményekre utaljak: *Lamprecht Károly* lipcei tanár, a németek legnevezetesebb élő történetírója *Deutsche Ge-schichte* című nagyszabású történelmi művében gazdasági alapokon épít. – *Grosse Ernő* freiburgi professzor *Formen der Familie und Formen der Wirtschaft* c. művében a család különböző formáit a gazdálkodás különböző mód-jaiból igyekszik levezetni. *Hildebrand Richard* gráci tanár *Recht und Sitte auf den verschiedenen wirtschaftlichen Kul-turstufen* (1896.) c. munkájában a jog és erkölcs fejlődés-történelmét akarja adni gazdasági alapon. Külön tárgyalja a halász- és vadásznépeket, külön a pásztorokat és külön a kezdetlegesebb és a haladottabb földmivelőket és azt találja, hogy mindezeknek az ő gazdagságukból folyó speciális jog-intézményeik vannak. Igen nagy érdemei vannak a történelmi materializmus gondosabb megalapozása körül *Achille Loria-nak* *Le basi economiche della costituzione sociale* [1902.]

akinek felfogását rövid kivonatban *A szociológia feladata és iskolái* c. magyarul is megjelent füzetének 5. fejezetében is megtaláljuk.

Loria arra mutat rá, hogy a jog minden korszakban mindenekelőtt a tulajdon uralkodó formáinak érdekeit tartja szem előtt. Ahol a földbirtok az uralkodó, ott első sorban a földbirtokosok javára szól, ahol a tőke az uralkodó, ott inkább az ingó vagyon érdekei felé hajlik. Bizonyos gazdasági viszonyokkal tehát bizonyos jog jár együtt. A római jog recepciója Németországban a 15. század végén szerinte abból magyarázandó, hogy ebben az időben a német gazdálkodás igen hasonlóvá fejlődött a rómaihoz.

Hogy a jog megfelelhessen annak a legfőbb céljának, hogy a magántulajdon mindenkori állapotát megvédelmezze, a jogszabályok alkotása a vagyonnal rendelkező osztályokra van bízva; a törvényhozó hatalom a vagyonosok kezében van.

A vagyonosok érdekei is ellentéteket mutatnak aszerint, amint a vagyonok különböző forrásokból fakadnak. Ehhez képest az uralkodó vagyonos osztály több ellenséges pártra is oszlik. A legfontosabb ellentét e tekintetben az, amely a földtulajdon és az ingó vagyon birtokosai közt kifejlődik. E két osztálynak küzdelme erősen kihat a vagyonból kizárt proletárság helyzetére is. Mert mind a két osztály az egymással folytatott küzdelemben a népet igyekszik szövetségessé tenni és ezt a támogatást mindenféle engedménnyel igyekszik megszerezni. Innen magyarázza Loria a szegény néposztályok javára szolgáló törvényhozási intézkedéseket a vagyonosak kezében levő törvényhozás melleit, mint a minők napjaink szociálpolitikai intézményei. Az alapvető jelenségek tehát gazdaságiak, a vagyonnak ilyen vagy olyan formája és tisztán ebből folynak azután Loria szerint a jogalkotás különböző eredményei.



17. *A történelmi materializmus (ökonomizmus) jogbölcséletének bírálata.*

A történelmi materializmus kiragadja a jog keletkezésének és fejlődésének tényezői közül a leghatalmasabbat és ebből igyekszik megérteni a jogot. A jog hatalmi viszonyok eredménye, a szociális hatalmi viszonyok kialakulása pedig túlnyomólag gazdasági tényezők eredménye. A jog alakulásának ezt a leghatalmasabb tényezőjét a régebbi jogbölcsélet csaknem teljesen megligálta és ezért egészen képtelennek is bizonyult a jog megértésére. Csak ennek a kornak hajnalán, amelyben mi élünk, amelyben az ipar és a kapitalizmus soha nem sejtett virágzásnak indultak, a midőn gigantikus vállalatok keletkeztek és az óriás magánvagyonoknak a nemzetek sorsára gyakorolt hatalma nyilvánvaló lőn, vált félreismerhetetlenül szembeszökővé, mily szoros összefüggés áll fenn a jog és a gazdálkodás között. Ezért valószínűleg nem véletlen, hogy az ökonomizmus jogbölcséletét először abban az országban ismerték fel, amelyben a modern gazdasági viszonyok leelőször mutatkoztak ebben a nagyszerű fejlődésben. Marx és Engels a történelmi materializmus első hirdetői Angliában töltötték száműzetésük napjait és ott idegen létükre különösen fogékonyak voltak az ottani hatalmas gazdasági fejlettség erős benyomásai iránt. (V. ö. *Loria, A szociológia feladata és iskolái.*)

A történelmi materializmust tehát nagy felfedezésnek tekinthetjük, amely maradandó nyomot fog hagyni a világirodalomban. Egyike a 19. század leghatalmasabb szellemi termékeinek, amely már is átjárta a társadalomtudomány minden zugát, megjavította a társadalomtudományok módszerét és új igazságokkal meggazdagította, a felfedezések egész sorára vezette rá csaknem valamennyit. Hatásai alól

még ellenzői sem vonhatják ki magukat, de főleg a jogbölcséletben új korszak határköve a Marx fellépése.

Amidőn azonban a történelmi materializmus (ökonómizmus) jogaiba iktatta a jogfejlődés legfontosabb tényezőjét, teljesen elejtette a többieket. A történelmi materializmus az egész szellemi életet a gazdálkodás járulékos jelenségének tekinti. Ez hiba.

Ha a gazdaság a jognak egyik főtenyezője is, amelylyel mindig számolnunk kell, ha a jog keletkezését és fejlődését meg akarjuk érteni, mégis teljesen hibás maradna számításunk, ha kizárólag a gazdaság mindenkori állásából akaránk levezetni a mindenkori jogot.

Semmiesetre sem tekinthető az ember egész eszmei világa pusztán a mindenkori gazdálkodás visszaverődésének. Bizonyos, hogy az eszmei világ, az ember szellemi élete is reális okokra vezetendő vissza, de ezek a reális okok nem kizárólag gazdasági tényezők. Egy primitív vadásznép jogát ugyan nem tudjuk megérteni anélkül, hogy vadászmivoltát folyvást szem előtt tartjuk, de vannak jogának oly elemei, amelyek a vadászatból le nem vezethetők, a melyeket meg nem érthetnénk, ha nem tudnók, hogy ez a nép szellemekben hisz és bizonyos egyéneknek a szellemekkel való közvetlen összeköttetést tulajdonít. Ez a szellemhit, ez a vallás hatalmat jelent azokra az egyénekre vonatkozólag, olyan hatalmat, amely mint minden más hatalom, tehát épen úgy, mint a gazdasági alapon keletkezett hatalom, igen jelentékenyen érvényesül a jogalkotásban. Ez a szellemhit pedig egyszerűen annak folyománya, hogy ezek a népek az álom vagy a halál jelenségeit ilyenén módon magyarázzák. Itt tehát a gazdasági tényezőkön kívül egy új hatalmat adó tényezővel találkozunk. Hogy azután ez a tényező a jogalkotásban egyszer érvényesülvén, visszahat a gazdasági állapotra is, a szellemhit nyúj-

totta hatalomhoz gazdasági hatalmat is szerez, – csak egy további ok arra, hogy a gazdasági tényezőket ne tekintsük mindig elsődlegeseknek a jogalakulás szempontjából és hogy rajtuk kívül egyéb tényezőket is figyelembe vegyünk.

Hogy az emberek minő joggal élnek, az minden időben és helyen nemcsak attól függ, hogy miként gazdálkodnak, hanem *egszersmind attól is, hogy mit hisznek, hogy miként gondolkodnak*. Az pedig, hogy mit hisznek és hogy miként gondolkodnak, csak részben függ attól, hogy miként gazdálkodnak, jórészen ellenben egészen független ettől és egészen más tényezőktől is függ. Senkisé fogja állítani, hogy az ismeretek mindenkori állása kizárólag gazdasági okokra vezethető vissza. Az ismeretek mindenkori állása a mindenkori tapasztalatok és azok feldolgozásának, a gondolkodás logikai processusának az eredménye. Az ismeretek tehát a gazdálkodás mellett önállóan is számbajövő tényezők és mint ilyenek jönnek figyelembe a jogalkotás terén is. Nagyon helyesen jegyzi meg *Stammler*, hogy ha az ember egész szellemi életét a mindenkori gazdaság függvényének tekintjük, akkor ezzel együtt tagadásba vesszük a tudomány objektív érvényét is. Akkor a tudomány nem igazságot tartalmaz, hanem csak bizonyos, a mindenkori gazdálkodással változó tételeket. S így a történelmi materializmus a saját tanainak objektív érvényét is kizárná. (*Wirtschaft und Recht*, 474. old.) Itt követi el a történelmi materializmus a legnagyobb hibát, amidőn ismereteinknek ezt a részét, amelyet eszméknek (ideológiának) nevez és a mely összes tapasztalataink és azok gondolatbeli feldolgozásának eredménye, a mindenkori gazdasági viszonyok egyszerű visszaverődéseinek tekinti. Minden ember ideológiája az ismereteinek része. S ha nem szenvedhet kétséget, hogy az ismeretek döntő befolyással vannak a jogalkotásra, akkor ebben már elismertett az is, hogy mindennemű ideológiának is döntő szerep jut a jogalkotásban.

Igen jól mondja *Jászt Oszkár*: „Egy társadalmi alakzatot nem értek meg teljesen gazdasági erőinek eloszlásából, hanem tudnom kell az ideologikus erők eloszlását is.” (*A tört. materializmus állambölcsélete*. 15. 1.)

A történelmi materializmusnak az ideológiáról való fel-fogása tehát már az eszmék elsődleges keletkezése szempontjából is téves. Már az eszmék létrejövetelét sem magyarázhatjuk meg egyszerűen a gazdálkodásból. Annál kevésbbé állhat meg az a magyarázat az eszmék terjedésére és hatására vonatkozólag. Miként a fejlesztett elektromosság, úgy vihetők át a kifejlesztett eszmék más alanyokra és az illeté-kenként indukált eszmék azokban éppen úgy hatnak tovább, mint az eredeti alanyokban.

*A jognak kizárólag gazdasági alapokon való magyarázata tehát helytelen. A gazdasági tényezők rendkívül fontosak, mert rendkívül nagy mértékben befolyásolják a szociális hatalmi viszonyok kialakulását, de a szellemi (ideologikus) erők, és nevezetesen a mindenkori ismeretek a gazdasági viszonyok mellett külön számba jövő fontos tényezői a jog keletkezésének és fejlődésének.*

<sup>1</sup> Az eszmék és elméletek, ez az ideológia, amelyről itt szótunk, a dolog természete szerint nem lehet mindig helyes ideológia, aminthogy ismereteink nem mindig helyes ismeretek. Pikler érdeme annak a ténynek a legnagyobb nyomatékkal való hangsúlyozása, hogy azok az eszmék és elméletek, amelyeket az emberek cselekvésük okairól felállítanak, nem tükrözik vissza mindig cselekvésük igazi rugóit.

És kétségtelenül el kell ismerni, hogy a koreszmék, azok a jel-szavak, amelyek a küzdő emberek zászlóit díszítik, nem mindig igaz leírásai ennek a küzdelemnek, hogy azok az elméletek, amelyekben az emberek cselekedeteiről számot adni vélnek, nem adnak mindig, sőt igen ritkán adnak számot cselekedeteik igazi rugóiról. De azért ezek az elméletek, ez az egész ideológia, akármilyen kevésbé igaz is és akármilyen kevésbé veendő készpénzül a jobbólcsélet részéről, ha egyszer

### 18. Faji tényezők.

A jog keletkezésére és fejlődésére befolyással bíró tényezők között nem említettem a faji különbségeket. Minthogy azonban a jogrendszernek faji tulajdonságokra való visszavezetésével az irodalomban és még inkább a közfelfogásban sűrűn találkozunk, e felfogás cáfolatául a következőkre kell rámutatnunk:

uralkodóvá vált valamilyen körben, egészen úgy hat, mintha igaz volna.

A jogfilozófiának épen ez volt egyik legnagyobb hibája mindenkor és ma is egyik legnagyobb veszedelme, hogy a különböző korok ezen laikus ideológiája fölé helyezkedni, ezt az egész ideológiát egyszerűen mint kutatásainak objektumát tekinteni nem volt képes.

Ha a különböző eszmék, faji elméletek, szabadság-teóriák nem is adják igaz leírását annak a processusnak, amelyet jellemezni akarnak, ha mindezek részben csak a felszínen maradó, részben egyenesen hazug leírásai annak, ami tényleg végbe megy, ezek az ideológiák, egyszer létrejövén, azért nem kevésbé befolyásolják az emberek cselekedeteit és nem kevésbé veendőek számba annak magyarázatánál. A téves ismeret is ismeret és sajnos, ép oly befolyással van az emberek cselekvéseire, mint a helyes. Az előítélet és babona csakúgy hatást gyakorol, mint a tudomány. A primitív népek szellemteóriája sem volt helyes, de mégis befolyáshoz, hatalomhoz és gazdagsághoz juttatta azokat, akikről azt vélték, hogy hatalmas szellemekkel összeköttetésben állanak. S ha a különböző elméletek végső elemzésben csak a szükséglet kielégítésének bizonyos tökéletesebb módjait fedik is és ha létrejövetelük bizonyos gazdasági és technikai alakulatokkal függ is össze, mégis tagadhatatlan, hogy létrejövetelükkel egy új tényező járult az eddigiekhez, egy pluszszal állunk szemben, amely nem negligálható és amely most már függetlenül is hat azoktól a tényezőktől, amelyeknek létrejövetelét köszönheti. A téves ismeret tehát csakúgy hatással van, mint a helyes, a téves eszme és elmélet, – ha téves volta a jogfilozófia szempontjából igen fontos tény is – csakúgy számbavehető, mint az, amely igazságot kifejez.

1. Egységes emberfaj-típusok a valóságban nincsenek az u. n. fajok egyes egyénei sokkal messzebbmenő különbségeket mutatnak, mint a mekkorák a legeltérőbb két faji átlagegyénei közötti különbségek. Egy értelmi és szociális tekintetben átlag-európai tisztán faji tekintetben – a hagyományon alapuló sajátságoktól itt természetesen el kell tekintenünk – messze felette áll egy átlag-négernek. Még nagyobb azonban a különbség egy Goethe, Shakespeare, Kant, Wagner, Darwin, Széchenyi meg az európaiak legalantosabb néprétegei közt. Az egyes fajokon belül mutatkozó túlnagy különbségek folytán határozott faji típusok megállapítása főleg a lelki tehetségek terén felette nehéz. Ez a nehézség jó részben kétség kívül onnan ered, hogy az összes létező fajok több fajnak a legkülönbözőbb kombinációkban és arányokban való keveréket képezik. (*Wilhelm Schallmayer, Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker. Eine staatswissenschaftliche Studie auf Grund der neueren Biologie. Jena, 1903. 79–80. 1.)*)

2. A fajok meghatározása tehát leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Mégis kétségtelen azonban, hogy vannak faji sajátságok és különbségek, úgy fizikaiak, mint pszichikaiak, ha eddig nem is sikerült módot találni azok szabatos tudományos meghatározására. A fajok olyan csoportok, amelyekben az egyes tulajdonságok nagyobb vagy kisebb százalékban fordulnak elő, mint más fajokban. A fajokat ugyan nem szabad, mint valami ősidőktől adott és változatlanul egyformán ható tényezőket felfognunk, hanem ellenkezőleg, mint ezer ellen nem őrizhető, fizikai, biológiai és történelmi tényezőnek eredőjét. De ha az ekként keletkező faji csoportokon belül nagyobb különbségeket találunk is, mint a legeltérőbb fajok átlagai között, mégis bizonyos tulajdonságok előfordulásának relatív sűrűsége a faj sajátságának tekintendő, amely szociális tekintetben is jelentőségre emelkedhetik.

3. A faji különbségeknek tehát van társadalomtudományi jelentőségük; a jogra nézve azonban legkevésbé vannak befolyással. A jog legkevésbé foglalkozik azzal, amire nézve az emberek közt finom különbségek lehetnek, hanem a legmélyebben fekvő szükségletekre irányul, ezekre nézve „pedig a faji differenciák nem igen tesznek különbséget. Ezért a faji magyarázatoknak lehet terük az irodalomban és művészetekben, bár ott is mélyrehatóbb eljárás magukig a fajokat alkotó tényezőikig visszamenni, de semmi jelentőségük a jogterületben.

4. Azok a kísérletek, amelyek a jog faji magyarázata terén történtek, mind eredményteleneknek tekintendők. Azokkal szemben állanak az összehasonlító jogtudomány tényei, amelyek csodálatos megegyezést mutatnak a faji tekintetben egymástól legtávolabb eső népek között, ha hasonló külső körülmények közzé jutottak. Így p. o. a hűbériséget, amelyet hosszú ideig a germán szellem egy speciális megnyilatkozásának tekintettek, megtalálták Afrikában, Amerikában és Ázsiában mind ott, ahol a középkori germánokéihoz hasonló hatalmi és termelési viszonyok állottak fenn. A vérbosszú, a talio, a nőrablás, a mono- illetve polygamia, sat., sat., a társadalmi fejlődés hasonló fokain, hasonló külső körülmények között a legeltérőbb fajoknál is megismétlődnek, – hangos bizonyítékául annak, hogy a jogban a faji különbségek, meg a „népszellem” magyarázataival egészen rossz utón járunk.

„A legfontosabb és a legmélyebbre ható társadalmi formák függetlensége a fajtól ma már mint megtámadhatatlan axióma van elismerve”. (*Andrian, Einige Resultate der modernen Ethnologie, Korrespondenzblatt der deutsch. Gesellsch. für Anthrop.* XXVI. köt. 68. 1. 1895.) Csaknem félelmetes következetességgel, – mondja *Post*, mutatkoznak ugyanazok a gyakran felette sajtáságos jogszokások a föld legkü-

lönbözőbb népeinél és gyakran olyanoknál, amelyekről elképzelhetetlen, hogy nem elsődlegesen keletkeztek volna náluk.

5. Amit e tekintetben a néprajz a primitívebb állapotokra nézve konstatál, az még szemmel láthatóbb napjaink fejlettebb kultúrájú népeinél. „Helyes megfigyelése az újabb Íróknak – mondja *Stammler (Recht u. Wirtschaft 321, 322.)* V- hogy minél inkább egybehangzó módon alakul a modern kultúrnépek szociális élete, annál inkább lépnek a nemzeti ellentétek helyébe a nemzeteken egyformán végigfutó osztály-ellentétek. Csakugyan észlelhető, hogy mai nap már szinte könnyebb azonos jellemvonásokat, nézeteket és törekvéseket megállapítani nemzetközi osztályok szerint, mint a régebbi nemzeti elhatárolás szerint.”<sup>1</sup>

### 19. A természetes kiválasztás tényezője.

Az eddigi tényezők hatásához hozzájárul egy további másodlagos hatású tényező. Az egyik jogszabály vagy jogrendszer célszerű az illető társadalomra nézve és a társadalom.

<sup>1</sup> Egyenesen elítélendőek azok a faji teóriák, amelyek a saját faj dicsőítésére és az idegen fajok ősárlására jutnak végső „tudományos” konklúzióképpen. – Ide sorolandók pl. a *.-Chamberlain-, Ammon-, Gobineau-, Lapouge-, és Voltmann-féle* teóriák, amelyek a germán fajban lelik fel minden jó tulajdonság netovábbját. Erre vonatkozólag nagyon találóan jegyzi meg *Friedrich Hertz*, hogy a kultúra legalacsonyabb fokán álló braziliai bakairi-törzsnek van egy szava: *kura*, amely annyit tesz, mint *mi, mi valamennyien*, de egyúttal annyit is, mint *jó*, és van egy másik szavuk: *kurapa*, amely annyit jelent, mint *nem mi, idegen*, és egyszersmind azt is teszi, hogy *foisz, kapzsi, egészségtelen*. Egészen a mi modern faj-theoretikusaink álláspontja. (*Friedrich Hertz, Moderne Rassen-theorien*, [1904.] 317. Lásd egyébként az egész: *Zur Psychologie der Rassen-theorien* c. fejezetet. U. o. 308–354. 1)



virágzásához vezet. A másik célszerűtlen és ahol csak kifejlődik, az illető társadalom pusztulásához vezet. Ha egy bizonyos jogrendszer mindenütt a társadalom pusztulásához vezet, akkor az elpusztított társadalmakkal együtt maga is kipusztul valahányszor csak kifejlődik. Egyes jogrendszerek tehát megmaradnak, ha egyszer kialakultak, más jogrendszerek azonban szükségképpen kivesznek, mert tönkre teszik az illető társadalmat. Ezt a folyamatot nevezzük a jogszabályok természetes kiválasztásának.

Hogy ennek a fontos tényezőnek a hatását kellően megérthessük, közbevetőleg röviden tisztába kell jönnünk azzal, hogy egyáltalában mit értünk természetes kiválasztás alatt. Ez a tan Darwintól származik. Ő állította fel azt a tételt, hogy minden faj az utódoknak sokkal nagyobb számát produkálja, mint amennyi megtalálja létének föltételeit. Ha valamely fajnak összes létrejövő utódai életben maradnának egészen a természetes halál beálltaig és így megint utódokat hagyhatnának, akkor a föld kerekége rövid időn belül az illető faj egyéneivel volna benépesítve. Minden faj minden egyes nemzedékének azonban csak egy csekély része marad életben, mert csak egy csekély rész találja meg a létfeltételeket. Minden fajon belül és az egyes fajok közt tehát állandóan küzdelem folyik a létért, amelynek eredménye az alkalmasabbak fennmaradása. Hogy tehát a létrejövő nagy számú utódok közül melyek találják meg létfeltételeiket és jutnak el utódok nemzéséig, melyek pusztulnak el ellenben még mielőtt utódokat hagyhattak volna, az nem a véletlen műve, hanem az egyes egyének alkalmatosságának vagy alkalmatlanságának kérdése.

Már most, hogy lehet az egyik egyén alkalmatosabb mint a másik?

Úgy, hogy a fajok egyes példányai sohasem *teljesen* egyenlők. A mint nem találunk két teljesen egyenlő falevelet,

vagy nem ismerünk két teljesen egyenlő arcot, úgy különböznek a szervezetek egyáltalában, még pedig minden egyes részükre nézve. Ez a variáció törvénye. Újabban rendkívül kiterjedt méréseket eszközöltek a fajokon belüli variációkra nézve és azt találták, hogy ez a tünetény egészen általános és sokkal nagyobb mérvű, semmint gondolták volna. Minden egyes csont, az egyes testrészek viszonylagos arányai mind kisebb-nagyobb – néha igen jelentékeny – eltéréseket mutatnak az egészen azonos körülmények között élő példányok között is. Ezt a tünetényt igen természetesnek kell találnunk, ha elgondoljuk, hogy minden nemzésnél a szülők tulajdonságainak kombinációja áll be és ha elgondoljuk, hogy azok a körülmények, a melyek a nemzés eredményét befolyásolják és a melyeket a tudomány még csak részben derített fel: szintén sohasem teljesen azonosak.

Azok a variációk, a melyek a létfenntartásnál közönyösebbek, semmi befolyással sincsenek az egyének fennmaradására. Ellenben azok a variációk, a melyek a létfenntartásra hasznosak, illetve károsak, előnyöket biztosítanak, avagy hátrányokat okoznak, kiválasztatnak vagy kipusztítatnak. Lássunk egy példát: Ugyanegy helybeli és ugyanegy fajbeli madarak csőrei igen nagy variációkat mutatnak. Azonban ha a csőr hosszúságának ezek az eltérései előnyöket nem biztosítanak és hátránnyal nem járnak, akkor az összes variációk tovább öröklődnek és e tekintetben kiválasztásnak nem lesz helye. Ha pedig az összes variációk tovább öröklődnek, mert e tekintetben kiválasztás nem foglal helyet, akkor ezek a variációik nem is válhatnak tetemesekké: a variációk folytonos elvegyülése a maximumot és a minimumot állandó határok között tartja. Egészen másként áll a dolog, ha a csőr bizonyos hosszúságának a megélhetés szempontjából fontossága kezd lenni, ha p. o. valamely vidék elposványosodik és valamely madárfaj ennek folytán a víz alól

kénytelen kihalászni táplálékát. Most már fontossá válik a hosszú csőr, a hosszú lábbal és-nyakkal egyetemben. Már az elmocsarasodás kezdetén kipusztulnak a rövid csőrűek és csak azok a variációk maradnak fenn, a melyek valamivel hosszabb csőrük segítségével még táplálékot tudtak szerezni. Ezeknek utódai már általában hosszabb csőrrel bíró generáció lesznek. A rövidebb csőrű variációk azonnal kipusztulnak, sőt hogy ha az elmocsarasodás terjed, a mocsarak mélyebbek lesznek, megint csak a leghosszabb csőrű variáció maradhat életben s nem is kell hozzá oly igen nagyszámú generáció, miként régebben hitték, hogy előálljon valamelyik hosszú csőrű vízi madár típusa. Vagy támadhat valamely fajnak új üldözője, a mely elől csak minden generációnak legügyesebb példányai, pl. a legjobb szemű, legjobb szaglászú egyénei, avagy legjobb futói tudnak megmenekülni. Avagy ha valamely fajnak fogytán van a tápláléka, akár azért, mert a faj túlságosan elszaporodott, akár azért mert a táplálék kevesbedett, megint csak azok a példányok fognak utódokat hagyhatni, a melyek a táplálékot legjobban tudják elhalászni a többiek elől. De változhatnak a fizikai környezet. Hidegebb lesz az éghajlat s ha az ott levő fajok nem vándorolhatnak más tájakra, vagy kipusztul az egész faj, vagy – főleg ha a változás fokozatos – kivesz az illető faj túlnyomó része s csak azok a példányok maradnak fenn, a melyek a hideg elviselésére a legalmasabbak, mert p. o. a többieknél sűrűbb a prémjük.

A természetes kiválasztást  $\sigma\pi\tau\epsilon\pi\tau\iota$  foghatjuk fel teleológikusan. Az nem követ célt. Nem szabad azt olyan folyamatnak tekintenünk, amely a faj tökéletesbítésére irányul, a mely magasabbrendű fajok létrehozására tör. Egyszerűen csak arról van szó, hogy mindott, a hol az adott körülmények közt valamennyi egyén meg nem élhet, az a rész, amelynek számára hely vagy élelem nincsen, kipusztul, – amennyiben

pedig a különböző variációk közt olyanok vannak, amelyek az adott körülmények között a többiekénél alkalmasabbak a megélhetésre, akkor a túlélők első sorban e variációk sorából fognak kikerülni. A mindenkori környezet csak bizonyos számú és bizonyos megfelelő tulajdonságú élő lény fennmaradását engedi meg, a minnek folytán a feles számúak és a meg nem felelő tulajdonságúak kipusztulnak. De a mindenkori környezet az, amely megszabja, hogy mi az alkalmasabb variáció s hogy minnek kelljen fenmaradnia. Más mértéke a természetes kiválasztásnak nincsen. A mi az adott környezetben még meg tud élni, az alkalmas és tovább öröklődik, ami az éppen adott környezetben megélni nem tud, az alkalmatlan és kivesz. Az alacsonyabbrendű fajok megmaradhatnak, miközben magasabbrendűek alakulnak s akárhányszor a magasabbrendű is kénytelen lehet helyet engedni az alacsonyabb rendűeknek.

Alkalmasint ilyen kiválasztás útján jött létre a vérfertőzés tilalma. A vérfertőzés fiziológiailag káros és tönkreteszi azt a fajt, amely meg nem tiltja. Különösen fontos a természetes kiválasztás azokra a jogszabályokra nézve, amelyek a társadalmak egymás közötti küzdelmeiben előnyöket biztosítanak. Nevezetesen a társadalmi fejlődés kezdetén, amikor a primitív társadalmak közti háborúskodás napirenden van, fontos ez a körülmény. Ebben a folytonos harcolásban jelentékeny előnyt biztosított a szervezettség a szervezetlenséggel szemben. Azok a társadalmak, amelyekben egy centrális hatalom még nem jött létre, hátrányban voltak azokkal szemben, amelyek szervezve voltak. A szervezetlenek ennek következtében egyszerűen kipusztultak. De a tökéletesebb szervezet, a szigorúbb alávétel ismét ugyanilyen előnyt biztosított a tökéletlenebb, a lazább szervezettel szemben. Úgy hogy a hatalmasabb politikai organizációt jó részt a természetes kiválasztás eredményének is kell mondanunk.

Spencer Herbert említi (Sociology, II. 279–280), hogy a kisebb társadalmaknak katonai kooperáció révén nagyobb társadalmakká való összetevődését azoknak az apróbb társadalmaknak eltűnése is biztosítja, amelyek nem kooperálnak. És erre nézve többek közt a következő példákat hozza fel: A fulahk törzsei folyton növekednek, a míg nem kerülnek szembe erős ellenséggel, hanem csak olyan apró törzsekkel, akiket az egyesülés kapcsai nem tartanak össze. Az inkák hódításai is azért haladtak Peruban, mert nem találtak együttessel ellentállással, hanem minden tartomány a többiek támogatása nélkül védekezett velük szemben. Spencer ehhez hozzá fűzi, hogy ez az igen közönséges folyamat bizonyítja, hogy a társadalmak közti létért való küzdelemben azok a legalkalmasabbak a fenmaradásra, amelyekben a katonai kooperációra való képesség a legnagyobb.

*Ceteris paribus* azok a csoportok, amelyekben a szubordináció csekélyebb, leigáztatnak olyan csoportok által, amelyekben a szubordináció nagyobb: aminek folytán azok a csoportok maradnak fenn és terjednek el, amelyekben néhány domináló egyén hatalma viszonylag nagy. És minthogy a háború eredményessége egy ember parancsnokságát igényli, ezért ott, ahol a háború krónikussá lesz, hasonló okokból az államfő túlhatalmának kell kifejlődnie. (Spencer, Principles, of Sociology II 317.)

A természetes kiválasztás tehát létrehozza a primitív despotizmust a despotikusabban szervezett társadalmak fenmaradása és a kevésbé despotikusak kipusztulása által. Mindezen esetekben a természetes kiválasztás tényezőjének hatása alatt jönnek létre jogintézmények.

*B) A jog hatása más jelenségekre.*

Nem elegendő, ha azokat a tényezőket ismerjük meg, amelyek a jog létrejövetelére vezetnek. A jogbölcselet feladatának megoldásához, a jognak ismereteink rendszeres egységébe illesztéséhez hozzátartozik annak a hatásnak megismeretése is, amelyet az egyszer létrejött- jog gyakorol a többi tüneményre.

*20. A jog hatása a természetes kiválasztásra.*

Így mindjárt megfordíthatjuk legutolsó tételünket, mely szerint a természetes kiválasztás folyamata is tényezője a jog alakulásának és vizsgálhatjuk, hogy viszont a jog mennyiben befolyásolja a természetes kiválasztás menetét.

Ez a befolyás igen nagy.

1. Emberemlékezet óta folyik az antiszociális hajlandóságú emberek kiküszöbölése a jog, nevezetesen a büntetőjog által, aminek nagy mértékben tulajdonítható az emberi együttérzés fokozódása. A büntetőjog nemcsak a halálbüntetés révén, hanem a bűnös hajlandóságnak életfogytiglan vagy hosszú ideig tartó elzárása és ez által a fajfentartásból való kivonása révén is jelentékeny mérvű üdvös befolyási gyakorol az emberanyag javítására. Minden variációnak következetes üldözése csökkenti ezt a variációt a következő generációkban. És valamely variációnak nemzedékeken keresztül való következetes üldözése az ilyen variáció lassú eltűnésére vezet. Képzeljük el már most azt a sok millió esetet, amelyben a különös mértékben büntettes hajlandóságúak a társadalomból elimináltak és még mindig elimináltak. Ez a folyamat már igen korán kezdődik. Így az ausztráliaiakról olvassuk, akiknek még alig van valamelyes kormányzatuk,

hogy a lopást a táborból való kiűzéssel büntetik, vagy egy kolumbiai törzsről, amelynek szintén még alig van politikai szervezete, hogy a bűntevőket a törzsből való száműzéssel sújtják. Ha ezt az ilyen korán kezdődő és napjainkig tartó eliminációját a legantiszociálisabb hajlandóságúaknak szem előtt tartjuk, akkor be kell látnunk, hogy itt a jogszabályok bele nyúlnak a természetes kiválasztás menetébe és egy átlag szociálisabb hajlandóságú embertípust segítenek létrehozni. Aminthogy az antiszociális hajlandóságok csökkenése a civilizáció rendjén kétségtelen. Az ölés valamikor a legtermészetesebb emberi teendők közé tartozott, ma már az arra való szervezeti képtelenség a norma.

2. Több oldalról viszont kimutatták, hogy a mai katonakötelezettség a faj generatív értékére káros hatással van. „Még ha nem is kerül a dolog háborúra, a hadi szolgálatra alkalmasak 2-3 éven át elvonatnak hivatásuktól, aminél fogva jelentékenyen visszamaradnak a gazdasági versenyben a katonai szolgálatra alkalmatlanok mögött. Ehhez járul még, hogy a halandóság – úgy látszik – kedvezőtlenül befolyásoltatik a szoros együttélés és a szolgálat szigora által.”

Sőt még a tényleges szolgálat befejezése után is meg van nehezítve az alkalmasoknak a gazdasági verseny a mentesekkel szemben a fegyvergyakorlatokra való behívások, valamint a mozgósítás esetén való behívás lehetősége által. S így a katonai szolgálatra alkalmatlanok rendszerint könnyebben és gyorsabban jutnak hozzá, hogy családot alapítsanak és utódokat nemzzenek, mint az alkalmasok, a kik pedig átlag bizonyára értékesebbek a fajfentartás szempontjából.

Ha háborúra kerül a dolog, akkor a besorozott férfilakosság még inkább hátrányba kerül a szolgálatra alkalmatlan otthon maradtakkal szemben. Egy részük elpusztul a háborúban akár sebek, akár járványok, vagy egyéb betegsé-

gek következtében, a melyek a háború nélkülözései és fáradalmi következtében keletkeznek. Még nagyobb azonban azok száma, akik valamilyen módon megrendült egészséggel kerülnek ki a háborúból, aminek folytán keresetükben akadályt szenvednek, sőt gyakran életük is megrövidül. S mialatt ők még a harctéren voltak, a katonai szolgálat alól mentesek ráérték gazdálkodni, vagyonukat szaporítani, megürült [ó állásokat elfoglalhattak és azokban megvethették lábaikat, mielőtt a harcosok hazajöttek.

„A kiválasztás ily módja mellett a testi fogyatékoság bizonyos mértékben előnyé lesz, amelyet öntudatlanul tenyészünk. Már Darwin is rámutatott, hogy a harcképes férfiak tömeges kiirtása a többiek kímélése mellett a természetes kiválasztásnak természetellenes megváltoztatása.”<sup>1</sup>

3. „Darwin az elsőszülöttséget, akár szokásképen, akár mint jogintézmény áll fenn, biológiailag kedvezőtlennek mondom. És mégis – írja Schallmayer – sokkal kevésbé hat károsan, mint más intézményeink, mert legalább a véletlenre bizza, hogy mily alkatúak lesznek az előnyben részesülők meg a hátrányban levők. Vannak azonban olyan intézményeink is, a melyek a tehetségesebbeknek állandó kiirtását eredményezik. Mily nagy példának okáért az a veszteség, a melyet katolikus népek papságuk cölibátusa folytán szenvednek, amennyiben a parasztság legtehetségesebb elemei ítéltetnek terméketlenségre.” (Schallmayer, i. m. 129. 1.)

Galton azt tartja: „hogy a sötétség hosszú ideje, a mely alatt Európa szenvedett, nagy részt a papi nötlenség rovására írandó, amely az egyházi rendekre kötelező volt

<sup>1</sup> *Wilhelm Schallmayer: Vererbung u. Auslese im Lebenslauf der Völker.* Jena, 1903. 115–117. 11. V. ö. *Lagtau G. De la mortalité due aux guerres depuis un siècle.* (Annales d' Hyg. 3. sár. 32. 1. 1894.) *Fick H. Zur Wehrsteuer* (Hildebr. Jahrb. f. Nationalökon. u. Stat. XVIII. kt.)



Amaz idő társadalmi állapota a finomabb természeteknek, a kiket jótékonyásra, gondolkodásra, irodalomra és művészetre vittek természetes hajlandóságaik, csak egy menhelyet nyújtott, az egyházat, ez azonban nőtlenséget követelt. Éppen úgy járt el, mintha a társadalom durvább elemeit kereste volna ki fajfentartásra. Oly eszközöket alkalmazott, a minőket a tenyésztők vad, nyers és ostoba természetek tenyésztésére alkalmaznának.” (Hereditary Genius, 1892. 343. és köv. 1.)

4. A jog mindig nagy mértékben kiküszöbölte nem csak az antiszociális hajlandóságú természeteket, hanem azokat az egyébként szociális hajlamúakat is, akikben az alárendelődés az átlagosnál csekélyebb mértékben volt meg és akiket gyűjtő néven eretnek-természeteknek nevezhetünk, – akár vallásos, akár politikai eretnekségről legyen is szó. Ezek az eretnek-természetek igen hasznos tagjai a társadalomnak, ők a társadalom kovászai, az ő működésük jelentékeny tényezője a társadalmi fejlődésnek. Itt azonban nem hasznos vagy káros voltuk az, amit ki akarunk emelni, hanem inkább az a körülmény, hogy a jog ezeket a természeteket évezredekken át következetesen üldözte, pusztította és ennek révén az eredeti gondolkodást csökkentette. Tudjuk a természetes kiválasztás elméletéből, hogy ha valamely tulajdonság huzamos időn keresztül állandó üldözés tárgya, akkor az ily tulajdonságú egyének rosszabbul öröklődnek tovább, mint az átlag-egyének, vagyis nemzedékről nemzedékre fognak. Gondoljunk már most az emberi társadalom kezdeteire, ahol minden újítás egyenesen bűn, még pedig a legnagyobbak egyike. Gondoljunk a primitív abszolútizmus hatására, a középkori egyházi hatalomra, az inkvizícióra, a mindennemű vallási eretnekek üldözésére. Vagy nézzük Oroszország jelenét, amely még teljes eleveenségükben mutatja azokat a viszonyokat, a melyeken Európa civilizált népei még csak nem

is olyan régen szintén keresztül mentek, gondoljunk a legbátrabbaknak, legönállóbb gondolkodásúaknak ezer számra való lemészárlására, száműzetésére és világossá kell hogy váljék előttünk, hogy mindezeknek az intézményeknek az eredeti gondolkodás csökkentése irányában kellett hatniok a természetes kiválasztás törvényei szerint.<sup>1</sup> A jog e hatása a legfejlettebb társadalmakban csökkenőben van ugyan, de azért teljesen még ma sem szűnt meg. A nagyfokú szociális eretnokség az illető gondolkodókra nézve még ma is veszedelmes, de legalább is hátrányos tulajdonság. Az alkalmazkodóbb természetek mindenütt előnyben részesülnek és győznek a létért való küzdelemben, (igen szellemesen mondja Anatole France egyik hőséről, hogy nagyon tekintélyes ember volt, mert sohasem mutatott rá fennálló törvények hiányaira.

5. Spencer azt hiszi, hogy a szegényebb sorsú osztályok javára történő szociálpolitikai intézkedések, mint az ingyen oktatás, ingyen gyógyítás, szegények támogatása a természetes kiválasztás szempontjából egyenesen fajrontó hatással vannak, amennyiben azok az alsóbb rendű szervezetek, amelyek saját erejükből nem tudnak gondoskodni gyermekeik neveléséről, egészségük fenntartásáról, gyógyíttatásukról, vagyis a tehetségtelenebbek és gyengébbek, akik ilyen „mesterséges” támogatás híján kipusztultak volna, az említett jogszabályok segítségével mesterségesen a jövő nemzedék nyakára tenyésztetnek. Spencer ennél fogva azt tartja, hogy ezek a jótékonykodó törvények igen rövidlátó humanitás eredményei és végeredményben az emberi bajok és fájdalmak szaporítására vezetnek.

Ezzel szemben áll azonban, hogy a szegénység nem

<sup>1</sup> D'après les archives de l'inquisition espagnole, plus de 300,000 personnes ont été condamnés à mort ou aux galères en trois siècles, mais principalement aux XVe et XVIe siècles, par ce redoutable tribunal.

*Tarde, La Philosophie pénal* (1891.) 484. 1.

kizárólag és nem is legfőbbképen generatív alsóbb rendűség eredménye, minthogy a vagyonmegosztás nem vihető vissza az egyének biológiailag értékes vagy értéktelen voltára. Szemben áll ezzel szemben továbbá a szegénység és betegség fairontó hatása, úgy hogy enyhítésük viszont javító hatással van a fajra.

6. Mindezekben az esetekben, amelyeket eddigelé vizsgáltunk, a jog hatása a természetes kiválasztás menetére öntudatlan; vagyis a jog ezt a hatást gyakorolja, anélkül, hogy a jogot alkotók azt szándékolták volna. A jog egészen más célokra irányul és azok helyett vagy azok mellett jó létre e jogszabályok vázolt hatása a természetes kiválasztás folyamata. Most azonban, hogy a természetes kiválasztás törvényei ismeretesek, a jog tudatosan is törekedhetik a kiválasztás céljára. Legalkalmasabbnak e célra a házasságjog megfelelő reformja látszik. Az észak-amerikai Egyesült-Államok egy-némelyikének törvényhozása ment e részben legtovábbra. Michigan államban tilos az elmebetegek, idióták, a luesben és gonorrhoe-ban szenvedők házassága.<sup>1</sup> Connexitut-ban nemcsak az epileptikusok és a hülyék házassága tilos, hanem az állam az epileptikussal vagy hülyével való házasságban vagy azon kívül való nemi érintkezést még büntetéssel is sújtja.<sup>2</sup>

### *21. A jog hatása a gazdaságra.*

Nemcsak a gazdaság tényezője a jog kialakulásának, miként fentebb láttuk, hanem megfordítva a jog is tényezője a gazdaság kialakulásának.

<sup>1</sup> *A. Ilegar*, Die Untauglichkeit zum Geschlechtsverkehr u. zur Fortpflanzung. Polit.-anthrop. Revue. 1902. 104. 1.

<sup>2</sup> *A. Ruppin*, Darwinismus u. Sozialwissenschaft, (1903.) 89. 1.

A termelés, a fogyasztás, a vagyonelosztás stb. egészen másként történik az egyik, mint a másik jogrendszer alatt. Más gazdasági törvényei vannak a termelésnek rabszolga-rendszer mellett és ismét mások teljes egyéni szabadság mellett. Mások a gazdasági élet törvényei magántulajdon mellett és megint mások egy kollektivista társadalomban.

A jog, mint hatalmi tényező egyaránt befolyásolja a termelést, a fogyasztást, a forgalmat és a jövedelem eloszlását. Hogy miként termelünk, az nemcsak szükségleteinktől és ismereteinktől, vagyis technikánktól függ. A termelés technikai lehetőségein belül még ott vannak a termelés szociális kérdései. Ezek pedig hatalmi kérdések, amelyeket a hatalom, a joggá vált hatalom dönt el. Igaz, hogy a termelés technikája máimagában véve is sok tekintetben beleszól a termelés szociális részébe. így p. o. a vadászati termelés nem mehet végbe a rabszolgaság alapján, de van a termelés szociális részének számos olyan kérdése, a mely a technika által kényszerűleg megszabva nincsen és ezekben viszont a jog dönt. Sőt a jog befolyásolja a technikát is. Bizonyos jog lehetlenné tesz bizonyos technikát. Bizonyos kezdetleges földkommunitás mellett lehetetlen a földművelés nagyobb intenzivitása. A földbirtoknak eloszlása azonban nem kizárólag a művelés technikájának, hanem egészen közvetlenül hatalmi tényezőknek is következménye.

Mindaz, a mit a termelésre vonatkozólag mondottunk, épen oly nyilvánvaló a forgalomra vonatkozólag is.

Még nyilvánvalóbb és még szélesebb körű azután a jogi tényezők befolyása a jövedelem eloszlására. Hogy a termelés eredményéből ki mit tart meg magának, az a jogtól épen nem független.

A jognak a gazdaságra gyakorolt befolyását és mindenemű gazdálkodásnak egy meghatározott külső szabályozástól való függését Stammler ismerte fel leghatározottabban és

fejtette ki legrendszeresebben: *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung* (Leipzig 1896.) című, rendkívüli elmeélel megírt könyvének számos helyén. Szerinte ez az összefüggés annyira megy, hogy minden közgazdasági kutatásnál egy meghatározott jogi szabályozás abban az értelemben szolgál alapul, hogy ez a konkrét jogi szabályozás logikai feltétele az illető közgazdasági fogalomnak vagy tételnek, elannyira, hogy abban a pillanatban, amelyben ezt a meghatározott, mindenkor szükségképpen feltételezendő szabályozást gondolatban eltávolítjuk, az illető közgazdasági fogalom vagy tantétel teljesen összedülne. (I. m. 188. 1.)”

A közgazdaság jelenségei tehát annyira függők a mindenkor jogi szabályozástól, annyira csak egy bizonyos szabályozás mellett beálló eredmények, hogy egy ilyen szabályozás szupponálása nélkül nem is kutathatók. Stammler a közgazdaság tudományának bizonytalanságát és ingadozásait egyenesen arra viszi vissza, hogy az saját tárgyával nem jutott teljesen tisztába s nincsen teljesen öntudatában annak, hogy egy meghatározott szabályozásra való tekintettel kell vizsgálnia az emberek összeműködését. (í. m. 189. 1.) A földjáraadékról, a munkabérről, a tőkekamatról vagy a vállalkozói nyereségről szóló minden fejtegetés ép úgy egy konkrét jogrend fennállásától függ, miként a pénzről, hitelről, árképződésről szóló összes tanok, vagy a közgazdasági kutatás bármily más fejezete. (*Stammler e nézetének bírálatát* 1. Navratil Ákos *A gazdasági élet és a jogi rend c. érdekes dolgozatában.*)<sup>1</sup>

<sup>1</sup> A jognak és a gazdaságnak ez a viszonya, mint Stammler kimutatja, Marxnál és követőinél sem jelentkezik egészen világosan. Marx azt írja ugyan: „Egy néger csak néger. Csak meghatározott körülmények közt válik rabszolgává. Egy pamutszövőgép, gép a pamut-szövésre. Csak meghatározott körülmények között lesz tőkévé. Ezekből

22. *A jog befolyása az ismeretekre és a társadalom fejlődésére általában*

A jog teszi lehetségessé az embereknek nagyobb társadalmakban való együttélését és így közvetve a jog hatásának kell tulajdonítanunk mindazokat az előnyöket, amelyek a nagy társadalmakban való együttélésből folynak. A legközvetlenebb haszna és hatása, hogy az egyesnek nem kell a maga védelméről és biztonságáról gondoskodnia és így több időt nyer érdemleges gazdasági tevékenység folytatására. A munkafelosztás összes előnyei a nagy társadalmakban való élésnek és így közvetve a jognak előnyei. Ennek a nagy tömegekben való együttélésnek és a belőle folyó munka-

a körülményekből kiszakítva ép oly kevéssé tőke, mint a hogy az arany-magában véve még nem pénz, vagy a cukor nem a cukorár.” Minden egészen helyes, teszi hozzá Stammler. Csak fel kellett volna ismerni, hogy ezek a meghatározott körülmények éppen jogilag meghatározott körülmények, különös jogviszonyok. Ebből a szempontból is elveti azután Marx tanítását, mely szerint a termelési viszonyok összessége alkotja valamely társadalom gazdasági struktúráját, azt a reális alapot, amelyen egy jogi felső építmény (juristischer Überbau) emelkedik, Stammler rámutat, hogy a társadalmi termelési viszonyok egyáltalában nem állanak egy meghatározott jogi szabályozáson kívül. Azok nem is egyebek, mint határozottan megfontolt jogviszonyok, mint az embereknek egymáshoz való jogilag szabályozott viszonylatai. – V. ö. Stammler, i. m. 210, 211. 11. U. o. 204–219, a nemzetgazdaságtan főirányainak határozatlanságáról és homályosságáról ebben e kérdésben.

Idáig igen tiszta és világos a jognak a gazdaságra gyakorolt befolyása, a gazdaságnak a jottól való függése Stammler szerint és egyenesen őt illeti az az elismerés, hogy ezt a viszonyt kellő nyomatékkal hangsúlyozta.

Stammler ezt a világos összefüggést azonban ismét elhomályosítja és e részben aztán vele szembe kell helyezkednünk. Azt mondja ugyanis, hogy „nem megfelelő a jogi szabályozásnak a közgazdasághoz való viszonyát kauzális behatásnak tekinteni és azt az ok és okozat szempontja alá hozni.” ... „A jog nem magában álló dolog, amely a társas együtt-

felosztásnak folyománya az ismereteknek, tudományoknak és művészeteknek az a folytonos haladása, amelyet civilizációnak nevezünk. Az ismereteknek (tudománynak, technikának) haladása eredményezi az embernek mindegyre szélesebb körű uralmát a természet felett. Látjuk tehát, hogy azok a tényezők, amelyekről kimutattuk, hogy befolyással vannak a jog alkotására, viszont mily függésben vannak a jogtól. Felállíthatjuk a tételt, hogy a világ tüneményeinek mélyebbre ható ismerete egy nagyon tökéletlen jogrendszer mellett lehetetlenség.

Egy olyan jogrendszer, amely a tehetségeknek legalább is egyenlő érvényesülését, vagy éppen a kiválóbb tehetségnek előnyben való részesítését biztosítja, az ismeretek haladására,

éléssel önállóan szemben állana és arra határozott módra behatna; hanem minden jogi szabályozásban mindig és szükségképen az alapul szolgáló szociális gazdaság szabályozása foglaltatik.” ... „Viszont a szociális gazdaság sem önálló és külön létező dolog, amelyre a jogi szabályozás befolyással lehetne.” ... „Társadalomtudományi szempontból mindig csak határozottan szabályozott összeműködés létezik, amely emberi szükségletek kielégítésére irányul. Ehhez képest tehát ez a szociális gazdaság nem befolyásoltatik kauzálisán, mint valami külön tárgy a vele szemben álló jog által, hanem nincs is egyébbel dolgunk, mint a szociális vizsgálat egységes tárgyával; egy határozottan szabályozott közgazdasággal.” Stammler szerint vagy természettudományi szempontból vizsgálhatjuk a gazdaságot, amikor is a jognak semmiféle befolyása sem lehet kutatásainkra, vagy társadalomtudományi szempontra helyezkedünk, amikor is a gazdaságot már mint jogilag szabályozottat kell tekintenünk.

Stammlernek ez a megkülönböztetése azt látszik feltételezni, hogy egy szerves kapcsolatban levő, bonyolult tüneménycsoport egyes alkatelemeinek hatása nem vizsgálható meg elszigetelten, Stammler így okoskodik: nem szólhatok a jognak a gazdaságra gyakorolt hatásáról mert a gazdaság már a jog által szabályozott valami, nincsen tehát egy olyan külön gazdaság, amelyre a jog befolyással lehetne. Éppen ilyen módon mondhatnám: nem szólhatunk ismereteink befolyásáról a gazdaságra, mert a gazdaság mindig már ismereteink alkalmazása, nincsen olyan külön gazdaság, amelyben az ismeretek is már benne nem rej-

minden egyéb haladás kútforrására sokkal üdvösebb befolyással lesz, mint egy olyan jogrendszer, amely nemcsak a tehetségre nincsen semminemű különös tekintettel, hanem születési előjogok statuálása révén még útját is állja a tehetségek érvényesülésének.

Az ismeretek haladása ismét befolyással van a szükségletek kielégítésére. Az ismeretek haladása nemcsak a szükségletek jobb kielégítését, hanem nagyobb számú ember szükségleteinek kielégítését is lehetőséggé teszi. Így tehát a jogrendszer igen nagy befolyással lehet a lakosság sűrűségére is, a lakosság sűrűsége pedig ismét fokozza a munkafelosztás

lenének; ha leszámítok minden ismeretet, akkor a gazdaság mint üres fogalom összeomlik, nem szólhatok tehát az ismereteknek, mint valami tényezőnek a gazdálkodásra, mint egy attól független, azzal szemben álló objektumra gyakorolt kauzális hatásáról. És éppen úgy állíthatnám, hogy nem szólhatunk az idegműködésnek a többi testi funkciókra gyakorolt hatásáról, mivel azok idegműködés nélkül el sem képzelhetők, mivel nincsen külön idegműködés és külön többi test, hanem a kettő egy egész. Itt nyilván súlyos gondolkodási hibával állunk szemben, amely oly éles gondolkodónál, mint Stammler, meglepő. A jog is egy része a szükségleteink kielégítésére irányuló együttműködésnek, tehát annak, amit Stammler gazdaságnak nevez. Az együttműködés nem képzelhető el az együttműködésnek ama része nélkül, amelyet jogi szabályozásnak nevezünk. Hibás azonban a szabályozást pusztán az együttműködés „formájának” mondani és ebből azt következtetni, hogy az együttműködés „anyaga” nem is szemlélhető e „forma” nélkül és hogy nem szólhatunk a „formának” az „anyagra” való kauzális behatásáról. A for-, inának és anyagnak a fizikai világból vett ez az analógiája a társadalmi életben nem bír mélyebb jelentőséggel. Amit Stammler az „egységes” egész „formájának” nevez, az annak nyilván csak egyik része és mint minden jelenség-komplexumnál, amelyek a szerves testek módjára bonyolult kölcsönhatásokból állanak, az egyes részek vagy tényezők hatását izoláltan kell elképzelnünk, hogy egyáltalában valaminő eredményre juthassunk, s így a jognak a gazdaságra való befolyását vizsgálni, a jog és gazdaság kölcsönhatásáról szólni is egészen logikus és korrekt eljárás.



intenzívségét és részben ezáltal, részben pedig a fokozott szükségletek által ismét pressziót gyakorol az ismeretek haladására. Úgy az ismeretek állása és a lakosság sűrűsége közvetve, de a lakosság szervezete közvetlenül is befolyással van az illető társadalomnak más társadalmakhoz való viszonyára, döntő jelentőséggel bír a társadalmaknak egymással folytatott küzdelmében. Ha mindezeknek, az e helyen inkább csak vázolt, csak sejtetett hatásoknak további hatásait és azoknak ismét további következményeit elképzeljük, arra az eredményre keli jutnunk, hogy nincsen a társadalomnak olyan része, amely a jogrendszer befolyása alatt nem állana.

### III.

## A JOG FEJLŐDÉSE.

### *23. A társadalmi fejlődés elmélete.*

A jogintézmények, mint a világ összes többi tüneményei, folytonos változásnak, fejlődésnek vannak alávetve. Tökéletlen csirákból terebélyes nagy, mindenfelé elágazó jogrendszerek alakulnak.

A jogintézmények fejlődésének gondolata már felcsillant az ókorban, a görög filozófiában. A középkorban teljesen elveszett. A középkori gondolkodásnak sokkal jobban megfelelt az a felfogás, amely az egész világot és vele együtt a jogot is készen származtatta egy természetfeletti tekintély akaratából. Ez a tényekkel annyira ellenkező tan tarthatatlanná vált a tudás egy új virágkorszakának felderültével. A fejlődés gondolata – igaz, hogy még mindig romantikus transzcendentális salakkal keverten – a Schelling, Herder és Hegel filozófiájában újból bevonul az emberi gondolkodásba. Majd a jogra vonatkozólag a történelmi jogiskola karolta fel a fejlődés gondolatát, amelynek itt egyenesen anti-dogmatikus, a természetjogászok fejlődésellenes tanításai ellen irányuló éle volt. De azért a történelmi jogiskola csak igen szűk körben alkalmazta a fejlődés gondolatát. A jogintézményeket „népszellemekből, koreszmékből, faji tulajdonságokból” származtatta, ezeket

pedig tovább nem elemezhető tényezőknek tekintette és így a jog fejlődését nem vezette vissza elég messzire. De viszont nem is voltak a jövőre irányuló elég tág perspektívái. Annak a lehető fejlődésnek óriási arányairól, amely az emberi nemre és annak intézményeire vonatkozólag bekövetkezhetnek, távolról sem voltak kellő fogalmai.

A történelmi jogiskola azonban hatalmas lökést adott a jogfejlődés gondolatának. Megindította a jog összehasonlító tanulmányozását, életre keltette a néprajzi jogtudományt és ezzel módot nyújtott a jog legősibb kezdetének rekonstruálására és így a jogfejlődésnek a legkorábbi csírákig való visszavitelére.

Közben azonban a fejlődés eszméje a gondolkodás egyéb terein is hódított. Főként Darwin kutatásai széles körök öntudatába vitték bele az erre vonatkozó tényeket. Spencer az evolúciót teszi remek és nagy hatást keltett szintetikus filozófiájának középpontjává és alkalmazza gondos tudással az emberi társadalomra. A kozmos fejlődéstani felfogásának elterjedése azután visszahatott az emberi társadalomról, az összes szociális intézményekről, a jogról és az államról való felfogásunkra is. Ezeket is beleillesztették a kozmikus fejlődés nagy egységébe. A szellemi tudományok megszűntek az ismeretek elszigetelt területei lenni, amelyek más törvényszerűséget uralnának, mint a világ összes többi tüneményei.

Ma már a társadalomtudomány minden ága egyaránt érzi ennek az alapvető igazságnak hatását. Az erkölcstan, az esztétika, a történetfilozófia nem kevésbé, mint a vallásbölcselet, a közgazdaságtan, a szociológia és a jogbölcselet. Ahhoz már nem férhet többé kétség, hogy minden szociális tünemény fejlemény.

Minden eddigi társadalombölcselet azon bukott meg, hogy többé-kevésbé statikusan fogta fel a társadalmat, nem dinamikusan. Már pedig a társadalmat, amely a természetnek

legrohamosabban haladó része, kizárólag csakis fejlődéstani-  
lag lehet helyesen felfogni. Nyilvánvaló, hogy a fejlődés alap-  
vető tényének felismerése nélkül a tünetmények más köreire  
nézve is hibákat kell elkövetnünk, de ezek a hibák semmilyen  
téren sem oly óriásiak, mint a társadalomtudomány terén.  
Egyéb tünetmények aránylag sokkal lassúbb fejlődésnek van-  
nak alávetve és így az élet nem cáfol rá oly hirtelenül a  
kizárólagos statikus felfogás hibáira. A fejlett társadalmakban  
azonban a fejlődés oly jelentékeny, hogy annak elhanyagolá-  
sa mellett az egész társadalomtudomány lehetetlenségé-  
gé válik. (V. ö. *A fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati al-  
kalmazásáról* c. dolgozattal a *Huszdik Század* 1903-iki  
évfolyamában.)

#### 24. Fejlődési irányok (tendenciák).

A jog fejlődését nem szabad úgy felfognunk, hogy abból  
a jogintézményeknek csakis határozott irányokban haladó  
változásai következnenek. Lehetséges az is, hogy egy-egy  
jogintézmény egy ideig emelkedőben van, azután veszít jelen-  
tőségéből, míg máskor újból virágzásnak indul. De lehet-  
séges viszont az is, hogy egy-egy intézmény állandó fejlő-  
dési irányt tüntet fel a legkoraibb időktől egészen napjainkig.  
Az ilyen egyvonalban haladó fejlődési irányok („tendenciák”)  
vizsgálata igen fontos az illető intézmények jelentőségének  
megértése szempontjából.

E fejlődési irányok kutatásánál azonban nagy óvatossá-  
got kell tanúsítanunk.

Először is tisztában kell lennünk azzal, hogy a mit  
ilyen értelemben a fejlődés irányának mondunk, voltaképpen  
nem tartalmaz igazi törvényszerűséget. A fejlődésnek illetén  
egyirányúságai nem képeznek olyan törvényszerű összefü-  
géseket, mint a minőkkel az eddigiekben ismerkedtünk meg,

amelyeknek ellenkezőjét soha és semminő körülmények között sem tudjuk elképzelni. Annak a mit a jog kiválasztó hatásáról, az ismereteknek a jogra való befolyásáról, a jognak és a gazdaságnak összefüggéséről, a jog fejlődéséről stb. mondtunk, – ha helyes formájukban sikerült ezen tételeket kifejezésre juttatnunk – minden körülmények között igaznak kell maradnia. A jog u. n. fejlődési irányai azonban csak az eddigi fejlődésre vonatkoznak. Nem elképzelhetetlen, hogy ezek az irányok valamilyen körülmények következtében a jövőben megváltoznak. Azok tehát inkább csak az eddigi fejlődés leírását tartalmazzák, semmint a fejlődés igazi törvényszerűségeit. Tisztán csak induktíve vannak megállapítva. Es ez az indukció kizárólag csak a fejlődésnek arra a kis darabjára vonatkozhatott, a mely már mögöttünk van; abból nem dedukálható a szükségszerűség a fejlődésnek arra a beláthatatlan útjára, a mely még előttünk van.<sup>1</sup>

Másodszor nagy óvatossággal kell eljárunk azért is, mert maguknak az eddig befutott fejlődés irányainak egyszerű leírása is nagy nehézséggel jár. Legtöbbször nem konstatálhatók ugyanis határozott irányok és óvakodnunk kell tőle, hogy a bennünk levő óhajokat és tendenciákat vetítsük bele a fejlődésbe. Ez – ha öntudatlanul és így jóhiszeműleg is – a tudományiak politikai célokra történő meghamisítása volna. A jogfilozófia tudományának régi betegsége, hogy a tudománynak ezen annyira közelfekvő jóhiszemű meghamisításától nem tudta magát elég gondosan megóvni. A megóvásnak legelső módja, hogy a veszedelem közeli voltát felismerjük és hogy magunkat folyton folyvást ellenőrizzük.

<sup>1</sup> Ezek a fejlődési szabályszerűségek úgy viszonylanak a fentebbiekben előadott törvényekhez, hogy azok hatásának bizonyos konkrét és komplex eredményeit mutatják. Ama törvényeknek azonban ugyanilyen eredményei azok a kanyargó fejlődési utak, amelyek ilyen „tendenciákat” nem tüntetnek fel.

A történelem tényei ugyanis sohasem egyetlen értelműek, hanem rendszerint száz magyarázatot engednek meg. A történelmi bizonyítékok anyaga a szociológus kezében rendszerint úgy formálódik, mint a lágyszőnyeg a művész ujjai között, aki a szemé előtt lebegő alakot hozza ki belőle. A történelmi anyagnak ilyen művészi alakításától erős akaratral óvakodnunk kell.

Harmadszor ügyelnünk kell a jog fejlődési irányainak kutatásánál arra is, hogy a világ különböző népeinek jogfejlődése nem egységes fejlődési folyamat. Hem szabad azokat a jogintézményeket, amelyek különböző népeknél időbeli egymásutánban találhatók, egy fejlődési folyamat különböző stádiumainak tekinteni. A görögök jogának nem egyszerű tovább fejlődése a római jog. A germán intézmények, a középkori keresztény Európa joga nem tekinthető egy magasabb fejlődési folyamatnak a római joggal szemben. A germánoknál egy ahhoz hasonló fejlődési folyamat kezdődik, mint a minó a görög törzseknél vagy az itali törzseknél kezdődött. Ezek a külön fejlődési folyamatok befolyással lehetnek a későbbiekre, de egészben véve fejlődéstanilag mégis párhuzamos folyamatoknak tekintendők, mégha időbelileg egymásután következtek is.

Ha azonban a fejlődés eddigi irányainak megállapítása ily nagy nehézségbe ütközik is, és ha a helyesen megállapított irányok nem is fejeznek ki törvényszerűséget, amelynek végig való folyását biztosra vennünk szabad volna, ilyen irányok megállapítása mégis nagy jelentőségű a jelennek helyes értékelése szempontjából és nem értéktelen a *legközelebbi* jövő elképzelésének céljaira. Bizonyára egészen másként fogjuk fel a jelen jogának valamely intézményét, ha tudjuk, hogy az egy ösidők óta folyt következetes fejlődésnek végső eredménye, mintha pusztán esetleges, vagy futólagos alakulatnak nézzük. Más szemmel tekintünk valamely intézmény,

ha az eddigi fejlődés azt kihalóban lévő alakulatnak, pusztán még ki nem vezett maradványnak mutatja, mintha egyre növekvő, jelentőségben következetesen gyarapodó berendezést keli benne látnunk. S így ha nem is *sub specie aeternitatis*, de a legszűkebb történelmi relativitás keretein belül igen fontos következtetéseket vonhatunk a jogfejlődési tendenciák helyes felismeréséből.

### 25. Az államok növekvése.

A jogfejlődésnek egyik nagyon szembeötlő tendenciája azoknak a területeknek, amelyeken a jog érvénnyel bír, az államoknak folytonos nagyobbodása. A jogfejlődés kezdetén csak egészen apró köröket találunk, csak néhány embert felölelő csoportokat. Majd azt látjuk, hogy ezek részben maguk is megnövekednek tagjaik szaporodása révén, részben pedig e folyton hadakozó csoportok között a békejognak vékony szálai kezdenek szövődni, amelyek folyton sűrűsödnek, míg egy nagyobb területen szorosan egymáshoz fűzik a csoportokat, úgy, hogy a kezdetleges apró csoportok egy nagyobb társadalom részeivé lesznek, és ezáltal az eredeti apró csoportok csoportközi jogából egy nagyobb csoportnak belső joga válik. Igen érdekes, mint válik ilyen kezdetleges csoportok törzsközi harcjogából egy nagyobb törzs büntetőjoga. Ez a folyamat aztán újból meg újból ismétlődik. (V. ö. *A nemzetközi jog bölcséletének alapelvei* c. tanulmányom 20–32. lapjait.) A családokból – részint a kezdetleges csoport szaporodás útján való kidagadása, részint kezdetben egymás mellé rendelt csoportok egyesülése folytán – törzsek, ezekből nemzetségek, ez utóbbiakból ismét nemzetek, államok alakulnak és az államok is a folytonos nagyobbodás tendenciáját mutatják.

Időnkint ugyan a bomlás tünetei is „mutatkoznak, de ez csak múltó processzus. Így a római birodalom bomlása a germán törzsek inváziója folytán látszólag ellenkező irányt tüntet fel. Itt azonban a germán törzsek terjeszkedő folyamatával van dolgunk, amely a római terjeszkedéssel kereszteződött és amely amannál erősebbnek bizonyult. A tendencia a törekvés, nem a bomlás.

Ez a processus még napjainkban is egyre tart és legújabbán a német birodalom, az egységes Olaszország, az Északamerikai Egyesült Államok, az ausztráliai Commonwealth alakulásában, az államok gyarmatpolitikájában és csaknem az összes államok terjeszkedési tendenciáiban nyilvánul. Viszont az egymás rovására való terjeszkedés sem szűnt meg: Franciaország bekebelezte Itália egy részét, Németország elfoglalta Franciaország egy részét, Oroszország elfoglalta Törökország egy részét, Oroszország és Anglia közt pedig versengés indul meg, amely főleg civilizálatlan és félig civilizált államok meghódítása útján fog lebonyolódni. (*Spencer: The Principles of Sociology*. II. kt. 268. 1.)

Ennek a processusnak főokai igen sokfélék.

*Először* is: a létért való küzdelemben a küzdő ember-tömegek nagysága is jelentős tényező, amiért is *ceteris paribus* a nagyobb államok aratnak győzelmeket a kisebbek felett és így – ezeket magukba elosztva – mind nagyobb és nagyobb államok maradnak a küzdőtéren.

*Másodszor*: A társadalmi együttélés előnyei – *ceteris paribus* – nagyobb társadalmakban fokozottabb mértékben, érvényesülnek, mint kisebbekben. Mindenek előtt már azért is, mert a munkamegosztás annál nagyobb mértékben válik lehetségessé, minél nagyobb körben érvényesül.

*Harmadszor*: Mivel a lakosság nagyobb száma a létért való küzdelemnek igen korán felismert előnye, minden állam rendszerint lakosságának lehető fokozására törekszik,



de a népesség szaporodása különben is természetes tendencia és mint tudjuk igen könnyen túlcsap a megélhetési feltételek határain. Az ennek folytán beálló relativ túlnépesedés is egyike ama tényezőknek, a melyek az államok terjeszkedése irányában gyakorolnak nyomást.

*Negyedszer:* Más csapatok, törzsek, államok legyőzése a győztes társadalomnak kizsákmányolható tömegeket szolgáltat. A győztes társadalom az új, tágabb alakulatnak uralgó osztályává válik, a mely a jog előnyeinek oroszlánrészét a maga számára foglalja le. *Vae victis.*

*Ötödször:* Minthogy a háború a hatalom nagyobb koncentrációját és fokozását igényli és mivel a győzelem hasonló következménnyel jár, a győzelemel kecsegtető háború sőt gyakran a háború egymagában véve is a hatalmon levőknek még speciális magánérdekét is képezi.

*Hatodszor:* A közlekedési eszközök javulása folyvást nagyobb társadalmak fentartását teszi lehetségessé.

Ha még a terjeszkedésre ösztönző harcias hangulatokat, népszellemet, faji tulajdonságokat, koreszméket, nemzeti aspirációkat említjük, akkor voltaképen csak oly érzelmeket jelölünk meg, a melyek az első öt pontban tárgyalt tényezők hatásának eredményei és így azokban további okot nem is szabad látnunk.

## 26. A jogi szabályozás fokozódása.

A jog érvényességi köreinek kiterjeszkedésével karöltve jár a jogi szabályozás intenzivitásának, kiterjedésének fokozódása e körökön belül is.

Egyre több lesz az, a mit a jog szabályozásának körébe von, egyre nagyobb parancsainak és tilalmainak száma. Ha valamely állam igen korai és igen kései jogát helyezzük egymás mellé, az előbbi a szabályoknak feltétlenül sokkal

gyérebbe tömegét fogja feltüntetni. Hasonlítsuk össze p. o. a Szent István korabeli magyar jogot a maival. A jogi rendezés a fejlődés folyamán folyton sűrűsödik és e részben ne tévesszen meg bennünket, hogy a jogfejlődés, a civilizáció haladása éppen a régi jog sok tipikus tételének ledöntésével jár karöltve.

Spencer állította fel és helyezte igen nagy nyomatként az éppen ellenkező tanításra. Spencer azt tanítja, hogy a civilizáció haladását a jogi rendezés megfoghatósága, vagyis az állami hatáskör következetes csökkenése kíséri, úgy hogy ő a távoli jövő legeslegfejlettebb jogául egy az anarchizmus-hoz közel álló állapot bekövetkezését hirdeti, amidőn majd az emberek együtt működése minden állami kényszer nélkül fog végbe menni.

Spencer ezt a nézetét túlnyomólag arra a véleményére alapítja, hogy a militarizmus vagyis a társadalom harcias állapota a fejlődés folyamán folyvást csökkenőben van (a mely tanításával alább még külön fogunk foglalkozni) és hogy a tágkörű állami hatáskör a militarizmussal jár karöltve és annak csökkenésével szintén csökken, az industrializmus állapotát pedig az állami beavatkozástól, a jogi kényszer szabályozástól való mentesség jellemzi.

A tekintetben, hogy a militarizmus – *ceteris paribus* – az állami hatalom fokozását igényli és hogy ez a militarizmus hanyatlásával csökken, teljesen csatlakoznunk kell Spencerhez, de ez csak az államnak az egyénnel szemben való kényszerítő hatalmára vonatkozólag áll, nem pedig a jogi rendezés kiterjedésének körére. Éppen az industrializmus, a békés polgári termelő munka számtalan jogi szabályi involvál és éppen nem tendál egy anarchisztikus együttélés felé. Nem szabad tehát az állami erőszak, a kényszerítő hatalom mértékét, az engedelmesség kikényszerítésére szolgáló appa-

rátus fejlettségét összetéveszteni a jogi szabályozás fejlettségével, a jogi rendezés intenzivitásával.

Az a tény, amely könnyen azt a csalódást idézi elő, mintha a kezdetleges zsarnokuralom az állami szabályozásnak intenzívebb mértékét tüntetné fel, mint a magasabb fejlettségű állami szervezetek és főként mint a szabadabb nyugoti civilizáció államai, nem egyéb, mint az, hogy a kényszerhatalomnak való alárendelődés a fejlődés rendén egyre önkéntesebb, egyre spontánabb, igen jól mondja *Bagehot* a csírázó társadalmakról, hogy ott az a főkérdés miként kényszeríttessék ki az emberek engedelmessége; hogy ezzel az engedelmességgel azután mi történjék, az kevésbé fontos.<sup>1</sup> Az egész állami élet az engedelmesség körül forog. Ennek kikényszerítésére szolgálnak azok a vastörvények. Ez az engedelmesség azonban magasabb fokon a polgárok készséges jószántából folyik. Az állami beavatkozás ugyan egyre terjedelmesebb, egyre többet felölelő lesz, de az alattvalók egyre spontánabb módon rendelik magukat alá a kényszernek, a mi által ez a kiterjedtebb és sokkal jelentékenyebb kényszer is sokkal enyhébb lesz. Az alattvalók egyre nagyobb fokban résztvesznek annak meghatározásában is, hogy mire kényszeríttessenek és azt az ezernyi ezer kényszerszabályt, a melyet a modern állam ró alattvalóira, mint *szükséges jót*, készségesen és önkéntesen követik. Ma az életviszonyok „Hatalmas tengerét egyes ember, ha világhódító lenne is, nem képes dominálni; – mondja *Kuncz Ignác* – mert annak áramlatai a népelet belső erejéből származnak; ma egyes törvényhozó, *úgy* mint egykor Lykurg, nem alakíthatja az embereket bizonyos célra. Innen van, hogy míg a régi népek intézményei többé-kevésbé egyes törvényhozókra, kik a népeleten kívül és fölött állóknak tekintettek maga a nép által,

<sup>1</sup> *Bagehot, Physics and Politics*, 26.

vezethetők vissza, addig ma minden politikai élet a népszemély által foly, a nép az alkotmányozásnak nem tárgya, hanem alanya és ennek öntudatával is bír, szóval Lykurgok ma lehetetlenek. A régi népeknek voltak nagy törvényhozói, ma a nemzetek önmaguknak törvényhozói.”<sup>1</sup> Nem szabad tehát abból a tényből, hogy az alárendelődés a fejlődés folyamán egyre önkéntesebb lesz, azt következtetni, hogy az állami szabályozás csökkent.

Sokkal helyesebben állapítják meg a szóban forgó jogfejlődési irányt a szocialista írók, akik az állami szabályozás folytonos terjedését konstatálják és prognosztizálják a jövőre vonatkozólag is.

A jogi szabályozás folytonos fokozódásának két főoka:

*Először:* A jogi szabályozás anyaga halmozódik mind-egyre nagyobb tömegekben a civilizáció haladásával. Az emberek együttműködésének intenzívebbé válásával, egymáshoz való viszonylataiknak, kölcsönös érdekeik hálózatának sűrűsödésével, egyre több és több lesz az, ami szabályozandó. Ennek az érdekhálózatnak sűrűsödésével folyton nagyobb mértékben érinti az egyes mindennemű magatartása a többiek érdekét, mihez képest az egyesek magatartása mindegyre bővebb szabályozás tárgyává lesz.

*Másodszor:* Nemcsak a jogi szabályozásnak – hogy úgy mondjuk – nyers anyaga halmozódik a civilizáció haladásával, hanem az embernek az a törekvése és az a képessége is, hogy környezete felett uralkodjék. Az ember tanulmányozza az összes természet-folyamatokat, megállapítja az azokban nyilvánuló természettörvényeket és azok ismerete révén azután a neki hasznos tüneményeket igyekszik előidézni. E természetfolyamatok sorába kell sorolnunk a társadalmi tüneményeket, a társadalmi fejlődést is. Ennek tör-

<sup>1</sup> Kuncz Ignác, *A nemzetállam tankönyve*, 1902. 153.

vényeit is kutatjuk és hasznosítjuk, magát a társadalmi fejlődés természeti folyamatát is hatalmunkba akarjuk keríteni és annak irányítására befolyást gyakorolni. Ez pedig fokozott intézkedést és szabályozást igényel. Úgy, hogy a civilizáció haladásával éppen nem ezeknek a folyamatoknak magára hagyása és automatikus szabályozódása, hanem éppen ellenkezőleg, a társadalmi fejlődés felismert törvényeinek egyre szélesebb körű kiaknázása, gyakorlati alkalmazása, a fejlődésnek egyre nagyobb tudatos irányítása és szabályozása várható.

*27. Az együttérés növekvő befolyása a jogra.*

Az együttélés és együttműködés intenzívebbé válása szükségképpen a szimpátia fokozódására vezet. Minthogy egyfelől mások örömeinek és fájdalmainak látása bennünk is örömdetes illetőleg fájdalmas folyamatokat kelt, minthogy továbbá a szoros együttműködés mellett ezenfelül még mások érdekeinek ki- vagy ki nem elégítése is mindjobban karöltve jár saját boldogulásunkkal, illetőleg annak akadályozottságával, az együttélés fokozódása szükségképpen az együttérés fokozódásával jár együtt, miként ez úgy az egész társadalmi fejlődésen végig, mint már az állati társadalmak történetében szemmel látható.

Ez a tény szükségképpen a jogfejlődésben is érezteti hatását.

A szimpátia folytonos emelkedése egyik legjobb fokmérője a civilizáció haladásának. Ezt látjuk a nők jogának folytonos haladásában a méltányosság felé. Az erősebb nem mindegyre nagyobb mértékben van tekintettel a jogalkotásban is a gyengébb nem érdekeire.

Ha e helyen teljesen el is tekintünk az alsóbb néposztályok javára eső minden szociálpolitikai törvényhozástól és az alsóbb osztályok helyzetének javításától, mint oly intézményektől, amelyeknek szimpatikus eredete legalább is

erősen vitatható, mindenféle kegyetlenkedéstől való tartózkodás, sőt a jobb és finomabb lelkeknek ettől való egyenes iszonyodása korai idők rémes törvényeivel összehasonlítva eléggé jelzik a befutott út irányát. Elégséges a vadak és az inkvizíció rettenetességeire gondolni és ezzel a mai büntetőjogot szembe helyezni. Manapság egészen határozottan az a tendencia érvényesül, hogy a társadalom ne okozzon több bajt, mint amennyi vitális céljainak elérésére elkerülhetetlenül szükséges.

### *28. Az egyéniség fokozódó érvényesülése a jogban.*

A régi jog nem sokat törődik az egyénnel, amelyet csak mint egy csoport tagját vesz figyelembe. A vérbosszú nem éppen a tettes vérét kívánja, hanem megelégszik egy törzsbeli meggyilkolásával. Az istenek hetediziglen büntetnek és egyesek bűneiért országokat és városokat pusztítanak. Az egyéni felelősség eszméjét a jog őskorában nem ismerték, hanem csak a kollektív felelősségét.

A homogén szűk körökben nem is képződhetnek egyéniségek. A vasszigorral minden egyesre ránehezülő szokások és törvények nem tűnnek a szabálytól való eltérést. Az önállóság vagy eredetiség főbűn. Így láthatjuk még ma is, hogy minél fejlettebb környezetben él valaki, annál szabadabban fejtheti ki egyéniségét. Sok minden, ami a városi ember előtt csak józan életmód kelléke, a szűk látókörű faluban botrány és sok dologért, amit egy művelt államban pusztán egy eredetibb egyéniség önálló berendezkedésének, vagy nagyobb fokú racionalitásának szoktak még felfogni, futó bolondnak, meghibbant különcnek kiáltják ki az embert egy elmaradottabb országban.

*Metschnikow* az állati társadalmak történelmére vonatkozólag megállapítja, hogy minél alsóbbrendű lények egye-

sülnek egy társadalommá, annál inkább olvad bele az egyesülők egyénisége az egészbe.

Ennek a fejlődési iránynak folytatódása egészen határozottan szemlélhető az emberi társadalmakban is.

Egyfelől emberek csoportjai helyett mindinkább egyes emberek lesznek a jogok és kötelességek alanyai, másfelől az egyes emberek mindegyre nagyobb és nagyobb körben érvényesíthetik és fejthetik ki egyéni képességeiket és követik egyéni hajlandóságukat.

### *27. A jog megváltoztatásának növekvő szabadsága.*

A jog őskorában minden jogszabály mint megszentelt hagyomány jelentkezik. Bírálata szentségtörés. A fejletlen és túlnyomólag harcias társadalmak főerénye az engedelmisség, főbűn az eretnenség, a létezőnek megváltoztatására irányuló törekvés. Ezekben a primitív csoportokban a mindenk előtt megoldandó főfeladat a társas együttélés lehetővé tétele az antiszociális ősbestiálitással szemben. Ezért az ősjog vaspántokkal fékezi meg az ősembert. Feltétlen alávetést és megadást követel, mert mihelyt a megfélemlítés valamely ponton alábbszállana, azonnal az együttélés alapjai rendülének meg. Továbbá a kezdetleges társadalomnak főfoglalkozása és ezért főerénye a harc, ez pedig nem kedvez a kritikus és az individualisztikus hajlandóságoknak. Épen ellenkezőleg, ceteris paribus azok a társadalmak győznek, amelyekben az alárendelődés, a vezető tekintélynek való szigorú engedelmisség, a fegyelem a legteljesebb. Ezért a kezdetleges társadalmak irtják az eretnenség minden fajtát és mint láttuk valóságos kiválasztás folyik e tulajdonság kiirtására.

Minél inkább szilárdulnak meg azonban a társadalom alapjai, annál kisebb veszedelemmel jár a szabad gondolkodás és a kritika. A társadalmi együttlét egyik másik sza-

bályának megváltoztatása többé nem érinti magát a társadalmi együttélést. Ezek a szabályok elveszítik szentségüket és pusztán célszerűségi szabályokká lesznek. Ezért a civilizáció haladásával mindinkább szabadabb lesz a fennálló jog megváltoztatására irányuló törekvés, olyannyira, hogy ezt a szabadságot egyenesen a civilizáció mérőeszközéül tekinthetjük. Az in perpetua valitura törvények egyre ritkábbak lesznek, az eretnokség értékes és becses tulajdonsággá, mert az együttélés egyre becsesebb szabályait termeli.

A fennálló jog megváltoztatásának mindinkább csak az uralkodó osztályok önérdekeiből eredő jogi akadályai maradnak fenn.

Láttuk, hogy a jog előnyei nem oszlanak meg egyenlőképpen a vele élő emberek között, hanem hogy uralkodó és kizsákmányolt osztályokat keli megkülönböztetnünk. Ennek a fontos körülménynek, amelyet a jog vizsgálatánál sohasem szabad figyelmen kívül hagynunk, kifolyása, hogy még oly időkben is, a midőn a jog már elvesztette természetfeletti megszenteltségét, különös tilalmak, büntetések, nehézségek állanak fenn a jognak minden olyan megváltoztatására nézve, a mely a jogot az uralkodó osztályok érdekeinek rovására az alsóbb néposztályok javára akarja megváltoztatni.

A társadalmi szolidaritás fokozódásával, az alsóbb néposztályoknak, hatalomban, befolyásban és műveltségben való gyarapodásával és a jog előnyeiben való mind nagyobb mérvű részesedésével a jog törvényes megváltoztatására irányuló törekvéseknek ezen utolsó jogi akadályai is ledőlnek.

### *28. A jogfejlődés gyorsulása.*

A jog őskorában csigalassúsággal halad a jogintézmények fejlődése. Egy-egy csekélyebb haladásra csak igen hosszú idő múlva következik egy másik csekélyebb haladás.



A jogfejlődés ebben az időben egy folyamhoz hasonlítható, a mely oly lassan folyik, hogy állóvíznek nézzük. Innen *H. Sumner Maine* megkülönböztetése haladó és stagnáló népek között. Valójában a dolog úgy áll, hogy vannak népek, amelyek oly lassan haladnak, hogy stagnálni látszanak. A mai vad népek körülbelül abban az állapotban találtattak felfedeztetésükkor, amelyben már évezredek óta leiedzenek.

Ezzel szemben a civilizáció haladásával a jog fejlődése mindegyre accelerálódik. Miként a leeső kő esése a befutott úttal geometriai haladványban gyorsul, úgy a jog is annál gyorsabban fejlődik, minél fejlettebb. Innen van, hogy a civilizálatlan és a civilizált népek közötti űr egyre nagyobb lesz és a természetes, fejlődéssel mind kevésbé válik áthidalhatóvá.

Egyfelől ugyanis – mint láttuk – a jog megváltoztatása akadálytalanabb, kevésbé állják útját mesterséges korlátok. Minden a jog megváltoztatására irányuló gondolat, felfedezés szabadon érvényesülhet. Napjainkban p. o. a jog megváltoztatására, megjavítására irányuló radikális koncepcióknak és még inkább apróbb részletek körül forgó szociálpolitikai javaslatoknak egész özöne rajzik ki nap nap után az emberek egész tömegének fejéből, képezi könyvekben, röpiratokban, újságokban, gyűlésekben, parlamentekben, kormányhivatalokban és magánbeszélgetésekben vita tárgyát és többé-kevésbé megtalálja a maga útját a gyakorlati érvényesülés felé.

Másfelől a jog megváltoztatására irányuló tényezők változása is sokkal és mindegyre gyorsabb. Az ismeretek haladása hihetetlenül meggyorsult a múltakhoz képest. Találmány találmányt, felfedezés felfedezést kerget. Világnézetünk ehhez képest ma sokkal gyorsabban tökéletesbül, technikánk gyorsabban változik és vele gondolkodásunk mikéntje; ennél-

fogva a gazdasági hatalomban való változás is gyorsabb, u, osztályok képződnek, új erőviszonylatokban, ami új jogot igényel. Tehát nemcsak a jog megváltoztatása szabadabb, hanem a jog gyorsabb megváltoztatásának szüksége is nagyobb és a jog fejlődését biztosító ismeretek haladása is gyorsabb és így a jogfejlődés szemmel látható gyorsulása háromszorosan is indokolt.

### *31. Militarizmus és industrializmus.*

A társadalmi fejlődés egyik legmélyrehatóbb tendenciájának vallja Spencer a militarizmus visszafejlődését és a békés polgári termelő munkának, az industrializmusnak mind teljesebb kibontakozását. A jog fejlődését túlnyomóan mint ezt az alapirányt kísérő jelenséget fogja fel Spencer. Ezt a tételt csak minősítetten fogadhatjuk el a tényleges fejlődés helyes leírásául. A militarizmus csökkenőben van, amennyiben – miként láttuk – az államterületek nagyobbodnak, e területeken belül pedig háborúk nem keletkezhetnek. Az ekként megnagyobbodott államok közt is ritkúlnak a háborúk, a mennyiben a kultúra magasabb fokán tetemes károkat okoznak, számos érdeket sértenek. Míg a fejlődés kezdetén a háború akárhányszor a megélhetés főforrása, addig a kultúra magasabb fokain csak a többi gazdálkodás jelentékeny megakasztásával folyhat le. A háborúnak azonban lehetnek mérhetetlen előnyei is az egyik küzdő félre. És mindaddig, míg a háború haszna nagyobb lehet, mint kára, addig nem lehet annak megszüntét remélni.

Az sem áll, hogy az industrializmus homlokegyenest szembehelyezhető a militarizmussal. Sőt ellenkezőleg magának az ipari termelésnek bizonyos formái egyenes vonalban háborúra visznek. A szabad verseny termelése mellett tudva-

levőleg szükségképen be kell állania a túltermelésnek. Ez és az üzemnek folytonos nagyobbodásra való törekvése újabb és újabb piacok szerzését teszi szükségessé. Régente az állattenyésztés fokán a törzsek a legelőkért vívtak egymással elkeseredett harcokat. Ezeket a harcokat a gazdálkodás akkori formája elkerülhetetlenné tette. A mai anarchisztikusán expanszív iparúzés stádiumában a piacszerző és új ipari forrásokat megnyitó harcok époly elkerülhetetlenek. Tehát épen az industrializmus visz a militarizmusra. A folyton növekvő, immár óriási arányokat öltött fegyverkezés, a mely a mai európai államok egész fegyverképes lakosságát teszi katonává és az államok jövedelmének legnagyobb részét elnyeli, egymagában véve is cáfolata Spencer felfogásának, a mely szerint a háború egy kipusztuló félben levő maradványnak tekintendő. A hadügyi szervezet vizsgálata, valamint az európai államok legújabb történelme a háborúkat egy igen életerős tényezőnek mutatják a társadalmi fejlődés jelen fokán.

Ha pedig a háborúk okait, gazdálkodásunk jelen állapotával való szükségszerű összefüggésüket nézzük, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a háborúk nem is fognak megszűnhetni, sőt még csak jelentőségükben is alig fognak csökkenhetni, míg termelésünk jelen módja gyökeresen meg nem változik. Mindaddig a míg a szaporodás és a termelés anarchisztikus szabályozatlansága tart, a míg a lakosság száma meg az iparüzemek ellenőrizetlenül és előrelátás nélkül tudagadnak az államok mindenkori befogadó képességén, mindaddig e szabályozatlan elemek nyomást fognak gyakorolni az állam határaitra. A míg a termelés és szaporodás anarchiája az állam határai között nem ér véget, mindaddig nem érhet véget a nemzetközi viszonyok anarchiája.

### 32. *A jog profanizálódása.*

Kezdetben a jogszabályok a vallási és erkölcsi parancsokkal vegyesen, azoktól meg nem különböztetett módon jelentkeznek. A hatalmasok szellemei az első istenek; vagyis a volt földi törvényhozók válnak túlvilági törvényhozókká és így érthető a jognak és vallásnak az az amalgamizálódása, amely korai időkben általános. Aki a jogot megsérti, egyszerűs mind a szellem haragját vonja maga után, aki a fejedelem ellen támad, rendszerint a szellem legközelebbi rokona ellen kel ki. Így kerülnek az eredetileg célszerűségi megfontolásból eredt szabályok az isteni megszenteltség békéjébe. Mindenik östörzs azért választ fejedelmet, mert vezetőre van szüksége, vagy azért van fejedelme, mert önkényt követi az okosabb, ügyesebb és erősebb szavát, vagy mert a hatalmasabb kikényszeríti nagyobb befolyását. A szellemteória tévedésein keresztül pedig minden emberből szellem és minden hatalmas szellemből isten lesz és így minden jogszabályból vallási parancs és minden fejedelemből az istenséggel közelebbi vagy távolabbi rokonságban álló egyén.

És minthogy ez a kezdetben tévedésen, tudatlanságon, a kezdetleges gondolkodásnak megfelelő racionális magyarázaton alapuló kapcsolat némileg összeesett az egész társadalom érdekével, amennyiben ekként egy társadalmi tekintély kialakulására és ezzel a szociális együttlét konszolidációjára vezetett, – minthogy továbbá később ez a kapcsolat főleg a hatalmasoknak kedvezett, amennyiben megvédte őket hatalmuk minden alulról jövő racionális szabályozásától: ez a kapcsolat természetes és mesterséges tényezők együttműködésének eredményeként erősen megszilárdult.

A kezdetleges csirák összekeveredvén, a belőlük

sarjadt terebélyes fák is egymásba öltötték ágaikat, Egyház és állam mindenütt szoros kapcsolatba jutottak.

Az állam és az egyház közti kapcsolat állandóan lazul, a jog profanizálódása pedig következetesen halad. A jogfejlődés gyorsulásával és a racionalizmus terjedésével a jogi szabályok mindinkább a vallásiaktól egészen elkülönült kódex-szé differenciálódnak.

### 33. *A jövőendő joga.*

Az előzőkben bizonyos fejlődési tendenciákat igyekeztünk megállapítani és igyekeztünk egyúttal e tendenciák okait is megvilágítani. Előre bocsátottuk, hogy e tendenciák nem bírnak a természettörvények jellegével, hanem csak pusztá leírások. Nem lehet tehát belőlük a jövőre vonatkozólag szükségképpen! következtetéseket vonni. Csak amennyiben valószínűnek kell tartanunk, hogy azok az okok, a melyek a múltban a jogfejlődésnek ezen irányait előidézték, a jövőendőben is hasonló kombinációkban fognak tovább hatni, következtethetjük, hogy ezek az irányok a legközelebbi jövőendőben is fenmaradó fejlődési irányzatok lesznek. Mindig csakis a *legeslegközelebbi* jövőendőről szabad szólnunk, mert a fejlődéstani felfogás szigorú követése mellett minden létezőnek oly határtalan fejlődését kell lehetségesnek, sőt valószínűnek tartanunk, hogy arról a mai fejlődési fok nézőpontjáról, mai tudásunk mellett semmit sem mondhatunk, piszén magának az embernek szervezetét sem tarthatjuk befejezettnak. Számolnunk kell e szervezet változásaival, indokolatlan nézet volna azt hinni, hogy az a szakadatlan fejlődési folyamat, a mely a sejtől fel a mai emberig vezetett, ezen a ponton meg fog állani. Gondolnunk kell kozmikus

változásokra is, amelyek az emberi szervezet megváltozását szükségképpen maguk után fogják vonni. Gondolnunk kell a mesterséges kiválasztás nagy jelentőségére és lehetséges eredményeinek nagyságára. De ha egészen figyelmen kívül hagyunk is minden kozmikus változást és ha figyelmen kívül hagyjuk még az emberi szervezet valószínű változásait is, mint túlmessze fekvő és kombinációba nem vehető tényezőket, ha csak arra a fejlődésre gondolunk, a mely a kultúra halmozódása folytán állhat be, akkor is oly szédítő perspektíva tárul fel előttünk, akkor is a fejlődésnek oly határtalan lehetőségeit kell bekövetkezőknek tartanunk, hogy erre vonatkozólag sem szabad magunknak semminemű ítéletet megengednünk. Ha a középausztráliait összehasonlítjuk a mai európaival, – ha csak 1000, sőt csak néhány száz évvel megyünk visszafelé az európai történelemben, mily óriási fejlődési különbségeket találunk. E fokozatok ugyan melyikéről lett volna lehetséges a mai társadalomba tekinteni? És emlékezzünk meg arról, amit a fejlődés gyorsulásáról mondtunk. Hogy remélhetnek, hogy mai fokozatunkról egy távoli jövőbe lát el szemünk? A tudás haladásával ugyan az az út, a melyet egy-egy nemzedék előre láthat, az a messzeség, a melyen a jövőbe tekinthet, egyre nő. Mindinkább lehetővé válnak a tudomány Mózesei, a kik bepillanthatnak a jövő ígéretföldébe, a melybe ők maguk már nem tehetik be lábukat. Annyi azonban egészen bizonyos, hogy a mai tudás, ha egyáltalában, akkor is csak egy nagyon közeli jövő megpillantására fegyverzi fel szemünket.

Hagyjuk el tehát e szédítő fejlődési perspektívákat, számoljunk azzal, hogy nemcsak *sub specie aeternitatis* nem állíthatunk fel délibábos utópiákat, hanem hogy még a történelmi viszonylagosság keretében is csak rövid spatium az, a melyre fejtegetéseinket józanul alkalmaznunk szabad.

1. A jogterületek megnagyobbodását továbbra is valószínűnek kell tartanunk. Azok az okok, amelyek ebben az irányban hatnak, valószínűleg még erősebben fognak tovább hatni. A terjeszkedési vágy és szükséglet ma teljes erejéből, mintegy frissen fellendülve működik. Az imperialisztikus politikák napjait éljük.

Ezt a nézetet nagy számú író vallja. Így tartja ezt többek közt *Kant*, *Spencer*, *Nietzsche*, *Schaffte*, *Schallmayer*, *Sidgwick*, *Pikler*.

Ez a nagyobbodás a mai kultúra mellett sokkal könnyebb, sokkal kevesebb akadályba ütköző és a technika további haladása révén előreláthatólag csak még könnyebbé fog válni. A közlekedési eszközök tökéletesbedése, távíró, telefon megkönnyítik a nagy államoknak a kicsinyekhez hasonló könnyű kormányzatát. Az államok megnövekedésének természetes akadályai egészen el fognak tűnni.

Egyes gondolkozók szemei előtt e fejlődési folyamat egyes konkrét alakulatainak konturái is kibontakoznak a jövő ködéből. A konkrét eredmények megállapítása azonban igen természetesen még ott is hipotetikus, ahol az általános tendencia helyességéhez nem fér kétség. Ezért az erre vonatkozó feltevésekből csak az európai Egyesült Államok gondolatát regisztráljuk.

Így *Henry Sidgwick* azt tartja (*The Elements of Politics* [1881.] 209. 210.) hogy a Nyugateurópai Államok szövetsége legalább is olyan közös kormányval, amely elég erős az egymás közti háború megakadályozására, nem lépi túl az európai politikai fejlődés jövőjére nézve felállítható józan feltevés határát. A nyugateurópai lakosságnak mind nagyobb egyesületekbe való tömörülése főleg a közös ellenség részéről fenyegető külső veszedelem nyomásának tulajdonítható. Már pedig *Sidgwick* azt tartja, hogy az Északamerikai Államoknak az egyes nyugateurópai államokhoz mért relatív erős-

sége oly túlnyomó lesz, hogy minden egyes minden össze-  
 ütközés alkalmával kénytelen lesz inferioritását érezni, „De el  
 is tekintve az egyesülésnek ettől az indokától, nem látszik  
 lehetetlennek, hogy a háborúk nyomasztó gazdasági terhe, a  
 modern államok túlnyomóan ipusztriális jellege, a közleke-  
 dés növekvő könnyúsége és gyakorisága az európaiak közti  
 és közös civilizációjuk ennek folytán erősödő öntudata nerrr  
 is nagy számú nemzedék alatt a civilizált államok oly szoros  
 szövetségét fogják létrehozni, amely elég erős lesz tagjai közt  
 a háborút lehetlenné tenni.”

2. A jogi szabályozás kiterjedése azok közé a fejlődési  
 irányzatok közé tartozik, amelyeknek a legközelebbi jöven-  
 dőben leendő folytatódása egész bizonyossággal előre mond-  
 ható. Még Spencer is, aki a jövőben minden közigazgatási  
 funkciónak megszűnését látja előre, a legeslegközelebbi jö-  
 vendőre vonatkozólag elismeri az állami szabályozás, „a szo-  
 cializmus felé való haladás tényét. Erre a faktumra nézve  
 meglehetősen egyetértés van azok között, akik ezt a folyama-  
 tot ujjongó örömmel lesik és azok között, akik aggódó féle-  
 lemme kísérik. Az állami szabályozás napjainkban hatalmas  
 fellendülést mutat, a liberális pártok, a *laissez-faire* emberei  
 mindenütt züllőfélben, az elméletben ugyancsak elhódították  
 a talajt a minden irányú beavatkozás, protekcionizmus,  
 szocializmus, szociálpolitika doktrínái a társadalom automatikus  
 szabályozódásának elméletétől. Ez az irány, amely mostanában  
 kapott lábra nagy erővel, kétségkívül még távol van tető-  
 pontjától, úgy hogy széles körű érvényesülését még csak  
 ezután kell várunk. Oly időknél megy tehát elébe a civilizált  
 zónának jogfejlődése, amelyben az állami szabályozás széle-  
 sebb körű lesz, mint valaha.

A távolabbi jövőt illetőleg *Spencer* az állami szabályo-  
 zás csökkenését az együttérzés erősödésétől reméli. Úgy  
 látja, hogy a fejlődés magasabb fokain a szimpátia alapján



való együttműködés fogja a kényszerszabályozás alapján való együttműködést felváltani és így a jogi szabályozást feleslegessé tenni.

A szimpátia folytonos erősödését ugyan el kell ismerni. De azt a sokféle szabályozást, rendezést, beosztást a kötelességeknek, jogoknak, terheknek azt a bonyolult szövedékét, a melyet az emberek egyre szorosabb együttműködése és az industrializmus fokozódása megkíván, együttérzés révén sohasem lesz pótolható. A közigazgatási és pénzügyi, stb. jogok egyre jobban kidagadó tömegét a szimpatikus együttműködés nem fogja helyettesíthetni. A jogfejlődés irányaira vonatkozólag tehát e részben épen ellenkező felfogást kell vallanunk. Spencer azt tartja, hogy a mit egy szóval közigazgatásnak nevezünk, az el fog tűnni és az államok tevékenysége mindössze majd az együttműködés ama kényszerbiztosításaira fog szorítkozni, a miket egy szóval igazságszolgáltatásnak nevezhetünk. Ezzel szemben épen megfordítva még az állam igazságszolgáltató tevékenységének halványulását és jelentőségben való visszafejlődését sokkal inkább merjük remélni épen a szimpátia, mások érdekeinek mintegy organikus tiszteletben tartásának következtében, semmint a közigazgatási tevékenység hanyatlását és eltűnését; hanem ellenkezőleg épen ez utóbbinak állandó emelkedését látjuk kikerülhetetlennek.

3. Azok az okok, melyek a szimpátia eddigi emelkedésére vezettek, változatlanul tovább fognak fenmaradni. Ez okok hatásából azonban a legközelebbi jövőre vonatkozólag nem szabad igen vérmes következtetéseket vonni. Ez a folyamat eddigelé is igen lassan és dőcögösen haladt és eredményei sem annyira markánsak, mint akár az állami területek nagyobbodása, akár a jogi szabályozás mennyiségi kiterjedése. Egészen törpe, néhány tagot számláló csoportokból óriás birodalmak nőttek, néhány házassági, temetkezési szertartásból könyvtárra menő törvény- és rendelet- meg

döntvénytáruk, de ami a szimpátia haladását illeti, az emberben minden kétségtelen javulás mellett, – még mindig félig benne van a vadállat. A rokonszenv egészen magas nívóját minden osztálynak csak egy elitje mutatja, a mely mellett gyűlölködés, vastag önzés, rideg érzéketlenség mások szenvedéseivel szemben, szégyenletes osztálygög és öldöklő háborúk napirenden vannak. A rideg önzésnek még olyan rettenetes jégtömbjei borítják a mai társadalmat, hogy azoknak egy-két nemzedék alatt való elolvadását nem remélhetjük. Nem szabad azt hinnünk, hogy az a folyamat, amely évezredek hosszú sora alatt lassan megindult, néhány további év alatt be fog fejeződni.

Ha tehát a legközelebbi jövőbe tekintünk, semmi okunk kételkedni benne, hogy a szimpátia erősödése folytatódni fog, és a jogot is mindegyre inkább befolyásolni fogja, de egyelőre semmi esetre sem szabad egy, kizárólag a szimpátiára alapított társadalomról álmodnunk, hanem továbbra is csak oly szociális alakulatokra kell gondolnunk, a melyek főmozgató rugója az önzés.

Érdekes, hogy e tekintetben mily különbség mutatkozik a régibb és az újabb keletű utópiák között. A régiek úgy igyekeztek elképzelni egy földi paradicsomot, hogy egyszerűen más embert vettek alapul. Egy önfeláldozó, önzetlen fajt és ezekből a képzeleti elemekből építették fel a jövőendő társadalom kártyavárát. Az újabbak az adott emberből indulnak ki és intézményekben keresik annak módját, miként lehet az önzés alaperőiből a boldog szociális együttműködést és szolidaritást kidesztillálni.

Joggal szabad azonban remélnünk egy már közeli jövőtől minden kegyetlenségnek megszüntét ott, a hol ez igen nagy áldozatot nem igényel. A büntetéseknek és végrehajtásuknak humanizálódása, az alsóbb néposztályok javára történő szociálpolitikai intézmények dús fejlődése, az emberjo-

goknak és egy emberhez méltó létminimumnak gyakorlati megvalósítása, a nőknek a férfiakkal való egyenjogúsítása igen valószínű fejlemények.

4. Az egyéniségnek mind tökéletesebb érvényesülése, egy olyan jognak keletkezése, amely az embert tisztán embernek nézi és tisztán a benne rejlő tulajdonságokat veszi alapul, szintén mindinkább várható. A jog ugyan nem büntet már családot egyénért és találomra ártatlant vétkesért, de a jog még mindig születést és osztályt néz sokféle vonatkozásban. Ha az uralkodó és kizsákmányolt osztályok megszünte bekövetkezik, akkor emberebb lesz az ember és ha az intellektus erősödését és a munkafelosztás tovább haladását, ennek következtében a még teljesebb differenciálódást, az emberi lakosság sűrűsödését, a közlekedés további fejlődését, távolabbiak még sűrűbb érintkezését valószínűnek kell tartanunk, – ha valószínűnek kell tartanunk a baromi munka és az utolsó csepp munkaerőig való kiszipolyoztatás megszűnését, a tudomány és művészet áldásainak és szeretetének általánosabbá válását, amely napjainkban óriás léptekkel indult meg; akkor hinnünk kell az egyéniség dúsabb fejlődésében, keményebb érvényesülésében, szabadabb mozgásában, nagyobb megbecsülésében és annak az igazi szabadságnak megvalósulásában, amely a társadalmi együttlét és a jogi szabályozás békóiból szárnyakat alakít.

5. A jog megváltoztatásának szabadsága pedig egészen határtalanná fog válni. E szabadságnak ma még két korlátjai van. A jognak még mindig bizonyos szenteltséggel való körülvétele, de főleg az uralkodó és a kizsákmányolt osztályok ellentéte. Ez ellentétektől eltekintve a jog megváltoztatására való törekvés már ma is igen nagy mértékben szabaddá vált. A jog racionalizálódása azonban hatalmas léptekkel halad tökéletes megvalósulása felé. Egész gondolkodásunk mindegyre racionálisabb lesz és a mindenkori tudás legnagyobb mérté-

kével jut összhangba. A múlt idők tévedéseiből szőtt misztikus hagyományok egyre fakulnak és foszladoznak az igazság fényében. Így a jog is hova-tovább tisztán célszerűségi szabályok gyűjteményévé lesz. Ha ehhez még hozzávesszük az uralkodó és a kizsákmányolt osztályok különbségének megszűnését, ha tehát nem lesznek uralkodó osztályok, akiknek kezében a túlnyomó hatalom és akik minden változtatástól e hatalmat féltik, ha a változtatás hatalma az egész nép kezébe jut, akkor nincs reá semmi ok, amely e célszerűségi szabályok tökéletesbitésének gátat vethetne. A teljesen szabad diszkusszó, teljesen szabad agitáció, az invenciónak és igazságnak teljesen szabad útján fog előre haladni a meggyorsult jogfejlődés. A társadalmi együttlét alapjai is mindegyre megszilárdulnak, úgy hogy a jogváltozástól mind kevésbbé kell azokat féltetni.

6. S minthogy a jog megváltoztatására irányuló törekvés csak szabadabbá, az ismeretek fejlődése csak gyorsabbá válhatik, maga a jogfejlődés is csak egyre gyorsabbá lehet.

Nagyobb jogterületek, szélesebb körű jogszabályozással, valamivel fejlettebb szimpátiájú emberekkel, fejlettebb egyéniségekkel és azok nagyobb respektálásával, egészen szabad és gyors jogfejlődéssel, az uralkodó és a kizsákmányolt osztályok ellentétének enyhülésével, a háborúk csökkenésének tendenciájával, az ismeretek szélesebb körű elterjedésével és gyorsabb haladásával és a jognak teljes racionalizálásával és profanizálásával: ez a kép, amelyet a legközelebbi jövő jogáról megközelítő bizonyossággal festhetünk.

## IV.

### A HELYES JOG.

#### *34. A jogbölcselet, mint alkalmazott tudomány.*

Az eddigiekben először is vizsgálat tárgyává tettük a jog összefüggését egyéb, nem jogi jelenségekkel. Kutattuk e jelenségek hatását a jogra és a jog hatását e jelenségekre. Másodszer kutattuk a jogot befolyásoló tényezők némely eredményeit, nevezetesen azt kerestük, hogy ezek az eredmények mennyiben alakulnak állandóbb fejlődési irányzatokká és hogy ezen irányzatok folytatódása mennyiben várható a legközelebbi jövőben, vagyis hogy mi az, amit a legközelebbi jövő jogáról megállapíthatunk. Akárhogyan is formuláztuk kérdéseinket, mindig faktumokat, összefüggéseket kerestünk. Még akkor is, a mikor azt kérdeztük, hogy mi várható a jövő, jogául, a jövőben szükségképpen beálló faktumokat kerestünk.

Most egészen eltérő szempontból fogjuk a jogot vizsgálni. Nem azt fogjuk kutatni, hogyan jó létre a jog, hanem hogy milyen jogra kell törekednünk. Nem azt, hogy mi van (mi volt, mi lesz) Hanem azt, hogy mi legyen.

Világos, hogy mi a különbség a kérdés e kétféle feltevése között. Az eddigiekben a jogbölcseletről, mint tiszta

tudományról volt szó, a helyes jog elveinek kutatásánál ellenben a jogbölcsélet, mint alkalmazott tudomány szerepel. (V. ö. 4-5. 3.) Az eddigiekben úgy járunk el, mint amikor p. o. azt kérdezzük, hogyan történt a fajok fejlődése, miért jöttek létre a különböző fajok, mik e folyamat eddigi eredményei, minő folytatása remélhető? A következőkben úgy járunk el, mint a mikor azt kérdezzük, hogy minő elveket kell az állattenyésztésnél szem előtt tartanunk. Az első esetben úgy járunk el, mint a midőn pl. az erők hatásának mikéntjét, a fizika meg mechanika törvényeit kutatjuk, a második esetben ellenben úgy, mint a mikor azt keressük, hogyan kell ilyen vagy amolyan gépet megkonstruálnunk; mi legyen a gép helyes szerkezete? Vagyis az első esetben pusztán tényeket, tények összefüggésének szabályszerűségeit keressük; míg a második esetben ismeretek alkalmazását valamely emberi célra. *A kell, a helyes, a legyen* nem jelent mindezekben az esetekben semmi transcedentális, semmi metafizikai szükségszerűséget, hanem pusztán az eszköznek a kitűzött cél elérésére való helyességét, célszerűségét jelzi. Ugyanígy a midőn azt kérdezzük, hogy minő jog elérésére kell törekednünk, minő a helyes jog, minő legyen a jog, nem keresünk metafizikai postulatumokat, sőt még csak természettudományi szükségszerűségeket sem, hanem pusztán jogi eszközöknek egy célra való tekintettel helyes alkalmazásait.

Hogy tehát ebből az új szempontból vizsgálhassuk a jogot, mindenekelőtt egy célra van szükségünk, egy célra, a melynek szempontjából a jog helyességét kereshessük. A legelső kérdés tehát, hogy honnan merítjük ezt a célt?

A cél kitűzésénél kétféleképpen járhatunk el. Tehetünk úgy, a hogy a például felhozott alkalmazott tudományok tesznek, amelyek valamely öntudatunkban felmerülő célt egyszerűen alapul vesznek, azaz valamely éppen jelentkező érdekünket tűzik ki célul.

A természettudományok gyakorlati alkalmazásánál ugyanis a cél kérdése semmi nehézséget sem okoz. – A cél adva van és a tudomány alkalmazása csak az adott cél elérésére vezető eszközök kutatásában áll. Egy-két példa ezt a mélyreható különbséget, mely a természettudományok és a társadalomtudományok megállapított igazságainak gyakorlati alkalmazása között fennáll, egészen világossá fogja tenni. Felmerül  $\rho$ . o. egy gyorsan haladó és nagy terheket vonszolni képes gépnek a szüksége, adva van tehát a feladat és a mechanikának csak a megoldást kell keresnie. Egy hegy kerül a vasútvonal útjába, adva van az alagút elkészítésének kész feladata és a tudomány pusztán a szükséges számítások, munkálatok eszközlésével, tehát mindig csak az adott cél keresztülvitelére legalkalmasabb eszközöknek kitalálásával foglalkozik. Célproblemák nem zavarják. Ugyanez áll minden egyéb találmányra, akár a drótnélküli táviratozás kérdését, akár a Röntgen-sugarak orvostudományi alkalmazását, akár pedig bármi egyebet is vegyünk vizsgálat alá. Mindenütt csak öntudatunkban felmerülő céloknak, tehát adott céloknak eszközeit keresik az alkalmazott természettudományok.

Ez a természettudományok terén azért is lehetséges, mert ezek a célok semmiféle ellentétben sem állanak egymással. Nem gyakorolnak egymásra semmiféle zavaró hatást. Nyugodtan alkalmazhatjuk a mechanikai igazságokat a hídépítésre, a kémiaiakat és növényfiziológiaiakat valamely földmivelési problémára, vagy alkalmazhatjuk ugyanannak a tudománynak, teszem az elektrotechnikának igazságait különböző célok megoldására, sem a célok, sem az eszközöknek e célokra való alkalmazása tekintetében semminemű kollízió nem keletkezhetik.

Mennyire másképpen áll a dolog a társadalomtudományok terén: Itt is merülnek fel öntudatunkban ilyen közvetlen célok, mint a minőkkel a fentebbi példákban találoztunk,

de a tudomány ezeket a célokat nem akceptálhatja egyszerűen az ő feladataiul, mert ezek a célok egymással kollízióban vannak. A tudomány nem szorítkozhatik egyszerűen csak arra, hogy az ilyként felbukkanó célok eszközeit szolgáltassa. Egy néhány példa ismét világosabbá fogja tenni a dolgot. A kisbirtokos osztályban bizonyos szükségletek merülnek fel, p. o. a földbirtok bizonyos megkötöttségének megszüntetését, az örökjognak valamely változtatását illetőleg, a nagybirtokosok körében ezektől ismét egészen eltérő jogi szükségletek mutatkozhatnak. Az iparúzó körében ismét más óhajok nyerhetnek kifejezést és az ipari munkásság körében ismét mások, mint az ipari tőke körében s. i. t. Egy futólagos pillantás egy újságlapra, teljesen meggyőzhet bennünket erről az útszéli igazságról. Egészen világos, hogy a társadalomtudomány az esetek túlnyomó számában nem szolgáltathatja e célok egyikének legalkalmasabb eszközeit, a nélkül, hogy a másik céllal homlokegyenest ellenkezésbe kerüljön. Nem szolgáltathatjuk egyszerűen a kisbirtok oszthatatlanságának jogi eszközeit, anélkül, hogy szembe ne kerülnének a földszerzés megkönnyítésének óhajával és nem szolgáltathatjuk csak úgy könnyelműen a földszerzés megkönnyítésének jogi eszközeit, a nélkül, hogy ellentétbe ne jutnánk az azzal ellentétes óhajokkal. Vagyis a társadalomtudomány nem veheti ezeket az öntudatunkban felmerülő különböző célokat kész feladatokul, miként ez a természettudomány gyakorlati alkalmazásánál történik.

A társadalomtudomány gyakorlati alkalmazásánál nem csak eszközöket keresünk adott célokra, hanem valahányszor társadalomtudományi igazságokat akarunk gyakorlatilag alkalmazni, mindannyiszor első nehézségképpen, első feladatképpen a helyes célnak megállapítása áll előtünk. Itt van az óriási különbség. Ha a természettudományhoz fordulunk valamely szükségletünkkel, vagy megkapjuk amire szükségünk



van, vagy azt a feleletet nyerjük, hogy a tudomány ezidő-szerint még nem talált módot a kérdés megoldására. Meg-csinálja p. o. a távirót, ellenben a kormányozható léghajót illetőleg azt a feleletet adja, hogy az még nem sikerült. A veszettség elleni védőoltásokat készséggel szolgáltatja, a tüdő-vész szérumát még nem találta meg. Ha ellenben a társa-dalomtudományhoz fordulunk valamely szükségletünkkel és attól kérjük annak kielégítését, a társadalomtudomány először is megkritizálja a mi kérésünket és csak akkor keresi az általunk kitűzött célnak helyes eszközeit, ha ezt a célt he-lyesnek találta, de számtalanszor azt feleli óhajtásunkra, hogy azok helytelen törekvések, azok egy magasabb, egy helyesebb céllal ellentétben állanak. (L. *A politika tudományának sze-repe a törvényhozásban* c. dolgozatomat a nagyváradi kir. jogakadémia 1904–1905-iki *Almanach*-jában.)

Nekünk tehát nem szabad valamely öntudatunkban éppen felmerülő célt alapul vennünk, hanem a jog helyes-ségének kutatását már ama cél helyes megállapításával kell kezdenünk, amelyre a jog szolgál. A mi helyes jogunk nem helyes jog egy tetszés szerinti célra, hanem helyes jog he-lyes célra.

Azt kell tehát megoldanunk, hogy mi a jog helyes célja?

### 35. *A jog helyes célja.*

Valamely cél helyessége vagy helytelensége semmi egyebet nem jelent, mint azt, hogy az a cél helyes vagy helytelen eszköze egy magasabb célnak, Az pedig, hogy valami eszköze egy célnak, az nem jelent egyebet, mint-hogy az a valami oka-e egy elképzelt okozatnak. A cél az elképzelt okozat, a melynek okát, létrejövetelének miként-

jét keressük.<sup>1</sup> Ezt az okot azután, a mely egy szóban forgó okozatot létrehoz, nevezhetjük ezen elképzelt okozat, vagyis ezen cél helyes eszközének. Akár azt mondom tehát valami-rőf, hogy az helyes cél, akár azt mondom, hogy az helyes eszköz, mindig csak azt konstátálom, hogy az az illető dolog oka-e egy másiknak, vagy sem. Ez a láncolat így folytatódik azután egészen a legtávolabb célíg, az u. n. végcélíg. A célfelfogás problémája tehát oda zsugorodik össze, hogy mi a végső cél, az a cél, a melynek mértékével a többieket mérjük.

Ilyen végső célt, a melynek mértékével minden egyébnek abszolút helyességét megmérhetnők, a tudomány nekünk nem tud szolgáltatni. A tudomány nem tudja megmondani, hogy mi az embernek, vagy mi a világréndnek végső célja. Honnan vegyük tehát a mi végső mértékünket, a melylyel a célok helyességét megmérjük, ha nem látjuk a végső célt? Erre csak az a felelet, hogy nekünk a tudomány lehetőségeinek határai közt kell megmaradnunk. Ha egyszer végső célt felismerni nem tudunk, nem marad egyéb hátra, mint *megelégedni* azzal a relative legtávolabbi céllal, a melyet még felismerhetünk és ezt alkalmazni a célok legfelsőbb mértékéül, annak teljes tudatában, hogy ez a mérték nem abszolút mérték, hanem tudásunk korlátoltságából folyólag relatív mérték.

Hogy miért, minő joggal mondjuk rá erre, hogy helyes cél? Erre a végsőre nem is mondjuk, hogy helyes-e vagy helytelen. Hiszen a végső cél a mi mértékünk. Ezt konsta-

<sup>1</sup> Felfogásunk szerint tehát a cél és ok egy végső egységbe, a kauzális világfelfogás egységébe olvadnak. Helytelennek tartjuk azok felfogását, akik, mint p. o. *Stammler* is (*Wirtschaft und Recht* 181. és köv. l.) a teleologikus és a kauzális világfelfogást az emberi gondolkodás két egészen külön álló és áthidalhatatlan birodalmának tekintik.

táljuk mint végsőt. Ha erről is azt akarnók mondani, hogy helyes-e vagy helytelen, akkor megint azt mondanók, hogy egy további cél szempontjából helyes-e vagy helytelen. (Vagyis a fentebbiek szerint, hogy oka-e egy további okozatnak vagy sem.)

Annak a viszonylag legtávolabbi célnak megállapítására pedig, amelyet a tudomány felismerni képes, két utunk van:

*Először* a természeti folyamatoknak bizonyos objektív szükségszerűségeit fogadhatjuk el ilyen relativ célokul. Azt, aminek természet-törvényszerűleg szükségképpen be kell következnie, amire a természet – egy antropomorf kifejezéssel élve – mintegy tendál, „törekszik”, ezt, ha nem is végcélnak, az ember „rendeltetésének”, de egy relativ és objektív értelemben véve az ember természeti céljának tekinthetjük. Látjuk, hogy a természet a környezetükhöz minél jobban hozzáalkalmazott élő lények minél nagyobb számát hozza létre. Az egyre jobban alkalmazkodott élő lények lehető nagy számának létrejövetele természettörvény, amely az emberre nézve is áll. Ez tehát egy objektív fejlődési folyamat, kényszerűség, régi rossz antropomorf emberi nyelvűn kön „tendencia”. Egy pillantás az emberiség jövőjébe, egy része előre megszabott utunknak és ilyen értelemben – ha úgy tetszik – az emberiség egy objektív célja, amely felfelé halad: minél nagyobb számú, minél tökéletesebb embernek létrehozása. (A tökéletességet a környezethez való minél tökéletesebb alkalmazkodottság értelmében véve).<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Ilyenformán definiálja a Célét *J. Köhler* is *Die Rechtsphilosophie des 20. Jahrhunderts* című – egyébként nem éppen értékes – cikkében (*Deutsche Juristen Zeitung* 1904. évi januári szám.) Szerinte: „(Zweck ist) dasjenige, dem ein Entwicklungsstreben zu steuert”. „Zweck ist nichts anderes als das Ziel der Entwicklung”. Érdekes, hogy a magyar nyelven ezt a két fogalmat: *Ziel* és *Zweck* ugyanazzal az egy szóval jelöli.

Egy mélyebbre hatóan tudományos, filozofikus célkitűzésnek ez az egyik módja.

De *másodszor* azt is kereshetjük, hogy öntudatunkban felmerülő szubjektív céljaink közül melyek állanak elő minden körülmény között szükségképpen, tehát nem pusztán bizonyos speciális körülmények eredményei. Ha azt látom, hogy a természeti folyamatok bizonyos szubjektív célokat szükség-szerűleg mindig létrehoznak, ha azt látom, hogy bizonyos szubjektív céloknak létrejövetele az emberi szervezetnek egy természetszerű folyamánya, akkor e célokat az emberi szervezet egy elkerülhetetlen, lényeges jellemző tulajdonságának tekinthetem. Minthogy ezek a célok szükségképpeniek, azokat mindig adottaknak kell tekinteni. És így ha ezeket a célokat vesszük alapul, akkor nem öntudatunkban esetlegesen felmerülő célt, valamely éppen jelentkező szükségletet vesszünk alapul, hanem természettörvényileg adott, szükségképeni célokat. Ezen az utón sem juthatunk ugyan el az emberiség valamely végső céljához, „rendeltetéséhez”, de mégis oly célokkal operálunk, amelyek a lehető legmélyebben fekszenek, amelyeket az emberi szervezet adott mivoltánál fogva szükségképpen produkál. Ezek a célok is alapul vehetők filozofikus célokkul. Ilyen célok az életfolyamatoknak végzése, az életnek és a fajnak fentartása. Vagyis ide sorolhatjuk mindazokat a fiziológiai folyamatokat, amelyek ösztönszerűleg bennünk rejlő vágyak kielégítésére törnek és amelyek egészen ösztön- és így szükség-szerűleg mindannyiunkban mint létünk legelemibb céljai jelentkeznek. Ez az eljárás annál is helyesebb, mert összes egyéb szubjektív céljaink ezen legelemibb céljaink szolgálatában állanak, még akkor is, ha látszólag teljesen elváltak azoztól, sőt még akkor is, ha azokkal ellentéteseknek is látszanak. Minden egyéb életcélunk, a legmagasztosabbak és a teljesen ideálisak és önállósultak is, vonatkozásban, – sőt alárendeltségi vi-

szonyban állanak ezekhez a szükségképeni normális életcélokhoz.

A szociális célok, az erkölcsi célok, a művészeti célok, az ismeretek kutatására, az igazságra, a tudományra irányuló célok, valamelyes közvetítéssel az életfunkciók szolgálatában állanak.

Minden erkölcsi cél a társadalmi szabályozás valaminő formájára törekszik. De maga a társadalom, a társadalomban élés is az ön- és fajfentartás eszköze. A legabstraktabb tudományos célok, amelyek mint az igazság kutatásának öncéljai jelentkeznek, ugyanide visznek vissza, minthogy összes ismereteink és tudományunk az ön- és fajfentartás eszköze.

A midőn tehát ezeket vesszük alapul, akkor a lehető leghelyesebben járunk el, az élet legmélyebb tendenciáiból indulunk ki, azt vesszük fel célnak, a mi minden embernek szükségképpen adott szubjektív célja, azt a főcél, a melylyel minden egyéb szubjektíve jelentkező emberi cél valamelyes szolgálati viszonyban áll.

Míthogy pedig ösztöneink kielégítése örömmérzetekkel, ki nem elégítése fájdalomérzetekkel kapcsolatos, azért ösztönszerű céljaink követésének ezt a szükségszerű fiziológiai folyamatát egészen helyesen jelölhetjük meg lélektanilag, mint az örömmérzetek keresésének és a fájdalomérzések kikerülésének folyamatát, vagy egy szóval: mint a boldogságra való törekvést.

A különböző embereknek ezen boldogságra való törekvése azonban kölcsönös korlátokat, akadályokat képez. Ami az egyik boldogságát előmozdítaná, az a másik boldogtalanságát okozhatja. Melyik ember boldogsága szolgáljon már most irányadóul? Kiinduló pontunktól kifolyólag ember és ember közt nem tehetünk különbséget: valamennyi ember boldogságra való törekvése egyenlően figyelembe veendő.

S ha egymást kölcsönösen gátolják, akkor a még lehető legteljesebb megvalósulásra kell törekednünk: vagyis a *Beniham* híres formulája szerint *a lehető legnagyobb szám lehető legnagyobb boldogságára*.

### 36. *A legnagyobb szám legnagyobb boldogsága.*

Az objektív úton tehát minél nagyobb számú és a környezetéhez minél jobban hozzá alkalmazkodott embernek létrejövetele, – a szubjektív úton minél nagyobb számú embernek minél nagyobb boldogsága az a legtávolabbi cél, amelynek felismerésére a tudomány még képes.

Ez a két eredmény voltaképpen ugyanazt jelenti. Az utóbbi csak lélektani kifejezése az előbbinek. Az egyik módszer mintegy ellenpróbája a másiknak és így a kettős úton való igazolás csak annál jobban megnyugtathat az eredmény helyességére nézve.

Az ember céljának tudományos vizsgálata tehát elvezet a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságára és így *Jászi Oszkár*-nak az a szép mondása, hogy a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságának elve kilép a metafizikai spekulációk homályából és az erkölcsi világban egy természettörvény jellegét ölti magára, (*Művészet és Erkölcs* 55. 1.) nem csak azt jelenti, hogy ennek az elvnek mind teljesebb megvalósulása felé haladunk, hanem azt is, hogy ez az elv a társadalmi berendezések természettudományilag megállapítható legmélyebb célját is kifejezi.

A Bentham-féle fogalmazás szerint az emberi boldogságnak totalsummájáról van szó, a mely a fájdalom totalsummájával helyezendő szembe. Megengedi tehát ez az elmélet az olyan intézményt is, amely fájdalmat okoz egyeseknek, ha

a másoknak nyújtott előny meghaladja ezt a fájdalmat. Megengedi tehát a jog előnyeinek egyenlőtlen elosztását, ha ezen elosztás mellett az összboldogságnak ez a képzeleti totalsummája nagyobb, mint az egyenlő elosztás mellett. Megengedi tehát ily körülmények között a kizsákmányolást, egyesek jogának feláldozását stb. Minden intézmény megítélésénél Bentham szerint az intézmény okozta összes örömeket gondolatban összegezni kell s szembe kell velük helyezni az illető intézmény okozta összes fájdalmakat. Az az intézmény a legjobb, amelynél az örömök totalsummája a legnagyobb és a fájdalmaké a legkisebb.

1. Azt lehet mindezzel szemben ellenvetni, hogy az öröm és a fájdalom mérlegelésére az okozott örömök és fájdalmak összegezésére és egybehasonlítására semmi eszközünk sincs, miért is ez az elv gyakorlatilag nem alkalmazható és üres szó marad. Ez az ellenvetés azonban helytelen. Bizonyára nem matematikai precizításra gondolunk, hanem egy olyan elvre, amely a cselekvésnél irányadóul szolgálhat. Ha kétes esetekben nem is lesz mértékünk, amelynek segítségével egy intézménynek, egy jogszabálynak helyességét vagy helytelenségét megállapíthatnók, mégis nagy különbség lesz egy olyan társadalom jogalkotása között, amely ezen elvnek helyességétől át van hatva, amely annak becsületes megvalósítására törekszik, meg egy olyan társadalom között, amelyben mit sem számít a milliók szenvedése, amely a „milliók egyért” elvét vallja, amely a parasztot állatnak nézi, a munkás igényeivel nem törődik.

Továbbá igen fontos mellékelyek\_folynak ebből a főelvből, amelyeknek igen nagy gyakorlati horderejük lehet, így még ha meg is van engedve fájdalomnak okozása valamely közcélyszerűség kedvéért, ennek a fájdalomnak nem szabad nagyobbak lennie, mint amennyire ezt a célyszerűség igényelte. Ezt az elvet Pikler állította fel a büntetőjogra vonat-

kozólag. Pikler csak azt a büntetést tartja igazságosnak, a mely nem okoz nagyobb szenvedést, mint a mekkora a büntetés céljának elérésére még okvetlenül szükséges. Ezt az elvet azután végig kelle alkalmazni az egész jog minden intézményén. Ahol nem lehetséges a lehető legnagyobb boldogságot egyenlő előnyöket nyújtó joggal elérni, ott az egyenlőtlenségnek nem szabad nagyobbak lennie, mint amennyire azt a közboldogság elve még éppen szükségessé teszi. Látjuk tehát, hogy ebből az elvből gyakorlatilag<sup>1</sup> is fontos következtetéseket lehet vonni.

2. A Bentham-féle tannak egy másik nehézsége annak az eldöntése, hogy kik azok az emberek, akiknek boldogsága számításba veendő. A jelen generáció? A már élő emberek? Avagy a legközelebbi generáció is? Vagy a generációk beláthatatlan száma együttvéve a jelenben élőkkel? A meg nem született generációk hosszú sorozata mind beleveendő-e azok közé, akiknek boldogságáról és fájdmáról szó van?

Ez az a pont, ahonnan újabban – látszólag természet-tudományi alapon, igen éles támadások indultak ki a legnagyobb szám legnagyobb boldogságának elve és egyáltalában a társadalmi fejlődésnek racionális alapon való lehetősége ellen. Az angoloknak egy erősen felkapott írója: Kidd Benjámin, felállította azt a tételt, hogy az emberi faj csakis úgy fejlődhetik, ha a jelen nemzedék nem a saját maga érdekeit, hanem a jövő nemzedékekét tartja szem előtt. S hozzáteszi azt is, hogy az ember olyan racionális alapon, mint aminő a Bentham tétele, sohasem juthat el oda, hogy a jövő nemzedék érdekeit szolgálja. Ezért szerinte a Bentham-féle tételi alapján nem is képzelhető el a társadalom fejlődése.

Ezzel szemben *először* is azt állítjuk, hogy a nemzedékek érdekei nem állanak ily feltétlenül ellentétben, sőt a legnagyobb részben a jövő nemzedékek érdekei azonosak a közvetlenül



előttük levőkével. Hiszen legnagyobb részt hasonló szervezeteknek hasonló körülmények közt való alkalmazkodásáról van szó. Ha folytonos fejlődés mutatkozik is az élő szervezetekben és ha folytonos változás mutatkozik is az életkörülményekben s a környezetben, a változás mindig elenyésző az állandóan megmaradt részhez képest.

*Másodszor:* a generációk érdekei annyiban is találkoznak, hogy a legközelebbi következő nemzedékről való gondoskodás az ember boldogságának egyik és nem csekély alkatrészét képezi. A gyermekről való gondoskodás az emberi tevékenység egy igen nagy részét teszi, az ő boldogulásuk a szülők boldogságának kelléke, a természet itt ösztönnel segített, úgy hogy minden generáció akkor törekszik saját boldogságának egyik legnagyobb részére, amikor a következő generációról gondoskodik.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> De a szülői szeretet ösztönéből folyó gondoskodáson kívül a következő generációk érdekeinek racionális alapon való altruista szemmel tartása egyáltalában nem képtelenség, mint Kidd Benjámín véli. Így a darwinizmus behatása alatt keletkezett ethikai koncepciók bizonyára nem tekinthetők vallásosaknak, hanem csakis racionálisaknak. Mégis a darwinizmus hatása alatt keletkezett irodalomnak egyik jellemző vonása a jövő generációnak folytonos hangsúlyozása. Hiszen Kiddnél is a darwinizmus szülte a jövő nemzedékekért való aggodalmat. Ez az irodalom „visszhangzik egy boldogabb jövő érdekeit szolgáló intézkedések követelésétől. Ennek az egész egyre erősödő és már jogi eredményekre vezetett iránynak ad kifejezést Nietzsche, a mikor azt mondja: „Der Übermensch liegt mir am Herzen, der ist mein Erstes und Einziges – und nicht der Mensch.” „Euer Kinder Land sollt ihr lieben: Diese Liebe sei euer neuer Adel – das unentdeckte, im fernen Meere! Nach ihm heisse ich eure Seegel hiessen und suchen” (*Also sprach Zarathustrd*).

Hiszen ha Kiddnek igaza volna, akkor az egyének alárendelődése a társadalom céljai aiá és egyáltalában mindennemű morálnak kifejlődése is teljes lehetetlenség volna, Kidd szerint a racionalizmus csak a legeslegközelebbi célszerűség felismerésére volna alkalmas, a távolabb fekvő célszerűség felismerésére már nem volna képes.

*Harmadszor:* A generációk nem oly elszigetelten következnek egymásra, mint azt az ember Kidd szerint vélhetné. Az, amit a jelenben élőknek nevezünk, az mindig több generáció kapcsolata, akiknek egy része oly időben fog élni, amikor a másik már neim lesz az élők sorában. Ez pedig folyton-folyvást így folytatódik. S mivel a civilizáció haladásával a legöregebbeknek túlsúlya megszűnt és még valamivel csökkenni is fog, a fiatalabbak még valamivel több befolyásra fognak szert tenni, ennél fogva az egész jelen nemzedék gondoskodása amúgy is eléggé előre van irányozva.

*Negyedszer: Egy bizonyos fokon* túl a jelenben élők amúgy sem lehetnének tekintettel a jövőben születendőkre, mivel nem látunk eléggé messzire a jövőbe és így egy távoli jövedőnek szükségleteit nem is tudjuk eléggé elképzelni, másfelől pedig nem tudjuk eléggé intézkedéseink nagyon messze menő hatásait kiszámítani. A jövőért hozható áldozataink nagysága tehát eléggé limitálva van legfőképpen azáltal hathatunk ki a jövedőre, hogy annak emberanyagát szolgáltatjuk. Ha nyavalyás, egészségtelen, rossz szervezetű egyéneket zúdítunk a jövő nemzedék nyakába, akkor közvetlenül és közvetve is tetemesen csökkentjük az emberi boldogság jövedőbeli totalsummáját. De éppen ez az a pont, amelyen a szülői szeretet szoros kapcsával egybe van fűzve a távoli generációk érdeke a jelenévé. A távoli generációkra csak a legközelebbin keresztül hathatunk ki; a legközelebbi generáció egészségének, testi tökéletességének, tejettségének értéke kétszeresen is összefügg saját érdekeinkkel. Először a szülői fájdalom, amelyet ily gyermekek szemlélése okoz, a kellő ismeretek és tudás birtokában levőket már egymagában is hathatósan befolyásolja aminthogy e szempontoknak aggodó gondossággal való mind nagyobb mérvű szemmel tartását főleg az intelligencia körében egyre fokozódó mértékben észlelhetjük. Mind nagyobb lesz azok száma, akik a

saját fizikai tulajdonságaikat mind gondosabban mérlegelik abból a szempontból, vajjon kívánatosnak tekinthető-e azoknak továbböröklődése és még inkább növekszik azok száma, akik házastársaik megválasztásánál tulajdonítanak ennek a kérdésnek nagyobb fontosságot.

Másrészt azonban a beteg, nyomorék szervezetiteknek születése még a jelen társadalomra is érezhető nyűgöt képez, úgy, hogy nemcsak a szülők egyéni, hanem a társadalomnak közérdeke is ugyanilyen irányban hat és Amerika néhány államában már e célra irányuló házassági jogot is hozott létre.<sup>1</sup>

Az egymásra következő nemzedékek érdeke tehát túlnyomó részben nem ellentétes, hanem azonos; a szülői szeretet a jövőre irányuló altruizmust ott is a jelen nemzedék boldogságának kiegészítő részévé teszi, a hol egyébként meg volna az ellentét; a generációk nem következnek egymásra elszigetelve, hanem folytonosan egymásba kapcsolódnak a különböző nemzedékeknek egy időben való élete folytán; a mennyiben az érdekek nem volnának egyezők már az ismeretek korlátoltságánál fogva sem sokat tehetünk a jövőért; a jövőbe tekintő ismeretünk bővülésével pedig tágul a jövőt szorgáló altruizmusunk (Entwickelungs-Ethik) is.

<sup>1</sup> Azon a ponton tehát, a hol a legnagyobb mértékben függ a jelen generáció magatartásától a jövő generációk boldogsága, a legközvetlenebb is a kapcsolat a jelen és a jövő generációk érdekei között. De még ezen a ponton is konstatálhatjuk, hogy egy nagyon távoli jövő érdekeinek gondozása lehetetlenség volna, mert nem tudjuk előre meghatározni, hogy egy igen távoli jövőben, melynek érdekei a miénktől e tekintetben eltérő volna, melyek lesznek a legcélszerűbb tulajdonságok.

Nagyon messzire menőleg tehát már ismereteink korlátoltsága következtében sem tudnánk a jövőről helyesen gondoskodni. Az pedig az eddigi fejlődésmenet szemlélete alapján tovább is remélhető, hogy a jövőbe tekintő képességünk tökéletesbülésével, úgy mint eddig is foka-

Ezeknek keretén belül pedig az a helyes, hogy minden generáció a lehető legracionálisabban a saját érdekeit szolgálja. Valószínű, hogy intézményeinek, jogának nagy része nem lesz megfelelő egy távolabb, talán már egy közelebb fekvő jövő szempontjából sem; sőt ez a meg nem felelővé válás – mint láttuk – a társadalmi fejlődés rendén egyre gyorsul. De majd a jövő generációnak lesz feladata, hogy a neki szükséges intézményeket az ő körülményeinek és ismereteinek alapján megalkossa, éppen úgy, a hogy nekünk a lehető legracionálisabban kell megalkotnunk intézményeinket a magunk körülményei és ismeretei szerint és a hogyan ei kell vetnünk a múlt jogából mind azt, a mi akkor volt szükséges.

Az a kérdés tehát, hogy a jövő generációk érdeke mennyire veendő figyelembe a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságának kiszámításánál, az elv alkalmazása szempontjából igen fontos, de nem okoz nehézségeket.

3. *Stammler (Recht und Wirtschaft 579. 1.)* azt a kifogást emeli a Bentham-féle felfogás ellen, hogy az szemé-

zöldni fog a jövőendő nemzedékek iránti érdeklődésünk és a jövőnek szolgáló altruizmusunk.

„Valamikor” – mondja Spencer erkölctanának befejezéséül és e szavak egyszersmind a szintetikus filozófia végszavai – „... az lesz a jótékonyaságot gyakorlónak legmagasabb becsvágya, hogy része legyen – akármilyen csekélyke és homályban maradó része is – az ember alakításában. A tapasztalás azt tanítja, hogy olykor teljesen önzetlen célokat a legélénkebb érdeklődéssel üzhetünk, és az idők folyamán egyre nagyobb és nagyobb lesz azok száma, a kiknek legönzettebb célja az emberiség továbbfejlesztése lesz. A midőn majd a gondolat ormairól ki fognak tekinteni fajuknak a messze jövőendőben fekvő életére, a melynek nem ők, hanem csak távoli utódaik fognak örvendhetnek, csendes boldogság virul számukra abban az öntudatban, hogy elősegítették az emberiség bevonulását a jövőendőnek ebbe az országába.”

lyes örömeztetekből indul ki, tehát valami szubjektív és egyéni elvből. Már pedig nem az egyéni boldogság a fő az intézmények megítélésénél, hanem azoknak valaminő objektív mértékére” kell törekednünk. Mások ugyanazt a gondolatot úgy fejezik ki, hogy a Bentham-féle elv erkölcstelen és az emberi önzést szolgálja.

Csakhogy ezek az ellenvetések egyáltalában nem is érik a *Bentham-féle* elvet. Ha valamely elv, úgy éppen ez kíván elvonatkoztatást a szubjektív céloktól és az intézmények jogosultságát éppen személyes örömeztetek alapján dönti el, hanem éppen arra nézve szolgáltat mértéket, miként tegyünk igazságot az emberek összeütköző örömeztetei között. Ha íehát Stammler folyton azt prédikálja, hogy a *pusztán személyes* különérdeknek mennyire háttérbe kell szorulnia a mások jogosult érdekeivel szemben, akkor tökéletlenebb formában ugyanezt mondja, amit a Bentham-féle elv.

### 37. Az anarchizmus problémája.

Az előbbi két fejezetben megállapítottuk a helyes jog célját. Most azt keli keresnünk, hogy minő jogi szabályok vezetnek erre a helyes célra.

A helyes jog keresésének azonban prejudikáló kérdés: hogy ennek a célnak egyáltalában helyes eszköze-e a jog? Nem helyesebb-e bárminő jogi szabályozásnál az emberek olyan együttélése, amely jogilag nincsen szabályozva; amelyet nem tart együtt egy az egyének fölé szervezett hatalom parancsszava? Nem fölösleges-e az a sok előírás megtilalom, az a sok kényszer, az az egész nagy apparátus, amelylyel a jog dolgozik? Ez az anarchizmus problémája. Van egy olyan jogbölcselet, amely éppen ezt állítja helyesnek.

Ezért mielőtt tovább mehetnénk, mielőtt a helyes jog elveinek a kutatásába fognánk, azoknak az intelmeit kell megfontolnunk, akik már a jog birodalmának kapujánál visszafordulásra készítetnek bennünket. Foglalkoznunk kell az anarchizmus tanításával. Ha helyesnek találjuk, a jogbölcseletnek nem marad egyéb feladata, mint az egyes jogintézmények példáin az anarchizmus helyességét bebizonyítani, kimutatva a jog fölösleges, sőt káros voltát. És csak ha az anarchizmust helytelennek találjuk, ha a jog uralmát elvileg szükségesnek és helyesnek találjuk, haladhatunk tovább a helyes jog keresésének útján.

Alig van jogbölcseleti tan, amelyről annyira tájékozatlanok volnának az emberek, mint az anarchizmusra vonatkozólag. Egyrészt talán azért, mert az államhatalmak az anarchisztikus tanok propagandáját csaknem lehetetlenné teszik. Másrészt azért is, mert az anarchisztikus tanok maguk is valóságos anarchikus állapotban vannak, úgy hogy nem lehet egykönnyen megmondani, hogy mi tartozik e tanítás lényegéhez.

A közfelfogásban elterjedt nézetekkel szemben mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy a bombavető és törrel dolgozó anarchizmus semmi összefüggésben nincsen az anarchizmus tudományos elméletével. Sőt ellenkezőleg az anarchizmus lényegéhez tartozik minden erőszak elítélése. Ez a forradalmi anarchizmus nem is az anarchisztikus teória logikai folyományának, hanem inkább az orosz nihilizmus örökségének tekinthető, amely az orosz birodalom különleges politikai viszonyaiból érthető meg. (*W. Borgius, Die Ideenwelt des Anarchismus* [1904.] 7. 1.)

Egy másik közkeletű tévedés, amelyet célszerű eleve eliminálni, az anarchizmusnak és a szocializmusnak egy kalap alá foglalása. Tájékozatlanok gyakran azt hiszik, hogy itt

hasonló dolgokról van szó. Valójában az egész hasonlóság arra szorítkozik, hogy mind a két irány társadalom megreformálására törekszik.

Ettől az *egy* közös vonástól eltekintve azonban szocializmus és anarchizmus éppen két ellenkező pólust jelöl: az anarchizmus minden jognak és az egész államnak megszüntetését követeli, a szocializmus ellenben egy nagyon kiterjedt állami szabályozást és főleg az egész termelésnek állami szabályozását kívánja. Az anarchizmus elvileg tagadja minden jogi szabályozás helyességét, a szocializmus egy helyesebb és szélesebb körű jogi szabályozást követel.

Az anarchizmus alapeszméje: hogy az embernek ember felett gyakorolt mindennemű uralma rossz. „Az ember uralma az ember felett, bármi név alá is rejtőzik, szolgaság – mondja Proudhon – és „a társadalom legnagyobb tökéletessége a rend és az uralomnélküliség egyesülésében lehetséges fel.” A társadalom bajait tehát nem a társadalmat alkotó emberek szervezetéből magyarázzák az anarchisták, nem is abból, hogy a mai társadalmi szabályozás rossz; hanem abból, hogy egyáltalában állami hatalom, kényszerszabályozás alatt élünk. Ez az az anarchizmus alaptétele. És ez az a tan, hogy az emberi természet minden kényszerszabályozástól menten, tisztán hajlamait követve alkalmas egy zavartalan és magas rendű összeműködés létrehozatalára – az anarchizmus második tétele.

Ezek a tételek minden anarchista írónál előfordulnak.<sup>1</sup>

Az anarchizmus mint tudományosan megalapozott teória főleg *Kropotkin*-nál és *Reclus*-nál jelentkezik. *Proudhon* jóllehet hevesen küzdött az utópizmus ellen, maga is bele esett

<sup>1</sup> E tan nevezetesebb hirdetői: *Pierre Joseph Proudhon* (1799–1865) Ide vonatkozó főbb munkái: *Idee générale de la révolution au XIX. Siècle* (1851); *Qu'est-ce que la propriété?* (1840.)

*Bakunin* forradalmi agitátor, akinek irodalmi munkássága is főleg agitációs szempontokat szolgál. *Stirner* élvezhetetlen hegelianus, aki a hegeli filozófia spanyol csizmáiba szorított gondolatmenettel halad az anarchizmus felé. Úgy, hogy a pozitív, tudományos gondolkodásnak leginkább *Kropotkin* és *Reclus* írásaiban válik az anarchizmus hozzáérhetővé.

*Kropotkin* szerint épp úgy, mint a természet rendszere sszéssége és összhangja nem egy felsőbb akarat műve, hanem azáltal jó létre, hogy minden legkisebb rész szabadon a maga útján halad, úgy a társadalom rendjének és békéjének fentartására sem szükséges külső hatalom és kötelező jog, hanem atársadalmi összhang is csak magából az emberek természetéből, az emberek korlátlanul szabad élet nyilvánításáibólállhatelő.

Az által, hogy mindenki saját szükségleteinek és hajlmainak megfelelően cselekszik, jön létre az erőknék az az egyensúlya, amely a legideálisabb társadalmi harmóniában nyer kifejezést. (L. *Batthányi Ervin gróf* előadását az *Anarchizmusról. A társadalmi fejlődés iránya* c. vitasorozatban. [1905]).

*Kropotkin* főleg arra a számos eredményre alapítja tanítását, amelyet az önkéntes, állami kényszer nélkül létrejött vállalatok fel tudnak mutatni. A szabad megegyezés egész világrészeket vont be vasúti hálózatokkal. Századunk-

*Max Stirner* (1806–1856) *Der Einsige und sein Eigentum* (1845).

*Bakunin Mihály* (1814–1876) *L' étatisme et anarchie.* (1874) *Munkái* összegyűjtve is megjelentek: *Oeuvres completes.*

*Kropotkin Péter* herceg, (szül. 1842-ben) főmunkája: *La conquête du pain* (1892),

*Elisée Reclus*, (1830– 1905) *L'évolution, la revolution et l'ideal anarchique.*



nak szerinte nyilván az a tendenciája, hogy az államot feleslegessé tegye. Napról-napra új szabad társulatok alakulnak és a fennálló az állami határookra való tekintet nélkül közös célokra egyesülnek. Itt vannak a fogyasztási szövetkezetek egész világrészeket átfogó egyesületei.

Gazdasági tekintetben nincsen az anarchizmusnak határozott programja. A régiebb anarchizmus a magángazdaságot és az azzal összefüggő magántulajdont fönnt akarja tartani, míg az újabb anarchizmus kommunisztikus, vagyis szabadon alkotott csoportokra kívánja bízni a termelést és a fogyasztást.

Az anarchizmus tehát nem minden szervezkedésnek ellensége, hanem csak az olyannak, amely külsőkényszer hatalomtól ered. Vagyis csak olyan szervezkedéseket tűr meg; amelyek az érdekeltek szabad elhatározásának folyományai.

### *38. Az anarchizmus bírálata.*

1. Nézzük mindenekelőtt azokat a tényeket, amelyekben Kropotkin az anarchizmus csiráit látja, a szabad egyesülésekei igaz, hogy mindezek a szabad egyesületek léteznek és virágzanak. Csakhogy mindezek az állami jogrend alapján működnek. Ott áll mögöttük az állam a szerződés jogával, a tulajdon intézményével, bíróságaival és börtöneivel. Oly társadalmakban képződnek ezek az egyesületek, amelyekben az élet, a vagyon, a szerződés államilag garantálva van. Ezek tehát nem szolgálhatnak az anarchizmus bizonyítékaiul, igen jól mondja *Gumplovitz* (*Geschichte der Staatstheorien*, [1905.] 519. 1.), hogy Kropotkinnak, ha az állam nélkülözhetőségéről szóló elméletibe akarja bizonyítani, az államok világán kívül álló ilyen egyesüléseket és társaságokat kellene felmutatni.

Az államok világán belül azonban – mondja Gumplovicz – vagy „államvak” vagy pedig erővel szemet huny az, aki nem látja, hogy e „szabadon alakult” szövetkezetek ezerféle ügyletei létre sem jöhetnének, ha nem az állami jogrend alapján állanának, amelyet az állam hatalma véd meg.

2. Az anarchizmus felfogása az emberi természetről téves. Az ember nincsen annyira hozzáalkalmazkodva a társas léthez, hogy annak követelményeit önkényt, természetéből kifolyólag teljesítene. Sőt ellenkezőleg: az emberi természetben rengeteg sok az antiszociális hajlam. A mai ember oly ősöknek ivadéka, akik évezredek hosszú során keresztül foglalkozásszerűleg raboltak és öldököltek, akik megszokták, hogy a létért való küzdelemben még saját Jajbelijüket se kímélik és ennyiben még a vadállatokon is túltettek. Évezredek háborúi nem vonultak el nyomtalanul az ember felett. Látjuk, hogy még a mai civilizált társadalmakban sincsen teljesen biztonságban az ember az emberrel szemben. S képzeljük el, hogy mennyi büntett marad el pusztán azért, mert az emberek a büntetéstől félnek!

3. Éppen azért, mivel az emberi természet ilyen, jött létre a kényszerszabályozás, a jog és az állam. Nem tekinthető véletlennek, hogy mindenütt, de mindenütt a világon ezek az intézmények létrejöttek és folytonos fejlődésben vannak. Ezeknek az intézményeknek keletkezésében és fennállásában természettörvényt kell látnunk.

4. Az anarchizmust mint a mérték nélkül való elnyomás reakcióját kell felfognunk. Ezért talán nem is véletlen, ha Oroszország e tannak olyan termékeny talaja és oly nagy arányban látnunk kifejtői közt oroszokat (Bakunin, Netschajew, Kropotkin, Tolstoj). Ahol az államhatalom oly irtózatossá, annyira romlott és annyi szenvedésnek meg bajnak okozója, ott nem csoda, ha minden kényszerszabályozás negációjával

és korlátozatlan egyéni szabadság utáni vágyakozással találkozunk. Miként annak idején Rousseauban a megromlott ancien régime-től való undorodás az egész civilizációtól való csömört és a természethez való visszatérés vágyát keltette, úgy kelti a megromlott államhatalom gyűlölete az államnélküliség ideálját. Ez azonban csak az anarchizmus létrejövetelének lélektani magyarázata. Objektív indoklásául nem szolgálhat.

# TARTALOM.

	Oldal
1. BEVEZETÉS.....	3
1. <i>Tudomány és bölcelet</i> .....	3
2. <i>Tiszta és alkalmazott tudományok</i> .....	4
3. <i>A jogbölcelet</i> .....	6
4. <i>A jogbölcelet feladatai</i> 7	
A tiszta jogbölcelet feladatai .....	8
Az alkalmazott jogbölcelet fejadatai .....	10
5. <i>Jogbölcelet és jurisprudencia</i> .....	10
6. <i>Jogbölcelet és szociológia</i> .....	12
Az organikus vagy biológiai szociológia.....	13
A lélektani szociológia .....	14
A néprajzi és történelmi szociológia .....	15
7. <i>A jogbölcelet segédtudományai</i> .....	16
8. <i>A jogbölcelet mai helyzete és a természetjog</i> .....	17
A természetjog.....	17
Ellenhatások .....	18
A jogtörténelmi iskola .....	18
Természettudományi felfogás és a pozitív filozófia .....	19
Kriminológia .....	20
Az új jogbölcelet.....	20
9. <i>A jogbölcelet haszna és szükségessége</i> .....	21

	Oldal
A gyakorlatiasság téves felfogása.....	22
A laikus elméletek.....	23
<i>10. A társadalom.....</i>	<i>24</i>
Fogalma.....	24
A társas természet.....	26
A társas élet kezdetei.....	26
Család és horda.....	26
Az emberi társadalom a családból ered.....	27
Az ember szociális érzése.....	28
<i>11. Az állam.....</i>	<i>28</i>
Fogalma.....	28
A primitív főnökség okai.....	29
Öreg kor.....	29
Személyes tulajdonságok.....	29
Szellemhit.....	29
Vagyon.....	30
Háború.....	31
Természetes kiválasztás.....	31
A társadalmi szerződés.....	31
<i>12. A jog.....</i>	<i>31</i>
Fogalma.....	32
A jog célja nem alkalmas a jog definiálására.....	33
A kikényszeríthetőség nem kelléke a jog fogalmának.....	33
A jog nemcsak új jog által szüntethető.....	34
<i>13. A jog és a cselekvés egyéb szabályai</i>	<i>35</i>
Az összes cselekvési szabályok egysége az őskorban.....	35
A vallás, az erkölcs és a jog elkülönülése.....	35
A jog és az erkölcs közti különbség.....	36
A jogi kényszer és az erkölcsi kényszer.....	36
A cselekvés motívumai.....	37
A jog és erkölcs összeütközései.....	38

	Oldal
II. A JOG ÖSSZEFÜGGÉSEI EGYÉB JELENSÉGEKKEL .....	40
A) A jog alakulásának tényezői .....	40
14. A jog hatalmi viszonyok eredménye.....	40
A jognak az emberek megegyezéséből való származ-	
Tatásai .....	40
1. A történelmi iskola köztudata .....	40
2. A természetjog szerződéses elmélete .....	41
A jognak hatalmi viszonyokból való származtatásai .....	41
Korlátozások.....	42
15. A hatalmat biztosító tényezők <sup>43</sup>	
Fizikai erő.....	43
Szellemi képességek.....	42
Háború.....	44
Vagyon.....	44
Ismeretek .....	45
16. A történelmi materializmus jogbölcselete.....	47
Eredete <sup>48</sup>	
Alapvető munkák .....	49
Alaptétele .....	49
Felfogása az eszmékről.....	50
Példák .....	50
induktív kiegészítések .....	51
Loria kiegészítései.....	52
17. A történelmi materializmus jogbölcseletének bírálata .....	53
Előnyei.....	53
Hibái .....	54
Példák .....	54
A szellemi élet nem származtatható kizárólag a gaz-	
daságból.....	55
26. Faji tényezők.....	57
Az emberfajok megállapításának nehézségei .....	58

	Oldal
A faji különbségek tagadhatatlanok .....	58
Csekély jelentőségük a jog szempontjából.....	59
A fajelméletek meddősége .....	59
1. A primitív jogéletet illetően .....	59
2. A civilizált nemzetek jogát illetően.....	60
<i>19.A természetes kiválasztás tényezője.....</i>	<i>60</i>
A jogszabályok természetes kiválasztása .....	60
Az alkalmasabbak fenmaradása a tétért való küzde-	
lemben .....	61
A variáció törvénye.....	61
Hasznos és káros variációk .....	62
Példák .....	62
Az alkalmasságot a mindenkori környezet szabja meg.....	63
A szervezetlen társadalmak pusztulása .....	64
A primitív despotizmus, mint a kiválasztás eredménye .....	65
B) A jog hatása más jelenségekre.....	66
<i>20. A jog hatása a természetes kiválasztásra .....</i>	<i>66</i>
A különösen antiszociális hajlamok kiküszöbölése .....	66
Az általános katonakötelezettség hatása.....	67
A papi nőtlenség hatása.....	68
A vallási és politikai eretnekek üldözésének hatása.....	69
Spencer a kiválasztás jogi akadályairól.....	70
Az öntudatos kiválasztás.....	71
<i>21. A jog hatása a gazdaságra .....</i>	<i>71</i>
A gazdasági jelenségek jogi feltételezettsége.....	72
A közgazdaságtani tételek jogi feltételezettsége .....	73
<i>22. A jog befolyása az ismeretekre és a társadalom fejlődé-</i>	
<i>sére általában .....</i>	<i>74</i>
A jog befolyása az együttélésre és a munkafelosztásra .....	75
A szükségletek kielégítésére .....	76
A társadalmak közti küzdelemre .....	77

	Oldal
III. A JOG FEJLŐDÉSE.....	78
23. <i>A társadalmi fejlődés elmelete</i> .....	78
A fejlődéstani felfogás kezdetei.....	78
A történelmi jogiskola .....	78
Spencer Herbert.....	78
A fejlődéstani felfogás társadalomtudományi fontossága.....	78
24. <i>Fejlődési irányok (tendenciák)</i> <sup>80</sup>	
A fejlődési irányok nem fejeznek ki törvényszerűségei.....	81
Nehézségek ilyen tendenciák megállapításánál .....	81
Jelentőségük .....	82
25. <i>Az államok növekvése</i> .....	83
Tények .....	83
Okok .....	84
26. <i>A jogi szabályozás fokozódása</i> .....	85
Spencer ellenkező tanítása .....	86
Nem a beavatkozás, hanem annak kikényszerítése csökken a nép törvényhozó hatalmának növekvésével .....	87
Okok .....	88
27. <i>Az együttérés növekvő befolyása a jogra</i> .....	89
28. <i>Az egyéniség fokozódó érvényesülése a jogban</i> .....	90
29. <i>A jog megváltoztatásának növekvő szabadsága</i> .....	91
30. <i>A jogfejlődés gyorsulása</i> .....	92
Okok .....	93
31. <i>Militarizmus és industrializmus</i> .....	94
32. <i>A jog profanizálódása</i> .....	96
33. <i>A jövőendő joga</i> .....	97
Megállapíthatóságának korlátai .....	97
Az államok növekvése.....	99
A jogi szabályozás növekvése .....	100
A szimpátia szerepe.....	101



	Oldal
Az egyéniség fokozódó érvényesülése .....	103
A jogváltoztatás szabadsága .....	103
A jogfejlődés gyorsulása .....	104
Összefoglalás.....	104
<b>IV. A HELYES JOG.....</b>	<b>105</b>
34. <i>A jogbölcselet mint alkalmazott tudomány.....</i>	105
A kérdés föltevéséhez.....	105
A jogbölcselet mint alkalmazott tudomány .....	105
Az alkalmazott tudományok céllal operálnak.....	105
A cél az alkalmazott természet-tudományokban .....	107
A cél az alkalmazott társadalom-tudományokban .....	107
35. <i>A jog helyes célja.....</i>	109
A cél fogalmának beillesztése az okozati felfogásba .....	109
A végcél kérdése .....	101
Objektív módszer a helyes cél meghatározására.....	111
Szubjektív módszer a helyes cél meghatározására .....	112
36. <i>A legnagyobb szám legnagyobb boldogsága.....</i>	114
Ellenvetések .....	115
A nemzedékek érdekeinek összeütközése .....	116
Kidd Benjámín a jövő érdekeiről.....	116
Kidd ellenvetésének cáfolata .....	116
Stammler ellenvetései.....	120
37. <i>Az anarchizmus problémája.....</i>	121
Az anarchizmus problémája prejudikál a helyes jog	
Keresésének.....	21
Az anarchizmus jogbölcselete megkülönböztetendő a	
a tett anarchizmusától .....	122
Anarchizmus és szocializmus .....	123
Alapelvei.....	123
A főbb anarchista írók .....	123
38. <i>Az anarchizmus bírálata.....</i>	125
<b>TARTALOM.....</b>	<b>129</b>